

музофотхо бошад, аз 12 соат бо 11 соат фуруварда шуд. Файр аз ин Ҳукумати Муваққатӣ барои бекорон корхонаи чамбиятиеро бо номи «устохонаҳои миллӣ» ташкил намуд. Онҳое, ки ба «устохонаҳои миллӣ» қабул мегардиданд, дар кӯчаю хиёбон ва майдонҳои шаҳр ба корҳои ниҳолшинонию заминкани машғул мешуданд. Дар «устохонаҳои миллӣ» кор ба тарзи ҳарбӣ қарӣ карда шуда буд. Онҳо аз бригадаҳо, взводҳо, ротаҳо ва чузъу томиҳои дигар иборат буданд. Ҳукумат оид ба масъалаҳои коргарон комиссияҳои давлатӣ ташкил намуд.

Шӯриши июн. Аз 4 май ба ҷои Ҳукумати Муваққатӣ Маҷлиси Муассисон ба қор шурӯъ кард. Ин маҷлис аз рӯзи аввали фаъолияташ барои торумори шӯришчиён пинҳонӣ ба тайёри саркард. Коргарон аз Маҷлиси Муассисон талаб карданд, ки Вазорати меҳнат ва рушдро ташкил намояд. Вале он қатъиян ба муқобили ташкил кардани чунин вазорат баромад. Маҷлиси Муассисон чанд қарори зиддиҳалқӣ қабул кард, ки он қаҳру қазаби захирақашони Парижро ба вуҷуд овард. 15 май зиёда аз 100 ҳазор нафар коргарон ба намоиши эътирозӣ баромада, сӯи қасри Бурбонҳо, ки қароргоҳи Маҷлиси Муассисон буд, ҳаракат карданд. Намоишчиён пароканда кардани Маҷлиси Муассисонро талаб карданд. Вакилон хавфро ҳис карда, ба ҳар тараф пароканда шуданд. Намоишчиён аз ин рӯҳ гирифта, ба сӯи бинои Ратушан

105. Ҳалқ тахти королро ба замин мепартояд. 24 феввали соли 1848.

шаҳр равон шуданд. Вале ҳукумат зидди онҳо лашкарро истифода намуд. Намоишчиён пароканда карда шуданд. Бо ҳамин ҳукумат зидди инқилоб ба ҳучуми қатъӣ гузашт.

22 июн Парлумон қарор қабул кард, ки «устоҳонаҳои миллӣ» бафта шаванд. Мувофиқи ин қарор ҳамаи шахсони мучарради аз 18 то 25- сола бояд ба лашкар дохил мегардиданд. Боқимондаи онҳоро ба корҳои маҷбурии заминкани равона мекарданд.

Коргарони Париж ин қарори ҳукуматро сӯиқасди душманони ҷумҳурӣ донистанд. Ин вақт арбобони буржуазия лоиҳаи конституцияи нави Фаронсаро тайёр мекарданд. Бинобар ин онҳо намехостанд, ки коргарони фаъол дар Париж бошанд. Коргарон намояндагони худро ба Маҷлиси Муассисон равон карда, талаб намуданд, ки ин қарори беадолатонаи худро бекор кунанд. Вале талаби коргарон ба инобат гирифта нашуд.

Дар натиҷаи бафта шудани «устоҳонаҳои миллӣ» 113 ҳазор коргарон бекор монданд. Коргарон ин ҳодатро дида, 23 июн шӯриш бардоштанд. Дар Париж қариб 600 баррикада сохта шуд. Зиёда аз 100 ҳазор нафар коргарон мусаллаҳ шуда, ба кӯчаҳо баромаданд.

Дар шӯриш коргарони «устоҳонаҳои миллӣ» аз ҳама фаъолтар буданд. Онҳое, ки дар «устоҳонаҳои миллӣ» сардори бригада, взвод, рота ва ғайра буданд, роҳбарии дастаҳои шӯришгаронро ба уҳда гирифтанд. Ҳукумати буржуазии Фаронса дар ихтиёри худ лашкари пиёдагарди 80- ҳазорнафара, кавалерия ва боз зиёда аз 2 ҳазор нафар аскарону афсарони ҷустуҷолок дошт.

Ҷанги шадид оғоз ёфт. Артиллерияи ҳукумати шӯришгаронро тирборон мекард. Шӯришчиён хеле бад мусаллаҳ буданд. Тамоми рӯз садон тарқиши гулӯла ва сӯхтор давом кард. Шӯришчиён шикаст хӯрданд. Ноилоч онҳо ба тарафи шарқии шаҳр ақиб нишастанд. Боқимондаи шӯришчиён дар маҳаллаи Сент-Антуан паноҳ бурданд. Вале онҳо ҳам 26 июн паҳш карда шуданд.

Қариб 11 ҳазор шӯришчиён кушта, зиёда аз 25 ҳазор нафар ба ҳабс ва 3,5 ҳазор нафари онҳо ба дарға карда шуданд.

Барқарор гардидани мутлақит. 2 декабри соли 1851 набераи Наполеони I шоҳзода Луи Наполеон тавассути табаддулот ба тахти президентии Фаронса нишаст. Барои ҷомаи амал пӯшидани ин нақша Луи Наполеон тайёрии ҷиддӣ дида буд. Пеш аз табаддулот ӯ дар тамоми гарнизонҳои шаҳр одамони худро ба кор таъин карда, фармон дод, ки шахсони хавфноку безътимод ба ҳабс гирифта шаванд.

Хабари табаддулоти давлатиро фаҳмида, қариб 10 ҳазор нафар ҷумхурихоҳон ба кучаҳои шаҳр баромаданд. Онҳо сангарҳо сохтанд ва ба муборизаи мусаллаҳона омода шуданд. Вале қувваи Луи Наполеон бузург буд. Ӯ тавонист, ки шӯришро ба тезӣ паҳш кунад.

Баъд аз як соли президентӣ, Луи Наполеон Бонапарт Ҷумҳурии Дуюмро барҳам зада, худро Наполеони III, императори Фаронса эълон намуд. Фаронса империя эълон карда шуд. Он ба худ номи «Империяи Дуюм»-ро гирифт.

Наполеони III мардумро фиреб меод. Вақте ки ӯ ба сари қудрат омад, эълон кард, ки «империя сулҳ аст», вале дере нагузашта ӯ ҷангҳои гонатгаронаю беадолатонаро оғоз намуд. Империяи Дуюм бо ҳамроҳии Англия бар зидди Чин ҷанг эълон кард. Инчунин лашкари Фаронса Кохингии ва Камбочаро (ҷануби Хиндучинӣ) ишғол карда, ба мустамликаҳои Фаронса табдил дод.

Аҳамияти инқилоби буржуазии соли 1848-и Фаронса. Инқилоби буржуазии соли 1848-и Фаронса аҳамияти калони таърихӣ дорад. Коргарон ва буржуазияи Фаронса барои мақсадҳои худ мубориза бурданд. Ҳар кадоми онҳо роҳи ба мақсадҳои худ ноил шудан (гузаронидани ислоҳот) - коргарон бо роҳи зӯрӣ, буржуазия бо роҳи осоиштаро дуруст ҳисоб мекарданд.

Инқилоби соли 1848 нишон дод, ки коргарон нисбат ба буржуазияи Фаронса камтар муташаккиланд. Дар ин инқилоб буржуазия барои ба мақсадҳоиаш ноил шудан бо коргарон якҷоя ҷаъолият накард. Ин ҳам дар Мажлис Муассисон ва ҳам дар муносибат бо Ҳукумати Муваққатӣ, ҳам дар аз нав барқарор кардани мутлақияти Фаронса мушоҳида гардид. Дар Мажлис Муассисон ё Ҳукумати Муваққатӣ агар суҳан дар бораи манфиатҳои коргарон ва табақаҳои дигари меҳнаткеш мерафт, вакилони буржуазия бетавофутӣ зохир мекарданд. Вакилони коргарон низ нисбати манфиатҳои буржуазия ҳамин хел рафтор менамуданд.

Дар инқилоби февралӣ буржуазия нисбат ба воқеаҳои июнӣ ҷаъолтар иштирок кард. Вале ҳамин ки қисман ба мақсади худ расид, бо доираҳои ҳукмрони мамлакат иттифоқ баста, ҳатто шароит ба вуҷуд овард, ки Бурбонҳо аз нав ба сари қудрат оянд.

Ташкил шудани Империяи Дуюми Фаронса умри инҳисори феодалон ва як қисми буржуазияи мамлакатро дар ҳокимият ба муддати тӯлонӣ наҷот дода натавонист. Ташкили давлати демократии Фаронса гарави таъмини ҳуқуқҳои меҳнаткешон, буржуазия ва аъзоёни дигари ин ҷомеа буд.

Хуҷҷатҳо

1. Хитобномаи шӯришчиёни округи VIII-и Париж, июни соли 1848

Шаҳрвандон! Дар сангарҳои моҳи феврал ашхосе, ки Шумо ба онҳо унвони Ҳукумати Муваққатӣ дода будед, ба мо ҷумҳурии иҷтимоию демократӣ ваъда карданд.

Онҳо ваъда карданду Шумо ба суҳанҳои онҳо бовар карда, сангарҳои худро тарк кардед.

Дар чор моҳ онҳо чӣ қор карданд?

Онҳо ба ваъдаи худ вафо накарданд.

Мо, шаҳрвандоне, ки бинои мирии округи VIII-ро ҳифз мекунем, чунин талабҳо дорем:

Эълони ҷумҳурияти иҷтимоӣ ва демократӣ;

Бо ёрии давлат ташкил кардани иттиҳодияҳои озод;

Ба суд кашидани вазирон ва бетаъхир ҳабс кардани комиссияи иҷроия;

Аз Париж баровардани лашкар;

Шаҳрвандон!

Дар хотир доред, ки шумо соҳибхитиёр ҳастед.

Шиори моро дар хотир нигоҳ доред:

Озодӣ, баробарӣ ва бародарӣ.

(Аз китоби «Социальная борьба в Западной Европе XIX века в подлинных документах» Л.: 1994, т.1. стр. 189).

2. Мурочиатномаи шӯришчиён аз 24 июни соли 1848

Баҳри Ҷумҳурӣ, Озодӣ, Баробарӣ, Бародарӣ!

Рафиқон, шаҳрвандон! Мудофия ташкил мекунем, қуввае нишон диҳем, ки ба он соҳибем; дудилағӣ бас аст. Бигузур ҳар кас вазифаи худро иҷро наояд. Бигузур заводу кӯдакон моро рӯҳбаланд наоянд... Қоре, ки онро муҳофизат мекунем, кори тамоми ҷаҳон аст.

Агар Париж занҷирбанд карда шавад, пас тамоми Аврупо ба гуломӣ гирифта мешавад.

Силоҳ ба даст гиред! Силоҳ ба даст гиред!

Ё галаба мекунем, ё баҳри ҷумҳурии демократӣ ва иҷтимоӣ мемирем.

Чунин аст даъвати мо, бародарон. Салом ба бародарӣ.

(Аз китоби Малок А.И. Июньские дни 1848 г. М.: 1948, стр. 95-96).

Савол ва супоришҳо: 1. Сабабҳои инқилоби буржуазии Фаронсаи соли 1848-ро баён кунед. 2. Дар бораи рафти инқилоби февралӣ соли 1848-и Париж нақл кунед. 3. Буржуазии Фаронса дар инқилоби февралӣ чӣ нақш бозид? 4. Оё инқилоби февралӣ моҳияти буржуазӣ дошт? Он дар чӣ зоҳир гардида буд? 5. Барои чӣ «Устохонаҳои миллӣ»-ро ташкил карданд? 6. Чаро Маҷлиси Муассисон «устохонаҳои миллиро» баст? 7. Дар бораи рафти шӯриши июнии соли 1848 нақл кунед ва аз он хулоса бароред. 8. Оё дар байни шӯриши февралӣ ва июнӣ ягон тавофуте ҳаст? 9. Империяи Дуюм чӣ тавр ташкил ёфт? Дар бораи ба сари қудрат омадани Наполеони 111 маълумот диҳед. 10. Инқилоби буржуазии соли 1848-и Фаронса чӣ аҳамият дошт? 11. Дар бораи инқилоби буржуазии соли 1848-и Фаронса ва воқеаҳои ба он алоқаманд фикри худро баён кунед.

§26-27. ИНҚИЛОБИ БУРЖУАЗИИ СОЛҲОИ 1848-1849 ДАР ОЛМОН ВА ИТОЛИЁ

Сабаб ва мақсадҳои инқилоби буржуазӣ дар Олмон. Дар давлатҳои Олмон сармоядорӣ рӯ ба болоравӣ ниҳод. Вале ду омил-парокандагии сиёсии Олмон ва мавҷудияти тартиботи феодалӣ пешро роҳи тараққиёти онро мегирифт.

Дар арафаи инқилоб дар Олмон дахҳо давлатҳои хурду нисбатан бузург вучуд доштанд. Сарҳаду бочхонаҳои мавҷудан дохилӣ робитаҳои иқтисодию сиёсии онҳоро суст менамуданд. Роҳбарии давлатҳои Олмонро ҳокимони мутлақ –королҳо иҷро мекарданд. Мутлақият бошад, ба рушди саноат ва тиҷорат ҳалал мерасонид.

Бӯҳрони иқтисодӣ дар Олмон аҳволи оммаи халқро вазнинтар кард ва ба инқилоби буржуазӣ замина фароҳам овард. Барои барҳам додани монеаҳо, тартибот ва парокандагии феодалӣ, пеш аз ҳама, буржуазияи Олмон манфиатдор буд. Қисми зиёди коргарону кишоварзон ва ҳунармандон, ки аз тартиботи феодалӣ азоб мекашиданд чидду ҷаҳди буржуазияи миллиро дастгирӣ мекарданд.

Барои доир гардидани инқилоби буржуазӣ дар Пруссия бештар шароит муҳайё гардида буд.

Инқилоб дар Пруссия. Бӯҳрони иқтисодии соли 1847 дар мамлакат сафи бекорон ва гурӯснагири зиёд кард. Хабарӣ эълон карда шудани Ҷумҳурии Фаронса дар моҳи феврالی соли 1848 дар Олмон инқилобро тезонид. 27 феврал дар Баден намоишҳои оммавӣ оғоз ёфтанд. Мардум аз ҳукумат талаб мекарданд, ки барои озодии матбуот, ақида ва маҷлису ҷамъомадҳо шароити ҳуқуқӣ муҳайё карда шавад. Халқ инчунин ташкили додгоҳи қасамиён, милитсияи халқӣ ва даъвати маҷлиси муассисони умумиолмониро талаб мекард.

Герсог Леополд аз шӯриш тарсида, ҳамаи дархостҳои дар талабномаи мардум зикршударо қонун гардонид. Файр аз ин ӯ ба дафтари вазирон якчанд намояндаи буржуазияи озодандеш (либерал)-ро дохил кард. Дар давлатҳои дигари Олмон низ мавҷҳои инқилобӣ пайдо мешуданд. Королҳо барои ҷимояи тахту тоҷи худ талабҳои шӯришчиёнро қабул мекарданд. Пешвоёни оппозицияро ба ҳайати ҳукумат дохил карда, бо ҳамин шӯълаи инқилобро паст карданӣ мешуданд.

Моҳи март инқилоб дар Пруссия оғоз ёфт. Он музофоти аз ҳама пешқадами ин давлат - Рейнро фаро гирифт. 3 март коргарон ва қосибон ба кӯчаҳои Кёльн баромада, бинои ратушаро ихота

карда, талаб намуданд, ки дар мамлакат бе таъхир ислоҳоти демократӣ гузаронида шавад. 7-уми март инкилоб пойтахти Пруссия-шаҳри Берлинро ҳам фаро гирифт. Аз ҳамон рӯз сар карда намоишу гирдиҳамоиҳо ягон рӯз ҳам қатъ нагардиданд ва 13-уми март он ба хунрезӣ оварда расонид.

Дар Вена низ инкилоб оғоз ёфт. Қороли Пруссия Фридрих-Вилгелми IV талабҳои буржуазияи озодихоҳро қонеъ гардониданӣ набуд. Вале дар натиҷаи тезу тунд шудани вазъият ӯ маҷбур шуд, ки 18 март ба фармон дар бораи қорӣ кардани конституцияи нав имзо гузорад.

Фармони қородро шӯришгарон бо хурсандӣ пешвоз гирифтанд. Анбӯҳи қалони мардум барои табриқи мутлақияти конституцияи ба қониби қасри қорол раҳсипор шуданд. Вале дар назди қаср мардумро қордҳои мусаллаҳ бо сарнайзаву силоҳ ва оташ пешвоз гирифтанд. Задухӯрд оғоз ёфт. Шӯришгарон ба сохтани сангарҳо шурӯъ карданд. Дар ин қор махсусан қоргарон ва қосибон фаъол буданд. То бевақтии шаб дар кӯчаҳои шаҳр садҳо сангар сохта шуданд.

Пагоҳии 19-уми март маълум гардид, ки қорол ба осонӣ ғалаба карда наметавонад. Бинобар ин бо фармони ӯ ба шаҳр лашқар даромад. Вале қорол ба лашқар ҳам эътимод надошт. Қорол аз халқ тарсида, фармон дод, ки лашқар аз шаҳр бароварда шавад, то ки шӯришгарон задухӯрди зидди ҳукумати ӯро бас кунанд.

Буржуазияи Пруссия аввал хост, ки дар мамлакат бо ёрии халқ конституция қорӣ кунанд. Вале баъди 19 март аз мавҷи шӯриш тарсида, бо қорол наздик шудан хост. Фридрих-Вилгелми IV ва дворянҳои дарбори ӯ низ аз инкилоб тарсида, маҷбур шуданд, ки муваққатан бо буржуазияи озодихоҳ наздик шаванд. Ин имкон дод, ки шӯриш паҳш карда шавад. 29-уми март қорол бонқдор Кампагаузенро сардори ҳукумати нав таъин кард. Пас аз ин буржуазия аз қорол талаб кард, ки ба шаҳр аз нав лашқар дароварда шавад.

Инкилоби буржуазӣ муваққатан ҳам бошад, дар баъзе давлатҳои олмонӣ ғалаба кард. Ин иқдом ҳаракати миллиро барои муттаҳид кардани давлатҳои Олмон ба вучуд овард. Зарурати ҳарчӣ тезтар муттаҳид кардани Олмонро буржуазия ва оммаи халқ хуб эҳсос мекарданд. Аз ин рӯ, аз ҳокимони мутлақи давлатҳои Олмон талаб мекарданд, ки Маҷлиси Муассисони умуми олмонӣ даъват карда шавад. Аз 31 март то 3 апрели соли 1848 дар шаҳри Франкфурти лаби Майн анҷумане бо номи «Пеш аз парламент» ба қор шурӯъ кард, ки ба он аз тамоми Олмон арбобони ҷамъиятӣ

106. Моҳи марти соли 1848. Шӯриш дар Берлин

чамъ омада буданд. Дар анчуман қарор карданд, ки ба маҷлиси муассисон интихобот гузаронида шавад.

Моҳи май дар Франкфурти лаби Майн интихобот гузаронида шуд. Ҷаласаи аввалини он 18 майи соли 1848 дар вазъияти ботантана дар калисои ҷомеи Павели Муқаддас баргузор гардид. Масъалаи аз ҷама муҳими он ташкил кардани ҳукумати марказии Олмон буд. Маҷлис дар ҳайати худ Ҳукумати Муваққатино ташкил кард. Вале баъд аз ташкил кардани ҳукумат низ дар Олмон чизе тағйир наёфт.

Аксулинқилобчиён тобистони соли 1848 муқобили инқилоб ба ҳучум гузашта, онро шикаст доданд.

Таҷрибаи инқилоби Олмон нишон дод, ки буржуазия дар мамлакат ҳанӯз аз ӯҳдаи роҳбарӣ ба инқилоб баромада наметавонад. Он аз коргарон ҷудо амал мекунад. Мавҷуд набудани иттифоқи буржуазия ва оммаи заҳматкашон сабаби асосии шикасти инқилоб гардид.

Сабаб ва мақсадҳои инқилоби буржуазии Итолиё. Итолиё ҳам мисли Олмон аз давлатҳои зиёди пароканда иборат буд. Ба ин нигоҳ накарда дар он ҷо солҳои 30 ва 40 асри XIX муносибатҳои сармоядорӣ, махсусан, дар Итолиёи Шимолӣ бо суръат пеш мерафтанд. Саноат тараққӣ мекард. Аксари заминдорон хоҷагии худро ба таври сармоядорӣ пеш мебарданд. Мардуми вилоятҳои ҷанубӣ асосан ба кишоварзӣ машғул буданд.

Ба пешравии иқтисодиёт асосан ҳукмронии феодалӣ ва мутлақият ҳалал мерасониданд. Заминдорон ва калисо майдонҳои ҳосилхези зиёдеро дар ихтиёри худ нигоҳ медоштанд.

Итолиё аз ҷиҳати иқтисодӣ аз Англия, Фаронса ва Олмон ақиб монда буд, зеро аз панҷ ҷор ҳиссаи аҳолии мамлакат ба кишоварзӣ машғул буд. Музофотҳои нисбатан тараққикардаи мамлакат (аз он ҷумла, Пемонт дар ҳайати қиролии Сардиния ва Ломбардия) ба империяи Австрия дохил буданд.

Инқилоби буржуазии Итолиё сабабҳои дохилӣ ва хориҷӣ дошт. Ба сабабҳои дохилӣ аҳволи вазнини мардуми заҳматкаш, ба вуҷуд омадани нерӯҳои истехсолии сармоядорӣ ва ду табақаи нави иҷтимоӣ – коргарон ва буржуазия (ки онҳо демократикунонии ҷомеаро мехостанд), мавҷудияти муносибатҳои истехсолии кӯҳнаи феодалӣ, номувофиқати онҳо бо нерӯҳои нави истехсолкунанда, инкишофи нобаробари музофотҳои гуногуни мамлакат ва парокандагии феодалии Итолиёро дохил кардан мумкин аст. Ба сабабҳои хориҷӣ, пеш аз ҷама, зулми мустамликавии империяҳои Австрия ва Фаронса, ки як қисми Итолиёро дар дасти худ нигоҳ медоштанд ва Итолиё аз тарафи ин давлатҳо ғорат карда мешуд, мансуб буданд.

Ду давлат – Фаронса ва Австрия барои муттаҳид шудани давлатҳои Итолиё халал мерасониданд. Мардуми заҳматкаш ва қисми пешқадами буржуазияи Итолиё мамлакатро муттаҳид карданӣ буданд.

Се сабаби асосии инқилоби Итолиёро қайд кардан зарур аст: мавҷуд будани ҳокимияти мутлак, муносибатҳои феодалӣ ва зарурати муттаҳид сохтани давлатҳои парокандаи феодалӣ. Ин инқилоб бо моҳияти миллию озодихоҳии худ аз инқилоби буржуазии Олмон фарқ мекард.

Оғоз ва рафти инқилоби Итолиё. Дар рафти муборизан зиддифеодалӣ ду тамоили сиёсӣ мушоҳида мешавад: тамоили инқилобӣ-демократӣ, ки он ба табақаҳои хурд ва миёнаи буржуазия ва зиёиёни буржуазӣ таъяс мекард ва тамоили либералӣ, ки ба буржуазияи калони саноатӣ ва дворянҳои помешикон таъяс менамуд. Ба тамоили инқилобӣ-демократӣ яке аз шахсонии шинохтаи Итолиё Джузеппе Мадзини роҳбарӣ мекард. Ӯ ҷамъияти махфӣ «Итолиёи ҷавон»-ро ташкил кард. Шiori асосии ин ҷамъият «Иттиҳод ва ҷумҳурӣ» буд. Он маънои муттаҳидшавии миллию ва дигаргунсозии демократии Итолиёро дар назар дошт.

Джузеппе Гарибалдӣ (1807-1882) ӯдаи Нитса буда, соли 1833 ба шӯриши ташкилкардан «Итолиёи ҷавон» роҳбарӣ намуд. Барои ин суд ӯро ғойбона ба қатл ҳукм кард. Гарибалди ба Америкаи Ҷанубӣ гурехта, дар ҳаракатҳои миллию озодихоҳии зидди ҳукмронии Испониё фаъолона иштирок кард.

Дар Итолиё солҳои 1747-1748 вазъияти инқилобӣ ба амал омад. Дар

107. Джузеппе Мадзини

108. Джузеппе Гарибалди

Рим мардум баромадҳо ва корпартоиҳо ташкил намуданд. Чунин баромадҳо дар Тосканаю Пемонт, махсусан дар Ломбардияю Венетсия ва Королни харду Ситсилия, дар шаҳрҳои Мессина ва Речио ба амал омаданд.

Баромадҳои нахустини инқилобӣ дар Итолиё 12 январи соли 1848 дар шаҳри Палермои қазираи Ситсилия оғоз ёфтанд. Дар охириҳои моҳ аввал қануби қазира ва баъд шаҳри Неапол ба инқилоб ҳамроҳ шуданд. Халқ қоролро маҷбур кард, ки ҳукумати либералӣ ташкил кунад ва барои ҷорӣ намудани конститутсия ҳам ваъда бидиҳад. Ҳаракати инқилобӣ шаҳри Пемонт ва вилояти Римро ҳам фаро гирифт. Дар зери фишори буржуазия ва оммаи халқ ҳукумати либералӣ ташкил карда шуд. Даре нагузашта Конститутсияи Пемонт эълон карда шуд, ки мувофиқи он парламон аз ду палата – Сенат ва Палатаи вакилон иборат буд. Ин конститутсия асосан барои буржуазия хизмат мекард.

Дар вилоятҳои дигари Итолиё ҳам ҳаракатҳои инқилобӣ ба амал омаданд. Дар ин ҷойҳо ҳам ҳокимият маҷбур шуд, ки ба буржуазия ва омма гузаштҳо кунад.

Аз 18 то 22 март дар Милан байни инқилобчиён ва лашкари фелдмаршали Австрия -Редетски задухӯрди қалон ба вуҷуд омад. Халқи Милан австриягӣҳоро аз шаҳр пеш карданд. Ҳокимият дар Ломбардия ба дасти Ҳукумати Муваққатӣ гузашт. 22 март дар Венетсия низ шӯриш сар зад. Шӯришгарон дар ин ҷо ҳам ҳокимиятро ба даст дароварда, Венетсияро қумхӯрӣ эълон намуданд.

Дар зери фишори халқи шӯришбардошта қорол Сардиния Карл Алберт маҷбур шуд, ки алоқаашро аз Австрия биканад. Ӯ баъди озод кардани Милан лашкари худро ба тарафи қалъаҳои австриягии Пескера ва Мандуи раво кард. Вале бо ин қувва аз Итолиё пеш кардани қӯшуни Австрия қори осон набуд. Ҷузеппе Гарибалди хост, ки аз Америка баргашта, ба шӯришчиён ёри расонад, вале Карл Алберт таклифи ӯро рад кард. Баъди қандии муҳориба лашкари Сардиния қобилияти қангии худро гум кард. Редетски аз ин истифода бурда, бар зидди қувваҳои Карл Алберт ба ҳучум гузашт. *

Мавқеи Папаи Рим ба инқилоб. Вақте ки архиепископ Пийи IX ба тахти Папа нишаст, аввал барои иҷрои талабҳои буржуазияи либералӣ майл дошт. Ӯ сензураро сӯсттар карда, маҳбусони сие-сиро авф намуд, аз ҳисоби намояндагони баъзе музофотҳо Шӯрои давлатӣ таъсис дод. Ин ислоҳоти Папаро либералҳои вилояти Рим ва берун аз он бо хушнудӣ пешвоз гирифтанд. Вале Карл Алберт аз халқи ярокнок метарсид. Бинобар ин вай зидди инқилоб буд. Қариб ҳамаи ҳокимони мутлақи Итолиё дар ҳамин мавқеъ буданд.

Дгар дар аввали инкилоб онҳо ба халқ ва буржуазияи либералӣ гузашт карда бошанд, акнун аз ҷанги зидди Австрия даст кашида, ба муқобили инкилоб муборизаро оғоз карданд.

Папа Пийи IX ошкоро ба халқ хиёнат кард. Тавассути «Мурочиатнома»-и махсус ӯ эълон кард, ки зидди Австрия ҷанг намекунад. 15 майи соли 1848 бошад, Фердинанди II дар Неапол табаддулоти аксулинкилобӣ гузаронида, палатаи вакилонро пароканда кард. Дастаҳои неаполитаниро, ки муқобили австриягӣҳо равона карда шуда буданд, бо фармони ӯ аз Ломбардия фавран ҷег заданд.

Шикаст хӯрдани инкилоби буржуазии Итолиё. 24-25 июли соли 1848 кӯшунҳои Австрия ба ҳучуми ҷавобӣ гузашта, дар назди Кустосса лашкари Сардинияро торумор ва Карл Албертро маҷбур карданд, ки сулҳ бандад. Мувофиқи ин созишнома Ломбардия аз нав ба Австрия баргардонида шуд. Герсоғҳои сулолаи Габсбург-ҳоро боз ба Моден ва Парма баргардониданд.

Дар тамоми Итолиё аксулинкилоб ба ҳучуми қатъӣ гузашт. Вале халқ бар зидди душманони инкилоб ва душманони муттаҳидшавии Итолиё ба мубориза бархост. Моҳи ноябр дар Рим шӯриш ба амал омад. Шаби 25 ноябри соли 1848 Папа Пийи IX аз Рим гурехт. Мардум даъват карда шудани маҷлис муассисонро талаб кард. Бо таклифи Джузеппе Гарибалди ин маҷлис қарор кард, ки Папа Пийи IX аз вазифааш сабукдӯш ва Рим ҷумҳурӣ эълон карда шавад. Ин воқеа ҳаракати демократиро дар вилоятҳои Итолиё, аз он ҷумла дар Тоскана пурзӯр кард. 31 январӣ соли 1849 герсоғи вилоят Леополди II аз Флоренсия фирор намуд.

Аз тезу тунд шудани воқеаҳо Карл Алберт тарсида, созишномаи сулҳи Кустоссаро аз эътибор соқит кард ва ба муқобили Австрия ҷангро аз нав оғоз намуд, вале дере нагузашта шикаст хӯрд ва ба ғайри писараш аз тоҷу тахт даст кашида, ба хориҷа гурехт. Қароли Сардиния Виктор Имануили II бо Австрия сулҳ баста, дар Пемонт бар зидди ҳаракати инкилобӣ ба мубориза оғоз намуд. Даре нагузашта аксулинкилоб дар Ситилияю Тоскана, Риму Венетсия ва музофоту вилоятҳои дигари Итолиё талаба кард. Инкилоби буржуазии Итолиё бо ҳамин шикаст хӯрд.

Сабабҳои шикаст хӯрдани инкилоби буржуазии Итолиё. Сабабҳои шикастхӯрии инкилоби буржуазии солҳои 1848-1849-и Итолиё низ ба шикасти инкилоби буржуазии Олмон монанд аст. Буржуазияи миллӣ аз халқ истифода бурда, аз мутлақият барои худ гузаштҳо талаб мекард ва дар бисёр мавридҳо ба мақсад мерасид. Вале баъди чанд вақт ҳокимони мутлақ буржуазияро аз он музаффариятҳояш маҳрум мекарданд. Буржуазияи Итолиё дар мубориза собитқадам набуд. Бар замми ин коргарон ва дастаҳои

инқилобии меҳнаткашони Итолиё ҳанӯз камқувват буданд. Дар ин ҷо низ буржуазия меҳост ба мақсадҳои худ бо роҳи муборизаи осоишта расад. Ҳокимони мутлақи Итолиё метарсанд, ки баробари барҳам задани мустанликадорӣ халқ ҳокимияти онҳоро низ сарнагун месозад. Аз ин сабаб бо Папаи Рим Пийи IX ҳамфикр буда, аз озод карда шудани Итолиё дида бо Австрия бастанӣ сулҳ ва дар зерин зулми ин империя монданро афзалтар медонистанд.

Ҳуҷҷатҳо

1. Аз «Аусбургер Алгемайне Сайтунг». 15.III.1848, № 5

... Воситаҳои, ки бо ёри онҳо «Итолиёи Чавон» барои амали кардани мақсадҳои худ мекушид, моҳиятан тарбия ва шӯриши мебошад. Ин ду омил бояд бо ҳамдигар дар якҷоягӣ истифода шаванд. Тарбия... дар ниҳоятӣ қор бояд ба принципи тарбияи миллӣ табдил ёбад. Аъзои «Итолиёи Чавон» бояд ба ҷамъ кардани маблағ ва сарфи он барои наҷр ва тақсими маводи ҷопӣ кӯмак расонад... Ахбор барои тайёр кардани шӯриши зарур аст. Он бояд ба таври махфӣ ҳам дар дохили Итолиё ва ҳам берун аз он ба амал бароварда шавад.

Шӯриши дар маҷмӯъ бояд оғози тавлиди миллати ояндаи итолиёвӣ, тафаккури итолиёвӣ ва нутқи итолиёвӣ бошад. Шӯриши мақсад дорад, ки халқ аз нав эҳё гардад. Ӯ барои халқ баромад мекунад ва ба ӯ таъҷи менамояд, зеро то имрӯз нисбати он безътиноӣю беҳурматию зоҳир карда шудааст.

2. Эълони авф (Аз ахбори расмӣ, 20.III.1848)

Ҳамаи онҳоеро, ки аз рӯи қирдор, ҷинояти сиёсӣ ва барои асари ҷопӣ гунаҳгор ва маҳкум шуда буданд, авф мекунем.

Татбиқи таъҷилии ин авф ба вазирӣ адлия вогузор карда мешавад.

Фридрих-Вилгелм. Берлин, 20 марти 1848.

«Гирифта шудани Сейхгауз, 14 июни соли 1848».

Аз «Рӯзномаи нави Рейн». № 17, 17.06.1848.

Савол ва ҷупоришҳо: 1. Дар бораи сабабҳо ва рафти инқилоби буржуазии Олмон нақл кунед. 2. Инқилоби буржуазии Олмон бояд чӣ вазифаҳоро иҷро мекард? 3. Чаро инқилоби буржуазии солҳои 1848-1849-и Олмон шикаст хӯрд? 4. Бо кадом мақсад солҳои 1848-1849 дар Итолиё инқилоби буржуазӣ ба амал омад? 5. Дар бораи ҳаракати миллию озодихоҳии Итолиё маълумот диҳед. 6. Чаро инқилоби буржуазии Итолиё дар аввал ба муваффақият, вале баъд ба ноқомӣ дучор гардид? 7. Сабабҳои шикаст хӯрдани инқилоби буржуазии Итолиёро гӯед. 8. Мавқеи Папаи Рим Пийи IX нисбати инқилоби буржуазии Итолиё ва нисбати муборизаи миллию озодихоҳонаи зидди империяи Австрия чӣ тавр буд? 9. Чаро ҳокимони Итолиё ва Папаи Рим ба муқобили Австрия ҷанг кардани Итолиёро наменхостанд? 10. Оё инқилоби буржуазии Итолиё аз инқилоби буржуазии Олмон фарқ дошт? 11. Аз инқилоби буржуазии Олмон ва Итолиёи солҳои 1848-1849 хулосаи умумӣ бароред.

§28. ИНҚИЛОБИ БУРЖУАЗИИ СОЛҲОИ 1848-1849 ДАР ИМПЕРИЯИ АВСТРИЯ

Сабабҳои инкилоб. Австрия империяи сермиллат буд. Ба он чандин қаламрави миллӣ, ба монанди Маҷористон, Чехия, Хорватия, Словакия, Воеводина, Украинаи Закарпат, Трансилвания дохил буданд. Империя 34 миллион нафар аҳоли дошта, 16 миллион нафарро славянҳо, 11 миллион нафарро маҷорҳо, итало-невиҳо, руминҳо, валахҳо ва танҳо 7 миллион нафарро немисҳо ташкил менамуданд. Аҳолии ғайринемиси империя орзуи аз зери асорати мустамликавии Австрия озод шуданро доштанд.

Ҳокимият дар Австрия пурра дар дасти сулолаи Габсбургҳо буд. Ба пешравии муносибатҳои сармоядорӣ тартиботи феодалӣ ҳалал мерасонид. Корол муҳофизатгари тартиботи феодалӣ буд. Вай намехост, ки дар империя дигаргуниҳои буржуазиро демократӣ ба амал оянд.

Дар мамлакат ду табақаи нави иҷтимоӣ- буржуазия ва коргарон тавлид ёфтанд. Оҳиста-оҳиста байни онҳо ва тартиботи феодалӣ зиддиятҳо ба амал меомаданд.

Бӯҳрони иқтисодии солҳои 1847-1848 зиддиятҳои мавҷударо боз ҳам тезу тунд кард. Мардум сабаби инро дар сохти мавҷудаи давлатӣ -империя ва мутлақияти Австрия меиданд. Ҳамаи ин боиси инкилоби буржуазии солҳои 1848-1849 империяи Австрия шуданд.

Инкилоб дар Вена. 18 март соли 1848 дар пойтахти империя шаҳри Вена шӯриш оғоз ёфт. Аз пагоҳии барвақт мардум бинои сеймро ихота карда, қорӣ намудани конститутсия ва истеъфои сарвазир Меттернихро талаб карданд. Император Фердинанд ба фелдмаршал Виндишгрес ваколатҳои зиёде дод, то ки шӯришро пахш кунад. Ӯ ба муқобили мардум аз силоҳу қувва истифода бурд, ки дар натиҷа намоишчиёни зиёде куштаю захмдор шуданд. Ин ғочиа мардумро маҷбур кард, ки ба мубориза бархезанд. Шӯришгарон ба силоҳхона ҳуҷум карда мусаллаҳ шуданд. Гурӯҳе аз онҳо қасри ҳукуматро забт карданд. Вазъияти ҳукумат вазнин шуд. Меттерних аз вазифааш истеъфо дода, ба Англия фирор намуд.

Аҳолии Вена ба бекор кардани сензура, ташкили горди бюргерию донишҷӯён ноил шуданд. Император ваъда дод, ки барои тайёр кардани лоиҳаи конститутсия дар Вена маҷлиси **сеймҳои музофотҳо**ро бо ҳамроҳии намояндагони буржуазия даъват мекунад. Вай баъди чанд рӯз ҳукуматро аз нав ташкил намуд. Ба ҳайати он ғайр аз аъёнӯ ашроф намояндагони буржуазияи либералӣ низ дохил шуданд.

109. Шандор Петефи

Инкилоб дар Мачористон. Муваффакиятҳои шӯришгарони Вена тарқиши инкилобиро дар дигар қисмҳои империяи Австрия тезонид. Халқи маҷор барои ба даст овардани истиқлолият ва озодӣ ба мубориза бархест.

15 март соли 1848 коргарон, касибон, донишҷӯён ва намоёндагони табақаҳои дигари Пешта дар зери роҳбарии демократи инкилобӣ, шоир Шандор Петефи ба кӯчаҳои шаҳр баромаданд. Онҳо матбааро ба даст дароварда, дар он ҷо **барномаи сиёсии** шӯришгаронро chop карданд. Дар ин

барнома, ки бо номи «12 талаб» машҳур аст, барҳам додани сензура, ташкил кардани ҳукумати, ки дар назди сейм масъул бошад, барҳам додани баршина ва ғайра инъикос ёфта буданд. Ба барнома инчунин «Суруди миллӣ», ки онро Шандор Петефи навишта буд ва он бо мисраи «Бархез, Маҷор, ватан даъват мекунад» оғоз меёфт, дохил гардид:

Дар доди ватан, Маҷор бархез,
Бархез ту хуни душманон рез!
Аз қисмати бандагӣ раҳо шав,
Озод ҷу тоири ҳаво шав.

Ҳукумат аз шӯришгарон тарсида, махбусони сиёсиро озод кард.

Сейми Мачористон (дар шаҳри Братислава қор мекард) аз инкилоб ба ҳарос афтада, барои ба амал баровардани дигаргунсозҳои буржуазӣ- дар бораи мустақилияти қоролги Мачористон, мустақилият дар қорҳои молиявӣ ва қарбӣ, дар бораи барҳам додани крепостнойчигӣ, онд ба қорӣ намудани сохти парламентӣ ва ғайра якҷанд қонун қабул кард. Император Фердинанд инчунин барои дар Мачористон ташкил кардани ҳукумати мустақил фармон баровард.

Инкилоб дар Чехия. 11 март соли 1848 дар Прага маҷлиси шаҳрӣ баргузор гардид, ки он аз ҳукумат таъмини озодии шаҳрвандӣ, барҳам додани ўҳдадорҳои феодалӣ, баробарҳуқуқии забонҳои немисӣю чехӣ барои Чехия, Хорватия ва Силезия, даъват қарда шудани сейми қонунгузори ягона ва додани ҳуқуқҳои сиёсӣ ба онҳо ва ғайраро талаб намуд.

Маркази ҳаракатҳои миллию озодихоҳӣ дар шаҳри Прага буд. Дар ин ҷо Кумитаи Святослав ташкил карда шуд. Кумита ба номи император талабнома фиристода, муттаҳид кардани Чехия, Словватия ва Силезияро талаб намуд. Нуфузи Кумитаи Святослав дар байни халқ рӯз то рӯз баланд мешуд. Ҳукуматдорони Австрия маҷбур шуданд, ки барои тайёр кардани ислоҳот аъзоёни ин кумитаро ба ҳайати ҳукумат дохил намоянд.

Шикаст хӯрдани император. Гузаштҳои император танҳо як қисми буржуазияро қонеъ карда тавонист. Лоихаи конститутсияи дар матбуот чопшудаи Австрия комилан зидди демократия буд. Мувофиқи он император ҳуқуқи радкунии (вето)- мутлақро дошт. Лоихаи конститутсияи болоравии нави ҳаракати инқилобиро ба вуҷуд овард. Император кӯшиш намуд, ки ба болоравии ҳаракати инқилобӣ монеъ шавад. Аз ин рӯ, барои пароканда кардани Кумитаи марказии горди миллий фармон баровард. Вале халқ 15 май дар Вена аз нав ба мубориза бархост. Ҳукумати император аз фишори гурӯҳи мардум тарсида, маҷбур шуд, ки фармонро дар бораи пароканда кардани Кумитаи марказии горди миллий бекор кунад. Император Фердинанд эълон кард, ки лоихаи конститутсияи империя аз нав дида мешавад.

Ҳукумати Австрия чанд маротиба кӯшиш намуд, ки ба инқилоб зарба занад, вале онҳо бенаҷибча анҷом ёфтанд. Буржуазия дар Вена Кумитаи бехатарӣ ташкил намуда, ба ҳифзи инқилоб шурӯъ намуд. Ҳукумат маҷбур шуд, ки аз Вена кӯшунҳои барорард.

Шӯриш дар Прага. 2 июни соли 1848 бо ташаббуси либералҳои Чехия дар Прага Конгресси славянӣ кушода шуд. Конгресси славяниро ҳукуматдорони Габсбургҳо барои ҳокимияти худ ҳавфнок шуморида, бо сардории фелдмаршал Виндишгрес ба Прага лашкар дароварданд. Дар Прага ҷойгиркунии лашкарро эӯроварӣ ҳисобида, аҳолии шаҳр талаб кард, ки он аз шаҳр бароварда шавад. Вале ин талаб рад карда шуд. Дар ҷавоб 12-июн мардум ба намоиши бисёрҳазорнафараи эътирозӣ баромаданд. Кӯшунҳои Австрия коргарон ва донишҷӯёни Прагаро тирборон карданд. Деҳқонони гирду атрофи шаҳр ҳам ба ёрии шаҳриён омаданд. Задухӯрдҳои хунин то 17 июн давом карданд. Вале қувваҳо баробар набуданд ва ба ҳукумат муяссар шуд, ки шӯриши Прагаро бо хун огушта кунад.

Конгресси славянӣ дар оғози шӯриш қори худро қатъ кард. Вай худро аз шӯриш дар канор гирифт.

Шӯриши Прага аҳамияти калони таърихӣ дошт. Он нуктаи баландтарин барои озод шудан аз зери зулми мустамликавии империяи Австрия буд.

Шӯриш дар Вена. Император ба муқобили Мачористон аз Вена лашкар фиристод, вале 6-уми октябри соли 1848 коргарон ва донишҷӯёни мусаллаҳи Вена сари роҳи лашкарро гирифтанд. Шӯришгарон вазири ҳарбӣ Латураро, ки дар бораи ба Мачористон равон кардани лашкар фармон дода буд, дар фонуси кӯчагӣ овехтанд. Дарбориёни император аз газаби халқ тарсида, Венаро тарк карданд. Дар ин вақт лашкаркаши астриягӣ Елачич аз лашкари Мачористон шикаст хӯрда, қувваҳои боқимондаи худро ба Вена равон кард. Дар охири моҳи октябр Вена муҳосира карда шуд.

Шӯришчиён ба қадри зарурӣ тирӯ туфанг надоштанд, ба онҳо бояд мачорҳо ёрӣ мерасониданд, вале онҳо ба тарафи Вена хеле суст ва бо қувваи ночизе ҳаракат мекарданд.

Фелдмаршал Виндишгрес аз шӯришчиён талаб кард, ки таслим шаванд. Баъди ҷавоби рад гирифтани ӯ дар бораи бомбаронкунии ваҳшиёнаи шаҳри Вена фармон дод.

1-уми ноябри соли 1848 лашкари ҳукумати маркази Венаро ба даст даровард. Дар ин муҳориба зиёда аз 5000 нафар шӯришгарон талаф ёфтанд. Ҳазорон нафар шӯришгаронро бо аҳли оилашон парронданд ва ё ба ҳабсхонаҳо партофтанд.

Ҷанги истиқлолиятҳои дар Мачористон. Торумори шӯриши Вена ба ҳукумати императории Австрия рӯҳи тоза бахшид ва онҳоро водор намуд, ки ба муқобили инқилобчиён ба ҳучуми катъӣ гузарад. Вале пеш аз ин воқеа император Фердинанди I ба фоидаи ҷияни 18-солааш Франс Иосиф аз тоҷу тахт даст кашид. Қӯшунҳои Австрия соли 1849 пойтахти Мачористон шаҳри Будапештро ишғол карданд. 4 март дар Вена қабули конституцияи нав эълон карда шуд. Он музаффариятҳои инқилоби мартиро дар қаламрави империяи Австрия барбод дод. Инчунин мухторияти Мачористон бекор ва идоракунии ягонаи марказиятноки империяро ташкил намуд. Мачористон қисми таркибии мулкҳои Габсбургҳо эълон шуд. Аз Мачористон Хорватия, Словения, Воеводина ва Трансильвания ҷудо карда шуданд.

Дар Мачористон ба ҷои ҳукумати ватанӣ, ки аз ӯҳдаи мудофияи Мачористон баромада натавонист, тобиستی соли 1848 Ҳукумати Кумитаи Мудофия (бо роҳбарии Лайош Кошут) ташкил карда шуд. Кошут лашкари миллиро ташкил намуд, ки он то баҳори соли 1849 ба 170 ҳазор нафар расид.

Дар ҷангҳои инқилобии истиқлолиятҳои лашкари Кошут бар арғиши австриягӣҳо ғалаба ба даст овард. 14 апрели соли 1849 Сейми Маҷористон ҷавобан ба Конституцияи Австрия дар бораи истиқлолияти Маҷористон эълomia қабул кард.

Моҳи апрели соли 1849 император Франс Иосиф аз шоҳи Русия Николаи I ёри ҷарбӣ пурсид. Моҳи май шоҳи Русия бо императори Австрия дар Варшава вохӯрда, нақшаи ҳуҷум ба Маҷористонро кашиданд. Моҳи июн лашкари Русия бо сардории княз Паскевич ба Маҷористон ҳаракат кард. Лашкари Маҷористон аз қувваҳои ҷарбии Русия ва Австрия шикаст хӯрда,

110. Лайош Кошут

оқибат дар наздикии Вилагош таслим шуд.

Баъди шикаст хурдани лашкар Лайош Кошут ва роҳбарони дигари инқилоб ба Туркия фирор карданд. Паскевич 13 нафар генералҳои таслимшударо ба австриягӣҳо супорид. Ҳукуматдорони Австрия онҳоро ба қатл расониданд.

Натиҷаҳои инқилоби буржуазии империяи Австрия. Инқилоб дар империяи Австрия чун дар давлатҳои Олмон ва Италия инқилоби анҷомнаёфтаи буржазӣ — демократӣ буд. Ҳеҷуи асосии инқилоб буржуазия, коргарон, кишоварзон, ҳунармандон, донишҷӯён ва зиёиёни инқилобӣ буданд. Инқилоби буржуазӣ мутлақияти Австрияро сарнагун накард ва зулми миллиро низ барҳам наод. Вай барои он мағлуб шуд, ки табақаҳои нави ҷамъиятӣ - буржуазия ва коргарон барои ин кор ҳанӯз пухта нарасида буданд. Буржуазияи либералӣ дар инқилоб собитқадамона иштирок накард. Қувваҳои беруна ба натиҷаҳои инқилоб таъсири манфӣ расониданд.

Инқилоби буржуазии солҳои 1848-1849-и Австрия натиҷаҳои мусбат ҳам дод. Ҳукумат ба баъзе ислохотҳо маҷбур шуд. Ба ҳукуматдорони Австрия пеш аз ҳама лозим омад, ки конституцияи ҷорӣ кушанд, ҳарчанд ки он дорони ниҳоят ками арзишҳои демократӣ буд. Парлумон аз ду палата иборат буда, интихобот сатҳи дорони баланди молумулқӣ дошт. Дар бораи маҳдуд кардани баъзе ӯҳдадорҳои феодалӣ қонун бароварда шуд. Ҳокимияти судӣ ва политикаи барҳам хӯрданд.

Инқилоби солҳои 1848-1849 ҳарчанд ки ба шикаст дучор омад, муборизаи миллию озодихиро дар империяи сермиллати Австрия тезонид.

Ҳуҷҷатҳо

1. Халқи Маҷор соли 1848 ба чӣ муваффақ шудан меҳост (12 модда)

1. Мо озодии матбуот, барҳам додани цензура меҳоҳем.
2. Таъсиси ҳукумати масъул дар Будапешт.
3. Парлумони ҳарсолро дар Пеит.
4. Аз рӯи муносибати граждани ва динӣ ҳуқуқи баробар дар назди қонун.
5. Ташкили горди миллӣ.
6. Қорӣ карда шудани андоз ба ҳама.
7. Барҳам задани муносибатҳои баршиначигӣ.
8. Ташкили додгоҳи қасамиён.
9. Таъсиси бонки миллӣ.
10. Артиши бояд конституцияро дифоъ кунад, аскарони маҷор бояд ба хориҷа равон карда нашаванд, лашқари хориҷиён бояд аз Маҷористон бароварда шаванд.
11. Озод кардани маҳбусони сиёсӣ.
12. Бастан ҷиттиҳод бо Трансилвания.

2. Декрет оид ба озодии матбуот ва чораҳои дигар (15 март соли 1848)

Мо, Фердинанди Якум, ба меҳрубонию парвардигор императори Австрия ва ғайраю ғайраҳо феълан амр кардем ва мувофиқи он зарур доистем, ки хоҳиши халқҳои содиқи худамонро қонеъ гардонем.

Хабар медиҳем, ки цензура нест карда шуда, ба матбуот озодӣ қафолат додем, чӣ тавре ки дар ҳамаи мамлакатҳои дигар ҳамин тавр аст.

Гурди миллӣ, ки дар асосҳои моликият ва интеллигенция сохта шудааст, алақай хизмати самараноқтаринро ба ҷо оварда истодааст.

Барои дар вақти кӯтоҳтарин вакилонро аз ҳамаи табақаҳои музофотҳо ва минтақаҳои марказии королии Ломбардияю Венетсия даъват намудан, ҳайати онҳоро бо намоёндогони табақаҳои граждани мустақкам намудан ва бо назардошти ривои конституцияҳои музофотҳо барои муҳокима ва қабули конституцияи ватани чораҳои зарурӣ андешида шуданд.

Аз ҳамин сабаб бо бовари интизор мешавем, ки ақлҳо ором мешаванд, таълим аз нав ба низоми медаларяд, касбу ҳунар ва тиҷорат аз нав ҷоннок мешаванд...

3. Шӯриш дар Вена 15-26 майи соли 1848 (варақа)

...15-май дар ҳақиқат ҳокимияти халқ ва мутлақияти демократӣ кори ҳашиуда буд. Ин ба таъби ашрофон нафорида, чунки акнун ба онҳо мӯяссар нашуд, ки халқро бо нутқҳои зебои худ фиреб диҳанд, ё ки бар вай тавассути қувваи силоҳ галаба кунанд. Аз ин рӯ, аз ибораҳои «халқи содиқ» истифода бурда, дар бораи ишқу муҳаббат ба мутлақият суханпардозӣ мекарданд. Онҳо дар настии тинати худ чунон дур рафтанд, ки барои

инфиатҳои гаразноки шахси аз тоҷу тахтро ба зери хатар гузоштан
натарсиданд...

...Соати 3-и баяд аз зухр донишгоҳ талаби халқро эълон кард, ки:

1. Лашкар, гайр аз гарнизони маҳаллӣ, бояд дар зарфи 24 соат боз-
хонда шавад. Горди миллӣ ва легиони донишҷуён дар бораи оромӣ ва беҳа-
тариш шахр гамхорӣ кунанд.

2. Вазорат бояд ба дастоварди 15-уми май қифолат бидиҳад. Баҳри
таъмини иҷрои он бояд ашрофон интиҳоб карда шаванд, то ки дар назди
халқ бо сарҳои худ ҷавоб диҳанд.

3. Император бояд дар муҳлати кӯтоҳтарин баргардонанда шавад.

4. Гунаҳгортон дар ба вуқӯъ пайвастанӣ бетартибиҳо бояд ба додгоҳи
қасамӣён кашада шаванд. То он вақте ки ин моддаҳо иҷро нашаванд,
сангарҳо бардошта намешаванд ва венагиҳо шӯриширо қатъ намекунанд.

1. Сабабҳои асосии инқилоби буржуазии солҳои
1848-1849-и империяи Австрия кадомҳоянд? 2. Дар бораи инқилоби мартӣ
дар Вена чиро медонед? 3. Дар Маҷористон инқилоб чӣ тавр оғоз ёфт?
4. Дар бораи оғози инқилоби Чехия нақл кунед. 5. Шандор Петефи кӣ буд?
6. Дар Прага чӣ тавр шӯриш ба амал омад ва он чӣ натиҷа дод? 7. Дар
бораи оғоз ва рафти шӯриши Вена (моҳи октябри соли 1848) нақл кунед.
8. Дар бораи ҷанги истиқлолиятҳои халқи маҷор бар зидди мустам-
ликадорони австриягӣ маълумот диҳед. Он чӣ натиҷа дод? 9. Лайош Кошут
кӣ буд? 10. Чаро императори Австрия Франс Иосиф бо подшоҳи Русия
Николаи I вохӯрд? 11. Дар шикасти инқилоби империяи Австрия Русия чӣ
саҳм дорад? 12. Чаро инқилоби буржуазии Австрия шикаст хӯрд?
13. Инқилоби буржуазии солҳои 1848-1849-и Австрия чӣ аҳамият дошт?
14. Оид ба мавзӯи хулосаи худро баён кунед.

БОБИ III МАДАНИЯТИ АВРУПО ВА АМЕРИКАИ ШИМОЛӢ

§29. МАДАНИЯТИ АВРУПО ВА АМЕРИКАИ ШИМОЛӢ ДАР АСРИ XVIII ВА НИМАИ АВВАЛИ АСРИ XIX

Тараққиёти техника. Дар асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX дар Аврупо ва Америкаи Шимоли техника қадами бузург ба пеш гузошт. Охири асри XVIII дар Англия аллакай мошинҳои механикии бофандагӣ ва бугӣ васеъ истифода бурда мешуданд. Дар як қатор мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ ва ИМА аз ибтидои асри XIX сар карда, табaddулотии саноатӣ оғоз ёфт. Истехсолот ба шарофати он оҳиста-оҳиста аз манафактура ба фабрика ва заводҳо мегузашт.

Мухандиси фаронсавӣ Жаккард дастгоҳи бофандагӣ сохт, ки тавассути он аз ресмонҳои ҳарранга газворҳои рангоранг баровардан мумкин буд.

Коркарди фулузот низ такмил ёфт. Дар нимаи дуюми асри XVIII дар Англия тавассути кокс ва ангишт дар печҳои домнагӣ

111. Заводи чӯянғудозии Англия дар солҳои 30-юми асри XIX

112. Борбардор дар бозори Брюгге

113. Корхонаи тўпсозӣ

ҷўяни моеъ мегудохтанд. Дар он ҷо барои ҳаво пуф кардан насосҳои пуриктидорро ба кор мебарданд.

Мухандиси фаронсавӣ Мартен кураи маъдангудоэие сохт, ки он нисбат ба конверторҳои бессемерӣ пулоди хушсифаттар меод.

Тайёр кардани қисмҳои мошинҳо -винтҳо, гайкаҳои печдор, маводи дигари техникӣ оғоз шуд. Дастгоҳҳои винтбурӣ ҳам ихтироъ карда шуданд.

Дар кишоварзӣ низ истифодабарӣ аз техника назаррас буд, вале нисбат ба саноат камтар. Плуги оҳанин такмил дода шуд. Плугҳои аспӣ ҳам пайдо шуданд. Дар асри XIX дар кишоварзӣ истифодаи мошинҳо оғоз ёфт. Мошинҳои галладаравӣ, алафдаравӣ ва галлақубаки бугӣ ихтироъ карда шуданд.

Таракқиёти илм. Риёзиёт. Таракқиёти техника инкишофи илмҳои дақиқро тақозо мекард. Замина барои инкишофи риёзиёт мавҷуд буд. Дар асрҳои XVII ва XVIII олими англис И.Нютон ва олими немис Г. Лейбнис ба риёзиёти муосир асос гузоштанд. Нютон қонунҳои ҳаракати механикӣ ва рушноиро кашф карда, барои ҳалли бисёр масъалаҳои илм ва техника роҳ кушод. ӯ қонуни ҷозибая умумичаҳониро низ кашф намуд.

Олими машҳури рус, профессори донишгоҳи Қазон Н.И. Лобачевский имконияти сохтани низоми геометрияи «ғайри-евклидӣ»-ро исбот намуд. Евклид бар он ақида буд, ки аз нуқтаи берун аз хат ҳобида, танҳо як хати параллели он хатро набуранда гузаронидан мумкин аст. Н.И. Лобачевский бошад, баръакс, исбот намуд, ки ин хел хатҳо метавонанд аз якто зиёд бошанд.

Ситорашиносӣ, физика, кимиё, тиб. Таракқиёти илми риёзиёт ба пешравии илмҳои дигар кўмак расонид. Телескоп такмил дода шуд. Баъди такмили он ҳазорон ситораҳои пештар номаълум кашф карда шуданд. Ситорашиносон тамоилҳои ҳаракати сайёраи Уран-

114. Исаак Нютон

115. Н.И. Лобачевский

ро дуруст муайян карда, аз рӯи он соли 1846 мавҷудияти яке аз сайёраҳои системаи офтобӣ – Нептунро исбот карданд. Олимон пешакӣ ҳисоб карда баромадани вақти хусуфи Офтоб ва Моҳро ёд гирифтанд.

Ҳанӯз дар солҳои 50-уми асри XVIII файласуфи немис И. Кант дар бораи аз туманнокӣ ҷанг пайдо шудани сайёраҳои системаи офтобӣ фикр баён карда буд. Риёзишиноси фаронсавӣ П. Лаплас дар охири асри XVIII ақидаи дигарро дар ин бора пешниҳод кард, ки офтоб ва сайёраҳо аз анбӯхи газҳои даврзанандаи тафсон пайдо шудаанд. Олимон соҳти планетарии атомро низ кашф намуданд.

Яке аз кашфиётҳои бузург ба номи олими рус М.В. Ломоносов марбут аст. Ӯ бо роҳи таҷриба исбот намуд, ки ҳангоми сӯзиш ва дигар реаксияҳои кимиёвӣ массаи умумии моддаҳо тағйир намеёбанд, моддаҳо ҳаргиз аз чизи набуда ба вучуд намеоянд. М.В. Ломоносов тавассути таҷрибаҳои худ қонуни ниғаҳдорӣи массаи моддаро исбот намуд. Баъдтар ин хулосаҳои Ломоносовро кимиёшиноси фаронсавӣ А. Лавуазье тавассути таҷриба исбот намуд.

Дар асри XIX олимон исбот карданд, ки моддаҳои гуногун соҳти гуногуни молекулавӣ доранд ва ҳосияти онҳо ба ҳамин вобаста аст. Он моддаҳо, ки ба қисмҳои таркибӣ тақсим намешаванд, ба худ номи унсурро мегиранд.

Физикони англис Ч. Ҷоул ва немис Р. Майер соли 1842 бо роҳи таҷриба эквиваленти механикӣ гармиро ҳисоб карданд.

Онҳо исбот намуданд, ки мик-дори гармӣ нест намешавад. Он ба энергияи механикӣ табдил меёбад.

Табаддулоти саноатӣ та-лаб мекард, ки хусусиятҳои ки-миёвии моддаҳо омӯхта шаванд. Усулҳои тайёр кардани рангҳо, воситаҳои рангубори матоҳо ва ғайра ёфта шуданд. Дар ин дав-ра олимони дар самтҳои гуногу-ни илми кимиё ба муваффақият-ҳои калон ноил гардиданд.

Илми тиб ҳам тараққӣ ме-кард. Олими ҳоландӣ А.Левен-гук ханӯз дар асри XVII микро-скопро ихтироъ кард, ки он зар-рачаҳоро чандин маротиба ка-лон карда нишон меод. Дар на-тиҷа имконияти хуб омӯхтани сохти чанини одам, растаниҳо ва ҳайвонот муҳайё гардид. Баъд-тар микроскопи А.Левенгук такмил дода шуд.

Олими англис Э.Ценнер дар асри XVIII имунитети муқо-вимати баданро ба заррачаҳои касалии нағзак исбот намуд. Ин кашфиёт имкон дод, ки пеши роҳи касалиҳои зиёде гирифта шавад.

Нақлиёт ва алоқа. Аз асри XVIII сар карда то солҳои 50-уми асри XIX дар Аврупо ва Америкаи Шимолӣ нақлиёт ва алоқа ҳам бо суръати тез тараққӣ карданд. Дар соли 1830 дар ҷаҳон хамагӣ 232 км роҳи оҳан мавҷуд буд. Дар солҳои 40-ум бошад, сохтмони роҳи оҳан дар Олмон ва Фаронса низ босуръат пеш рафт. Дар соли 1870 дарозии роҳҳои оҳан дар ҷаҳон ба 200 ҳазор км расид.

Аз ҷоряки якуми асри XIX сар карда, киштиҳои ҷарҳдор дар укёнусҳо ба Ҳиндустону Америка рафту омадро оғоз карданд. Баъд ҷарҳҳо бо винтҳои обӣ иваз карда шуданд. Ин кор истифодаи кори киштиҳоро беҳтар намуд. Дар солҳои 50-60-уми асри XIX флоти бодбондор қариб пурра бо флоти бугӣ иваз карда шуд.

Аз тарафи бародарони фаронсавӣ Монголфъҳо ихтироъ карда шудани кураи ҳавой имконият фароҳам овард, ки азростатҳо сохта шаванд. Дар Фаронса ҳангоми инқилоби буржуазии охири асри XVIII азростатҳо бо мақсади ҳарбӣ истифода бурда мешу-

116. М.В. Ломоносов

117. Мухобираи телефони А.Белл

зе ва дастгоҳи харфчопкунӣ ҳам ихтироъ карда шуданд. Чунин ихтироотҳо дар алоқа инқилоб ба вучуд оварданд.

Адабиёт. Дар асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX адабиёти Аврупо ба муваффақиятҳои беназир ноил гардид. Шоирону нависандагони ҳақиқатнигоре ба майдон омаданд, ки дар асарҳои худ ҷиҳатҳои бадунеки ҷомеаро реалистона (воқеъбинона) тасвир мекарданд. Мардумро тавассути асарҳои худ ба мубориза барои ояндаи нек, озодӣ ва пешравиӣ ҷамъият баъват мекарданд. Образҳои манфии асарҳои онҳо нафрати мардумро ва образҳои мусбат шавқу завқ ва хоҳиши пайрави кардани хонандагонро ба вучуд меоварданд.

118. Даниел Дефо

данд. Барои аз ҳаво ба замин фаромадан парашют ҳам ихтироъ карда шуд, ки ин парвозро дар аэростатҳо беҳавф гардонид.

Дар миёнаҳои асри XIX ба ҷои телеграфи оптикӣ (тавассути оташ сигнал дода мешуд) А. Белл телеграфи симин ихтироъ кард. Баъди ин алифбои Морзе

Даниел Дефо ва Ҷонатан Свифт. Даниел Дефо (1660-1731) тавассути романи «Робинзон Крузо» (соли 1719) шӯҳрати ҷаҳонӣ пайдо намуд. Муаллиф дар асари худ дар бораи баҳрнаварде, ки баъди пора-пора гаштани кишти наҷот ёфта, қариб 30 сол дар як ҷазираи беодами Америкаи Ҷанубӣ умр ба сар бурдааст, нақл мекунад. Ба яққаю танҳои нигоҳ накарда қаҳрамони асари Дефо Робинзон Крузо аз ўҳдаи зиндагии вазнин баромад ва ҳам сифатҳои беҳтарини инсониро нигоҳ дошт.

Романи дучилдаи «Саёҳати Гулливер» (с.1726)-и Ҷонатан

119. Ҷонатан Свифт

120. Фридрих Шиллер

Свифт (1667-1743) диққати хонандагонро ба худ ҷалб мекунад. Ӯ бо баҳонаи тасвир кардани мамлакат ва ҳаёти лилипутҳо иллатҳои ҷамъияти замони худро ба зери танкиди саҳт гирифтааст. Муаллиф дар асараш ба муқобили дурӯғу риёкорӣ, зулми золимон ва таъкиби одамон баромадааст.

Шиллер. Фридрих Шиллер (1750-1805) яке аз барҷастатарин адибони охири асри XVIII ва аввали асри XIX немис мебошад. Дар пьесаи машхури худ «Ғоратгарон» ҷавонеро тасвир кардааст, ки ба муқобили тартиботи мавҷудан ҷомеа эътироз баён мекунад. Барои китоби «Ғоратгарон» ва асарҳои дигараш ҳукуматдорон ба ӯ навиштанро манъ карданд. Баъд ӯро ҳатто ба маҳбус ҳам партофтанд, вале ӯ аз он ҷо мегурезад. Баъди ҳабс Шиллер солҳои зиёде дар оворагӣ умр ба сар мебарад.

Барои инқилоби буржуазии Фаронсаро дастгирӣ кардан Конвенти ин мамлакат Шиллерро ба унвони шаҳрванди фахрии Ҷумҳурии Фаронса сарфароз кардааст.

Ба ғайр аз «Ғоратгарон» Шиллер драмаҳои «Вилгелм Телл», «Духтари ормонӣ», «Мария Стюарт» ва ғайраро низ навиштааст. Бисёр асарҳои Шиллер имрӯзҳо низ барномаҳои театрҳои ҷаҳонро зинат медиҳанд.

Гёте. Иохан Волфганг Гёте дар шаҳри Франкфурти лаби Майни Олмон ба дунё омадааст.

Гёте ба нерӯи эҷодии инсон боварии комил дошт ва онро дар асарҳоиаш бо як эҳсосот ва санъати баланд ситоиш кардааст.

121. Иоханн Волфганг Гёте

122. Оноре де Балзак

Мо чунин андешаҳои ӯро пеш аз ҳама дар романи «Фауст» мебинем. Қаҳрамони асар Фауст барои ҳалли масъалаҳои муҳим, аз қабилӣ маънии ҳаёт чист, вазифаи одам аз ҷӣ иборат аст, камар мебандад. ӯ ҳатто қонашро мефурӯшад, то ки ба ин саволҳо ҷавоб ёбад. Вале Фауст бахтро дар ҳеҷ чиз наёфта, дар дами марг ба ҳулосае меояд, ки маънии ҳаёт дар қорнамоӣ ва мубориза аст.

Виктор Гюго (1749-1832). Нависандаи фаронсаӣ тавассути романи машхури худ «Радшудагон» беадолатии қомеаро фош қардааст. Дехқон Жан Валжан барои дуздидани як қулча нон ба бадарға маҳкум шудааст. Дар ин асар ҳиссиёти башардӯстии муаллифи роман баланд садо медиҳад.

Балзак. Оноре де Балзак (1799-1850) намояндаи бузурги реализми танқидии нимаи дуюми асри XIX-и Фаронса мебошад. ӯ дар асарҳои ҷиҳатҳои манфии қомеаи буржуазиро ба зерӣ танқиди саҳт гирифтааст. Мо инро дар «Маҳзакаи инсонӣ», «Падар Горио», «Евгений Гранде» ва асарҳои дигари ӯ мебинем. Аз мутолиаи асарҳои Балзак қонанда қизои маънавии зиёд мебардорад.

Дар ин давра нависандагони дигари машхур, ба монанди Жан Батист Мольер (1622-1673), Қорқ Байрон (1788-1824), Генрих Гейне (1797-1856) ва дигарон умр ба сар бурдаанд. Онҳо дар пешрафти адабиёти асри XVIII ва нимаи якуми асри XIX саҳми сазовор гузоштаанд.

123. Чорч Байрон

124. Генрих Гейне

Санъат. Бастакорон. Мусикӣ яке аз санъатҳои қадимтарин буда, ба инсон хурсандӣ ва илҳом мебахшад. Одамон тавассути мусикӣ хурсандӣ ва андӯхи худро ифода мекарданд. Дар замонҳои қадим, ки ҳанӯз нота вучуд надошт, мусиқчиён онро аз насл ба насл мерос мегузоштанд. Пайдо шудани нота кори мусиқчиёну бастакоронро хеле осон кард. Минбаъд мусикиро барои наслҳои оянда дар қоғаз сабт менамуданд. Мусиқчиён оҳангҳои аз тарафи бастакорон офаридашударо аз рӯи нота иҷро мекарданд.

Дар асрҳои XVIII- XIX дар Аврупо як қатор бастакорони барҷаста ба воҷ расиданд. Онҳо ба оламиён аз худ мероси ҷурҷиммати мусикӣ боқӣ гузоштаанд. Дар байни онҳо Иохан Себастьян Бах (1685-1750) аз Тюрингияи Олмон, Волфганг Амадей Мотсарт австриягӣ, Людвиг ван Бетховени олмонӣ ва Фредерик Шопени лаҳистонӣ машҳур буданд. Дар байни онҳо Мотсарт ва Бетховен мақоми хоса доранд.

Мотсарт, Волфганг Амадей Мотсарт (1756-1791) дар 4-сола-

125. Иохан Себастьян Бах

126. Волфганг Амадей Мотсарт

127. Людвиг ван Бетховен

гиаш бо клавесин оҳанг менавохт. Дар 6- солагиаш концерт нишон дода, дар 11- солагиаш операи аввалини худро навиштааст. Дар 14- солагӣ узви Академияи мусикии Болонъеи Итолиё интихоб шуд. Мотсарт соли 1791 дар синни 35 -солагӣ вафот кардааст. Бо вучуди ҷавон будан ӯ асарҳои зиёди баландгоя эҷод кардааст. Операҳои ӯ «Дон Жуан», «Зангирии Фигаро» ва ғайра ханӯз ҳам дар катори беҳтарин асарҳои классикии ҷаҳонӣ буда, барномаҳои бисёр театрҳои мамлакатҳои ҷаҳонро оро медиҳанд.

Бетховен. Людвиг ван Бетховен (1770-1827) асарҳои мусикии зиёде навиштааст. Онҳо аз демократ ва ҷумхурихоҳ буданиаш гувоҳӣ медиҳанд. Вай гоҷҳои инқилоби буржуазии Ҳоланд ва Фаронсаро дар асарҳоиаш бо эҳсосоти баланди инсонӣ ва равоӣ инъикос намудааст. Ҳангоми инқилоби буржуазии Фаронса Бетховен ҷавони 16 -сола буд. Вақте ки хабари инқилобро шунид, ӯ суруди «Кӣ одами озод?»-ро навишт.

Бетховен ба фочиаи Гёте «Эгмонт» увертюра навиштааст. Ибтидои «Эгмонт» ба таври фочиавӣ кушта шудани қаҳрамон ва хотимаи тантанавиаш қаҳру ғазаби халқ ва ғалабаи инқилобро инъикос намудааст.

Дар симфонияҳо ва дигар асарҳои Бетховен фочиа бисёр аст, лекин ӯ шахсан ба ҳаёт бо умед менигарист. Беҳуда нест, ки дар хотимаи симфонияи машҳури «Нухум» хор дохил шудааст, ки «Қасидаи хурсандӣ»-и Шиллерро месарояд.

Рассомӣ. Дар асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX санъати рассомӣ дар Аврупо қадами бузург ба пеш гузоштааст. Рассомон Франсиско Гойя (Испониё), Ж.Л.Давид, Экен Делакруа, Домье, Курбье (Фаронса) ва дигарон аз машхуртарин намояндагони санъати рассомии ин давра мебошанд.

Гойя эҷодиёти худро бештар ба мавзӯҳои таърихӣю инкилобӣ бахшидааст. Асарҳои ӯ «Паррондани шӯришчиён шаби 3 майи соли 1808 дар Мадрид», «Шӯриши 2 майи соли 1808 дар майдони Пуэрто дел Сол» ва «Оилаи корол Карли IV» дар ин бора шаҳодат медиҳанд. ӯ инчунин дар портреткашӣ ҳам истеъдоди қалон дошт. Дар расми «Актриса Антони Сарасе» рассом аз рангҳои гуногун хуб истифода бурда, рӯҳияи равонии қаҳрамонашро бо маҳорати баланд инъикос карда тавонистааст.

Расмҳои Ж.Л.Давид «Савганди Горатсийҳо» ва «Марги Марат» дар вучуди кас ҳаяҷонро ба вучуд меоваранд.

128. Ж.Л. Давид. Марги Марат

Эҷодиёти Милле ва Курбъе бештар ба ҳаёти деҳот бахшида шудааст. Мо инро дар силсилаи суратҳои «Дехқонзодагон» ва «Саракчинон»-и Милле ва «Воҳӯрӣ»-и Курбъе дида метавонем.

Асарҳои Ҷ.Констебл «Шом» ва «Намуди Хайгет», И.Энгр «Расми хонум Ривер», Л.Б.Коро «Субҳи Венетсия», О.Домье «Чомашӯйзан» дар интихоби мавзӯ, тарзи тасвир, истифодаи бамавриди рангҳои гуногун ва ҳақиқатнигориашон қасро мафтун мекунад.

Меъморӣ. Дар асри XVIII биноҳо бо усули меъмории классицизм ва барокко сохта мешуданд. Бо ин усул бештар биноҳои идораҳои давлатию ҷамъиятӣ ва динӣ сохта шудаанд.

Ҳарчанд биноҳоро мувофиқи талаби замон месохтанд, вале дар онҳо тарзи биносозии қадимаи Рим бештар эҳсос мешуд. Масалан, қасрҳои Версал шакли биноҳои қадимаи Римро, ки сутунҳои боҳашамат доштанд, ба хотир меоваранд. Ин услуби биносозӣ дар Фаронса ва баъзе мамлакатҳои дигар умри зиёд дид.

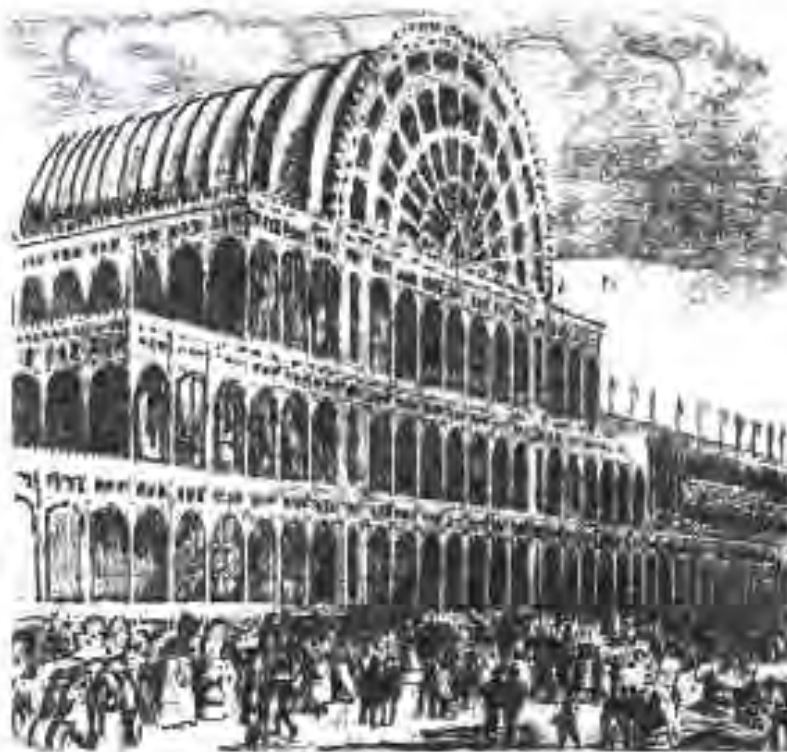
Дар Ҳоланд, Олмон, Лахистон ва як қатор мамлакатҳои дигари Аврупо ва Америкаи Шимолӣ тарзи дигари сохтани қасрҳо ва калосоҳо ба ҳукми анъана даромада буд. Чунин биноҳоро ниҳоят пуршукӯҳ, гумбаздор ва бо нақшу ниғори зебо сохта, зебу

129. Париж. Манораи Эйфел

зиннат меоданд. Вале дар ин мамлакатҳо ва давлатҳои дигари Аврупо ва Америкаи Шимолӣ усули меъмории бароккоӣ бештар маъмул гардид.

Дар меъмории миёнаҳои асри XIX дар Фаронса усули Империяи Дуюм ва дар Англия усули **викторианӣ** (аз номи малика Виктория) мушоҳида карда мешуд. Моҳияти он дур шудан аз **классицизм** ва омехташавии усулҳои гуногуни давраҳои гузашта, яъне нақшу нигоҳи зиёди дуруст ва хатҳои рости шикастаи меъморӣ мебошад.

130. Намоишгоҳи умумиҷаҳонии саноатӣ дар Лондон. Соли 1851

Савол ва сӯроишҳо 1. Дар бораи тараққиёти техника дар Аврупо ва Америкаи Шимолӣ асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX маълумот диҳед. 2. Кадом намуди техника дар саноат ва кадом намуди техника дар нақлиёт қорӣ карда шуд? 3. Дар бораи вазъи илм чӣ гуфта метавонед? 4. Дар илмҳои ситорашиносӣ, физика ва кимиё кадом кашфиётҳо ва ихтироъҳои муҳим ба даст оварда шудаанд? 5. Дар алоқа ва нақлиёт кадом кашфиётҳо дастраси мардум гардиданд? 6. Дар бораи намояндагони адабиёти асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX маълумот диҳед. 7. Кадом асарҳои адабони асрҳои XVIII ва XIX-ро хондаед? 8. Оё асарҳои мусиқии бастакорон Мотсарт, Бетховен, Шопен ва дигаронро шунидаед? Онҳо дар асарҳои худ чиро инъикос кардаанд? 9. Санъати рассомӣ чӣ таар тараққӣ мекард? 10. Асарҳои кадом рассомони асрҳои XVIII-XIX ба шумо маъҷул аст? 11. Меъморӣ ин давра бо кадом усул пеш мерафт? 12. Фикри худро оид ба мавзӯ баён намоед.

ФАСЛИ II МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ВА АФРИҚО ДАР АСРИ XVI - НИМАИ АВВАЛИ АСРИ XIX

БОБИ IV МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ

§30. ЧИН

Чин дар арафани истилои манчурҳо. Солҳои 30-юм ва 40-уми асри XVII Чин вазъияти бӯхронро аз сар мегузаронид. Иктисодиёт дар ҳолати таназзул қарор дошт. Дар мамлакат гуруснагӣ ҳукмронӣ мекард. Ҳаҷми андозро зиёд карданд. Бинобар ин соли 1628 дар Чин шӯриши қалони аҳли меҳнат оғоз ёфт, ки он то соли 1644 давом кард. Ба ин шӯриш дар музофоти Хубэй-Шанси Ли Тзичэн ва дар музофоти Сичуан - Чжан Сянчун роҳбарӣ мекарданд. Ба шӯришгарон муяссар гардид, ки на танҳо музофотҳои номбурда, балки қариб тамоми мамлакатро ишғол намоянд. Баҳори соли 1644 бе монеъа шаҳри Пекинро ишғол карданд. Ҳамин тариқ, дар Чин ба сари қудрат сулолаи нав омад, ки сардораш Ли Тзичэн буд.

Баъди ишғоли шаҳри Пекин шӯришгарон барои ҷорӣ намудани тартибот ва ба эътидол овардани вазъи сиёсӣ иктисодӣ ва иҷтимоӣ Чин ҷораҳои таъҷилӣ андешиданд. Вале Ли Тзичэн бе ситонидани андозе, ки қаблан бекор карда буд, наметавонист лашкар ва дастгоҳи давлатиро бо маблағи зарурӣ таъмин намояд. Аз ин рӯ, андози вазнини қаблӣ аз нав ҷорӣ карда мешавад.

Қабилаҳои манҷурӣ дар охири асри XVI ва ибтидои асри XVII дар зери роҳбарии Нурхатси давлати худро ташкил мекунанд. Дар замони писари Нурхатси хон Абахай ин давлат Тсин (тоза) эълон гардида, Абахай шоҳи нахустини он мешавад.

Тсин аз ҷиҳати сохтори давлатӣ ва ҳарбӣ ниҳоят пурзӯр буд. Сохти давлатии ин мамлакат ба сохти давлатии сулолаи Мини Чин шабоҳат дошт. Он пеш аз ҳама, ба артиши пурқувват таъҷилӣ мекард.

Артиши Тсин 8 парчам (кӯшун) дошт. Бинобар ин оиро «ҳаштпарчама» меномиданд. Дар арафани ҳуҷум ба Чин манҷурҳо артиши 200- ҳазорнафара доштанд.

Аз огози солҳои 40-уми асри XVII манчурҳо ба каламрави Чин тез-тез тохтутоз мекарданд. Артиши Чин қудрат надошт, ки мамлакатро аз тохтутози манчурҳо муҳофизат намояд. Яке аз сипаҳсолорони чиной У-Сангуй, ки нерӯҳои калони ҳарбиро фармондеҳӣ мекард, мехост, ки бо ёрии манчурҳо дар мамлакат ба сари қудрат биёяд. Барои ҳамин ӯ ба манчурҳо роҳро ба сӯи Садди Бузурги Чин кушод, то ки онҳо озодона ба Чин ҳучум карда тавонанд. Баъд У-Сангуй артиши худро бо лашкари манчурҳо ҳамроҳ мекунад. Хиёнати ин лашкарқаш ықтидори ҳарбии Чинро суст кард. Лашкарқашони дигари Чин ва роҳбари шӯришгарон Ли Тзичэн ба манчурҳо муросо ва гузаштҳо мекарданд, то ки мамлакатро аз истило наҷот диҳанд, вале ин чораҳо пеши роҳи манчурҳоро гирифта натавонистанд.

Чинро истило кардани манчурҳо. Баҳори соли 1644 лашкари муттаҳидан манчурҳо ва У-Сангуй ба забти Чин оғоз карданд. Мухорибаи калони лашкари муттаҳидан манчурҳо ва У-Сангуй дар гузаргоҳи Садди Бузурги Чин - Шанхайгуан ба амал омад. Лашкари саворан манчурҳо нисбати артиши Ли Тзичэн аз ҳар ҷиҳат афзалият дошт. Аз ин рӯ, артиши Чин маҷбур шуд, ки ақибнишинӣ карда, ҳатто шаҳри Пекинро ҳам ба душман супорад. Манчурҳо Пекинро ба даст дароварда, яке аз писарони хон Абахайро ҳокими Чин эълон карданд. Бо ҳамин аз соли 1644 сар карда, сулолаи манчурии Тсин Чинро дар тӯли 267 сол (1644-1911) идора кард.

Дастаҳои Ли Тзичэн ақибнишинӣ карда, паси ҳам шикаст меҳӯрданд. Баҳори соли 1645 нерӯҳои асосии шӯришгарон дар шимолу ғарбии Чин шикаст хӯрданд. Даре нагузашта пешвои онҳо Ли Тзичэн ҳалок гардид. Қисми шӯришгарон дар зери роҳбарии Чжан Сянчжун дар навоҳии марказии Чин хост, ки алайҳи манчурҳо муқобилият нишон диҳад, вале ин натиҷаи мусбат надод. Зимистони соли 1647 Чжан Сянчжун шикаст хӯрда, аз тарафи манчурҳо қатл карда мешавад. Баъди ҳалок гардидани роҳбарони дастаҳои қалонтарини шӯришгарон қори онҳоро ватандӯстони дигари Чин - Ши Кэф, Ли Динго ва Чжэн Чэнгун давом доданд, ки онҳо ҳам ба шикаст дучор шуданд. Ши Кэф ва Ли Динго қаҳрамонона ҳалок гардиданд. Чжэн Чэнгун бошад, баъди шикаст хӯрдан бо лашкари боқимондаи худ ба қазиран Тайван фирор карда, давлати худро ташкил мекунад.

Баъд аз он ки У-Сангуй ба мақсади худ нарасид, маҷбур шуд, ки дар навоҳии ҷанубии Чин бар зидди манчурҳо ба мубориза оғоз намояд. Муборизаи ӯ дар ин минтақа то соли 1691 идома ёфт ва ӯ дар ин роҳ ба мақсаде ноил нашуда ҳалок гардид. Баъди ин Тайван низ аз тарафи манчурҳо забт карда шуд.

Соҳти давлати Тсин. Ҳокими Тсинро Богдихан меномиданд. Ӯ ҳокимияти номаҳдуд дошт. Идораи давлати Тсин дар асоси ду арзиш - динию ахлоқӣ сурат гирифта буд:

1. Дар зери Осмон гайр аз Замини шоҳ дигар замин нест.
2. Ҳамаи сокинони зери Осмон табааи шоҳ мебошанд.

Ин нишондодҳо, ки ба қонунгузориҳои Чин дохил гардида буданд, мақоми давлатро дар шахси шоҳ ифода мекарданд. Шоҳе, ки соҳиби Замин аст, мебояд аз болои халқ номаҳдуд фармонфармой кунад.

Мувофиқи анъанаи чинӣ шоҳи Тсин писари Осмон буд. Ӯ шахси муқаддасу миёнрав байни Осмон ва Одамон ба ҳисоб ме рафт. Мувофиқи ривоятҳои чинӣ илоҳияти шоҳ аз он бармеояд, ки ӯ дар маркази Осмони беканор, дар наздикии ситораи Қутб қарор дорад. Мувофиқи қонун қасе, ки номи шоҳро бо овози баланд ба забон мегирифт, катл карда мешуд.

Ҳокимияти қонунгузорӣ ба ду мақомоти машваратӣ — котиботи императорӣ ва шӯрои ҳарбӣ тақия карда, амал мекард. Ба ҳаёати котибот шумораи баробари мушовирони манҷурию чинӣ дохил мешуданд. Дар мавриди қабули қарор ҳокимони манҷурӣ бештар маслиҳати ашхоси ба хонадони шоҳ наздик ва ашрофони манҷуриро ба назари эътибор мегирифтанд.

Дар амалӣ гардидани ҳокимияти худ дар ин мамлакат ҳокимони манҷурӣ ба силсилаи мақомоти идораи давлатӣ тақия мекарданд. Ин мақомот 6 -то буданд: **рутба, маросим, андоз, додгоҳ, корҳои ҳарбӣ ва корҳои ҷамъиятӣ.**

Аз назари маъмуриӣ мамлакат ба 18 музофот тақсим карда шуда буд. Ҳар як музофот дар навбати худ ба 10 вилоят тақсим мешуд. Мамлакат ҳамагӣ 180 вилоятро ташкил менамуд. Ҳар як вилоят аз уездҳои алоҳида иборат буд. Дар асри XVII Чин 1500 уезд дошт.

Идораи маҳаллӣ аз тарафи мақомоти маъмуриӣ уездҳо идора карда мешуд. Ҳаёати маъмуриӣ вобаста ба масоҳати уезд аз 200 то 2000 нафарро ташкил мекард. Дар маҳалҳо **воҳидҳои деҳотиву худидоракуни** низ мавҷуд буданд.

Дар охири асри XVIII Чин қариб 300 млн. нафар аҳоли дошт. Онро 27 ҳазор нафар мансабдорон идора мекарданд, ки 20 ҳазор нафари онро шаҳрвандон ва 7 ҳазор нафарро ҳарбиён ташкил менамуданд. Ашхоси доғталаби мансабҳо аз имтиҳони махсус ва хеле мураккаб мегузаштанд. Онҳо имтиҳон супорида, унвони илмӣ мегирифтанд. Дар Чин чунин имтиҳонҳои аввалин соли 1640 гузаронида шудааст.

Сни̇сати хоричии Чин. Баъди ишголи Чин Тсин ба забти давлатҳои ҳамсоя шурӯъ намуд. Даре нагузашта вай Корея ва Мугулистони Шарқиро ба даст даровард. Баъди ишголи Тайван ҳукумати Тсин ба ишголи заминҳои ғарбӣ шурӯъ намуд. Дар он чо аз қадимулайём оилаҳои кучманчиён зиндагонӣ мекарданд. Соли 1691 Халха, ки он дар шимолӣ Мугулистон воқеъ гардида буд, ба ҳайати давлати Тсин ҳамроҳ карда мешавад. Мубориза алайҳи хонни Чунгар хеле тӯл кашид. Танҳо ҳамон вақт (миёнаҳои асри XVIII) ишголи ин давлат муяссар гардид, ки дар дарбори он барои тоҷу тахт муборизаи тезу тунд оғоз ёфт ва яке аз дарбориён хон Амурсан аз Чин ёрӣ меиурсад. Ҳокимони Тсин бо бахонаи кӯмак ба Чунгар лашкар фиристонида, онро истило намуданд. Амурсан иштибоҳи худро фаҳмида, ба муқобили Тсинҳо исён бардошт, вале баъди 2 сол аз тарафи Тсин бераҳмона паҳш карда шуд.

Соли 1757 лашкари Тсин Қошғарро ишғол намуда, онро ба ҳайати Чин ҳамроҳ мекунад.

Забткориҳои Тсин дар самти ҷанубу ғарбӣ бо суръат идома меёбад. Соли 1720 артиши Тсин аввал қисми шарқии Тибетро забт намуд. Манҷурҳо дар пойтахти Тибет - шаҳри Лхас гарнизони 1500- нафаран худро ҷойгир карданд. Соли 1750 бо ширкати ин гарнизон дар сӯиқасд ҳокими Тибет кушта шуд. Дар охириҳои асри XVIII Тибет аз тарафи Тсин пурра ишғол карда мешавад.

Забткориҳои Тсин дар самти ҷануб - Ҳинду Чин нисбатан бемуваффақият буданд. Соли 1768 он ба муқобили Бирма лашкари 40-ҳазорнафаран худро равон мекунад. Лекин ин лашкар саҳт шикаст хӯрд. Ҳамон сол ба Бирма лашкари 60- ҳазорнафаран Тсин бори дуюм ҳуҷум мекунад. Вале ин ҳуҷум низ бо ноқомӣ анҷом ёфт. Барои наҷоти тоҷу тахт ва мамлақатро аз ғорат эмин нигоҳ доштан ҳокимони Бирма бо Тсин созишнома меканданд. Мувофиқи ин созишнома ҳарчанд, ки нуфузи Тсин дар Бирма эътироф гардида бошад ҳам, он дар ин чо лашкар ва маъмурияти идории худро надошт.

Дар охириҳои асри XVIII Тсин хост, ки Ветнамро ба худ тобеъ кунад. Бо ин мақсад ӯ ба ин чо лашкар фиристод. Лашкари чиниҳо пойтахти Ветнамро ишғол мекунанд, вале аз шӯришгарони Ветнам саҳт шикаст хӯрданд. Сарфи назар аз ин баъди муборизаи тӯлонӣ Ветнам маҷбур мешавад, ки нуфузу манфиатҳои Тсинро эътироф намояд. Вале он чун нуфузи Тсин дар Бирма моҳияти зоҳирӣ дошт. Ин нуфуз бо фиристодани тӯҳфаҳои ҳарсола маҳдуд мешуд.

Барои дар самти шимол васеъ кардани қаламрави Тсин Русия ҳалал мерасонид. Дар байни ин ду давлат мубориза қариб 150 сол давом кард. Ин мубориза ба он оварда расонид, ки соли 1727

созишномаи Кяхта баста шуд. Ин созишнома сарҳадҳои Чин ва Русияро дар Шарки Дур муайян намуд.

Робитаи давлатҳои Ғарб бо Чин. Бо Чин аввалин шуда португалиҳо дар асри XVI робита пайдо намуданд. Онҳо соли 1587 аз ҳукуматдори Чин барои сохтани амбору корвонсаройҳо дар ҷазираҳои Сяншони ҷануби Чин иҷозат гирифтанд. Ҳамин тариқ, дар ин ҷазира бо номи Макао (Асмэн) мустамликаи португалиҳо пайдо мешавад. Макао дере нагузашта ба маркази калонтарини тиҷоратӣ (бо Ғарб) табдил меёбад. Аз нимаи дуюми асри XVII дар натиҷаи ба ин ҷо сар даровардани ҳоландӣҳо ва англисҳо Макао макоми худро аз даст медиҳад. Аз оғози асри XVII ширкати Ост-Индияи ҳоландӣ бо Чин робита пайдо мекунад. Дар нимаи аввали асри XVIII ин ширкат дар Тайван ҷойгир мешавад. Даре нагузашта дар тиҷорат бо Чин Англия Португалияро танг мекунад. Дар охири асри XVII англисҳо дар наздикии Гуанҷжоу аввалин корвонсаройҳои худро сохтанд. Вале ҳукумати Чин соли 1757 барои гирифтани пеши роҳи ба Чин даромадани тоҷирони хориҷӣ савдои назди соҳили шарқии Чинро манъ мекунад. Ин иқдоми ҳукуматдорон Англия ва давлатҳои дигари Аврупо ро водор намуд, ки дар ин ҷо қотёна амал кунанд. Зеро Чин барои онҳо бозори муфиди молфурӯшӣ ва манбаи арзони ашёи хом буд.

Барои бо роҳи дипломатӣ ҳал намудани мақсадҳои худ корони Англия Георг III соли 1793 Макартнейро бо номае ба ин ҷо мефиристонанд. Императори Чин Тоянлин ба корони Англия номаи ҷавобии ҷавобаландона менависад. Ин сафорати Англия бенатиҷа анҷомид. Соли 1818 ҳукумати Англия бори дуум ба Чин

131. Манзараи даромадгоҳи яке аз шаҳрҳои Чин

намояндаи худро равон кард. Ин сафорати Англия ҳам муваффақият пайдо накард. Соли 1834 бо розигии ҳукумати Чин ба Гуанчоу (Кантон) лорд Нипур намоишкорона ба резишгоҳи дарёи Чжатзиян ду киштии ҳарбӣ даровард. Ҳамин тарик, англисҳо ба Чин фишор оварда, оҳиста-оҳиста ба бозорҳои он сар дароварданд. Онҳо дар Чин асосан афъюн мефурӯхтанд. Ҳукумати Чин бар зидди ин сиёсати Англия муқобилият нишон медод. Соли 1800 фурӯши афъюн дар Чин қатъиян манъ карда шуд ва англисҳо бо роҳи пинҳои (кочок) ин кори номатлуби худро давом медоданд. Дар ин қор ба Англия ИМА низ ҳамроҳ мешавад. Англия ду маротиба бо Чин ҷанг кардааст, ки онҳо бо номи «Ҷангҳои афъюнӣ» машҳуранд. Ҷанги якуми он солҳои 1839-1842 сурат гирифтааст, ки он бо созишномаи сулҳи «Накин» ба фоидаи Англия анҷом меёбад. Баъди ин ИМА ва Фаронса низ бо ин давлат созишномаи барои худ фоидаоварро имзо карданд. Ҷанги якуми афъюнӣ оғози ба давлати ниммустамлика табдил ёфтани Чин буд.

Шӯриши Тайпинҳо. Созишномаи Накин ва қарордодҳои давлатҳои Ғарб бо Чин вазъияти иқтисодию иҷтимоии Чинро боз ҳам вазъиятгар мегардонад. Қурби асбоби чинӣ - лин афтид. Молҳои чинӣ харидор намеёфтанд. Кишоварзон ва қосибон қашшоқ мешуданд. Норозигии мардум сол то сол меафзуд. Оҳиста – оҳиста аҳли меҳнат ва табақаҳои дигари ба онҳо наздик ба мубориза бармехестанд. Солҳои 1841-1849 дар мамлакат ҷандин ҷамъиятҳои махфӣ, ба монанди «Сегона» («Санхехуэй»), «Замин ва осмон» («Тянди хуэй») ва «Се нуқта» («Сандянуэй») ташкил меёбанд. Ин созмонҳои махфӣ ба роҳи пинҳои шӯриш тайёр менамуданд. Ҳокимони Чин хавфи созмонҳои мазкурро эҳсос намуда, бар зидди онҳо муборизаро оғоз намуданд. Залухӯрдҳои нахустини байни ҳукумат ва созмонҳои пинҳои соли 1648 ба амал омаданд. Соли 1850 Хун Сютсюан шаронтро барои муборизаи ошқорон зидди Тсинҳо қудай шуморида, шӯришро оғоз намуд. Шӯришгарон қариб 20 ҳазор нафар буданд. Дар сафи онҳо деҳқонон, қосибон, тоҷирон ва намояндагони қасбу қори гуногун меҷангиданд.

Ҳукуматдорони Тсин кӯшиш намуданд, ки шӯришро пахш кунанд, вале ба мақсад нарасиданд. 11 январи соли 1851 дар Тсинтян ба муқобили сулолаи Тсин шӯриши музаффарона ба амал омад. Ғолибони шӯриш ба Чин номи «Тайпин Тяngo», яъне «Давлати Осмони беҳбудии бузург»-ро доданд.

Дар солҳои 1850-1853 ба тайпинҳо муяссар шуд, ки дар зери роҳбарии Хун Сютсюан шаҳрҳои Юнъан, Ухан, Гуйлин ва Чаншаро ишғол намоянд. Баъди ин тайпинҳо ба Шарқ ҳаракат карда, дар ҳавзаи дарёи Янги музофотҳои Тянси, Анхуэй ва Тзянсу

ишгол намуданд. 19 марти соли 1853 шаҳри Нанкинро ишгол карда, онро ба номи Тянтзин пойтахти давлати худ эълон карданд.

Барои мустаҳкам кардани ҳокимияти худ ҳукумати Тайпин чораҳои зарурӣ андешид. Он «Низоми замини сулолаи Осмонӣ» ном санади давлатиро интишор намуд. Ин ҳуҷҷат барномаи ташкили сохти ҷамъияти Тайпин Тяngo буд. Он ба нафъи мардуми заҳматкаш раvon карда мешуд. Ин санад баробариро барои тамоми халқ эълон намуд.

Тайпинҳо баъди забти Нанкин ба шимол ва ғарби мамлакат лашкар кашиданд. Дар шимол шикаст хӯрда, дар ғарб муваффақият ба даст оварданд.

Соли 1856 дәр ҳайати роҳбарии тайпинҳо ҷудой ба амал омад. Бо розигии Хун Сютсюан Вей Ченхуэй сӯикасд ташкил намуда, Ян Сютсин ва ҳазорҳо нафар ҷонибдорони ӯро қатл мекунад. Вей Чанхуэй дар Нанкин ҳокимиятро ба даст мегирад, вале ӯ низ даре нагузашта ба қатл расонида мешавад. Қушторҳо дар байни Тайпинҳо то соли 1860 давом мекунад. Ба давлат акнун хавфи истилои хоричӣ таҳдид мекард.

Дар муқобили Тайпинҳо Англия, Фаронса, ИМА ва Русия меистоданд. Дар солҳои 1856-1860 ба муқобили Чин (Тайпин) ҷанги дуҷуми афъюнӣ оғоз меёбад. Хонадони Тсин зидди тайпинҳо

132. Дастаи мусаллаҳи Тайпинҳо

бо ачнабиён забон як кард. Дар натиҷа иттифоқчиён ғалаба ба даст оварда, бо ин давлат шартномаи нобаробар бастанд.

То баҳори соли 1864 тайпинҳо аксарияти қаламрави давлати худро аз даст доданд. Лашкари тайпинҳо бо сардории Хун Сютсюан дар мухосираи қушуни душман мемонад. Ли Сючан ба Хун Сютсюан пешниҳод кард, ки мухосираи душманро раҳна кунад, вале ӯ ин нақшаро қабул накард ва 1 июни соли 1864 «шоҳи Осмон» (Хун Сютсюан) заҳр меҳӯрад. Ли Сючен муборизаро бар зидди истилогарон давом дода, Нанкинро мудофия мекунад. Лашкари муттаҳидан ачнабиён ба шаҳри Нанкин дохил шуда, куштори бе мислу монанди тайпинҳоро ташкил мекунанд. Ли Сючан ба қатл расонида мешавад. Ҳамин тавр, шӯриши Тайпинҳо шикаст хӯрда, давлати онҳо аз байн меравад. Ҳокимияти хонадони Тсин аз нав барқарор мегардад, вале он ба мамлакатҳои Ғарб тобеъ мешавад.

Ҳуҷҷатҳо

1. Сафорати лорд Макартней дар солҳои 1792-1793

Номаи корол Георг III ба императори Чин

(травассути Макартней фиристонида шудааст).

Аълоҳазрат Георг III, бо меҳрубони Худованд короли Британияи Кабир, Фаронса ва Ирландия, ҳукмрони баҳрҳо, ҳимоятгари эътиқод ва ғайра ба императори олии Чин Тсянълун (номи аслии ӯ – Гаотсун- шарҳи Т.З.) салом мерасонад ва ба ӯ умри дароз меҳаҳад.

Ба таҷрибаи солҳои пешин пайравӣ намуда, мо киштиҳоро муҷаҳҳаз намудем ва онҳоро бо ашхоси донишманде, ки заминҳои дуру номаълумро кашф карда метавонанд, равои кардем. Мо ин корро на барои забти заминҳои нав – он қадаре, ки дорем, барои мо кифоя аст – на барои ба даст даровардани сарват ва ҳатто на барои ҳавасманд кардани тиҷорат, балки барои дар бораи олами озод васеъ кардани донишҳоямон, кашфи боғариҳои табиӣ ва барои паҳн кардани санъат ва тиндагии боҳузӯр дар ҳама ҷойҳое, ки камтар маълуманд, равои карда мешаванд. Мо киштиҳоро бо ашхоси нисбатан фоидаовар, ҳайвонот ва наботот ба ҷазираҳо ва он ҷойҳое фиристонидем, ки бештар заруранд. Мо, махсусан, меҳостем, ки ба санъату урфу одатҳои мамлакатҳои шинос шавем, ки тамаддунашон тавассути қарорҳои хирадмандона ва нақӯкоронаи ҳокимони онҳо дар тӯли асрҳои зиёд ташаккул ёфтаанд...

Ҳамин мулоҳизаҳоро ба назар гирифта, мо қарор додем, ки ба дарбори Шумо Сафири фавқуллодда ва ваколатдор бифиристонем. Барои иҷрои ин мақсад мо лорд виконт Чорч Макартнейро... таъин намудем... Ҷанобашонро даъват мекунем, ки қабули эшонро нағз ташкил намуда, ҳусни тавачҷӯҳ зоҳир намоянд...

...Мо аз рӯи ҳокимияти олии доштанамон ёру бародарем, дар байни мову Шумо бояд пайванди бародарӣ вуҷуд дошта бошад...

Аълоҳазрати муқаддастарин, дӯст ва бародари Шумо Георг

2. Дастурамали ҳукумати Англия ба лорд Макартней 8.09.1792.

Милорд, фармону дастурамали Аълоҳазратро нисбати сафорат, ки роҳбари он Шуморо таъин кардааст, ба ҷанобашон эълон ва онҳоро ишио намуда, тавачҷӯҳи Шуморо бо сабабҳо ва мақсадҳои ин чорабинӣ ҷалб менамоям.

Дар гузашта нисбат ба аврупоиёни дигар раияти сершумори аълоҳазрат бо Чин савдо мекарданд. Муносибатҳои тиҷоратиро бо Чин муқаррар намуда, сарварони баъзе давлатҳо дар ин вақт ва ё дертар бо императори ин давлат робита барпо менамуданд... Тоҷирони англис бошанд, аз ҳар гуна дастгирӣ маҳрум буданд ва дар Чини дурдаст эътироф карда намешуданд. Хусусиятҳои миллии англисҳо дар он ҷо баръакси ҳоли нишон дода мешуданд, фаъолияти тоҷирони англисӣ сазовори ҳурмату эътибор набуд, ки он беҳатарӣ ва муносибати хубро дар Чин таъмин карда тавонад.

Биззор, тиҷорат ва рушди миллат низ тамоман ба музоффариятҳои тиҷорати англисӣ дар Чин вобаста набошад, лекин аълоҳазрат наметавонад диққати падаронаи худро ба ин тоҷирон ҷалб нанамояд. Аз императори Чин талаб кунед, ки онҳоро... пуштибонӣ кунад.

Чораҳое, ки ҳукумат нисбати фурӯши чой андешид, воридоти қонунии чойро ба Англия се баробар зиёд карданд. Аз ин сабаб имрӯз, махсусан, бо Чин дӯстӣ ва алоқаро мустаҳкам кардан лозим аст, чунин чора имконият фароҳам хоҳад овард, ки ба ин империяи бузург маҳсулоти мамлакати мо ва қаламрави ҳиндустониамон ворид шавад. Ба таҳкими тиҷорат мусоидат кардан лозим аст, чунки ин содирот маблағро ба вуҷуд меоварад, ки дар Аврупо он ба кор бурда мешавад: акнун талабот ба он дар як сол то на камтар аз 1 миллиону 400 ҳазор фунт стерлинг афзудааст.

Вале Британияи Кабир бо Чин дар шароити ниҳоят номусоид савдо мекунад... Раияти аълоҳазрат ҳақ доранд танҳо дар Кантон сокин шаванд... Ба ваколатдорони (тоҷирони) мо иҷозат дода намешавад, ки дар додгоҳҳои Чин ошкоро баромад кунанд, қонунҳои ин давлат нисбати савдогарони мо амал намекунад.

Имзо: Генри Дандас

3. Посухи императори Чин Сянлуи ба қороли Англия 3.10. 1793 с.

Ба сафир. Подшоҳи Шумо дар масофаи дур зиндагонӣ мекунад. Уро аз мо уқёнуси бузург ҷудо менамояд. Аз ин сабаб тарзи зиндагӣ ва муассисаҳои моро наметавонад.

Ба Қорол. Вақте ки ба вазиронам супориш додам, ки сафири Шуморо ба ватанаш баргардонанд... аз он дар ташвиш мондам, ки ӯ ақидаи маро ба Шумо возеҳу равшан нақл карда наметавонад. Барои ҳамин ба ҳар як талаби вай ҷавоби махсус навиштам. Боварӣ дорам, ки Шумо онро самимона ва одилона қабул менамояд.

1. Сафири Шумо хоҳиш кард, ки киштиҳои тиҷоратии Шумо... ба Нинбоэютзяни музофоти Чжэнтсян, ё ки ба Тянзини музофоти Чжилли, ё ки ба ҷои дигар даромада тавонанд...

2. Сафири Шумо хоҳиш кард, ки барои савдои Шумо дар Пекин ҷой муайян карда шавад, чӣ тавре ки дар он ҷо барои русҳо ҷудо карда шудааст...

3. Сафири Шумо хоҳиш кард, ки ҷазираи хурд Цзюншиан барои сокиншавӣ ва тиҷорат ба англисҳо дода шавад...

4. Шумо инчунин хоҳиш кардед, ки дар наздикиҳои Кантон ё Макао қитъаи на чандон қалони замин дошта бошед, то ки дар ин ҷо тоҷирони Шумо зиндагонӣ ва бо хоҳиши худ рафтуо карда тавонанд...

5. Шумо хоҳиш кардед, ки тоҷирони англис тавассути дарё аз Макао ба Кантон ва баръакс шино кунанд, онҳоро маҷбур накунанд, ки боқ пардозанд, ё ки ин боқ қалон набошад...

6. Сафири Шумо гуфт, ки ӯ мехоҳад чунин ҳаҷми бочеро барои ҳуқуқи дар бандарҳои дигар истодан пардозад, ки дар Кантон пардохта мешавад...

Лекин ман боварӣ дорам, ки талабҳои дар боло номбурдашуда бе иҷозати Шумо пешниҳод гардидаанд, онҳо аз ҳуди сафир бармеоянд...

Хулоса. Ба сабаби он, ки талабҳои пешниҳодкардаи Шумо ба қонунҳо ва урфу одатҳои мо муқобиланд ва ҳам тамоман бефоидаанд, ба онҳо розӣ шуда наметавонам. Эй Корол! Ман боз ҳам аз Шумо даъват мекунам, ки фикрҳои моро ба инобат гиред. Дар ин сурат мо метавонем сулҳ ва дӯстиро дар байни давлатҳои мо муҳофизат карда, бо ҳамин ба хушбахтии ҳамдигар мусоидат намоем.

Дар соли 58-уми салтанати Сянлун, рӯзи 3-юми моҳи 9-ум
(7.10.1793)

Савол ва супоришҳо: 1. Вазъияти Чинро дар арафаи ҳуҷуми манчурҳо шарҳ диҳед. 2. Манчурҳо дар кучо сокин буданд? 3. Дар бораи иқтисоди давлати навташкили Тсин чӣ гуфта метавонед? 4. Чаро У-Сангуй бо манчурҳо ҳамкорӣ кард? 5. Чӣ тавр манчурҳо Чинро истило карданд? 6. Салтанати хонадони Тсин дар Чин чанд сол давом кардааст? 7. Дар бораи сохти давлатии Тсин маълумот диҳед. 8. Манчурҳо Чинро чӣ тавр идора мекарданд? 9. Тсин кадом давлатҳоро ба худ тобеъ намуд? 10. Чаро забткориҳои Тсин дар ҷануб ва шимол муваффақият пайдо накард? 11. Чаро Англия кӯшиши ишғоли Тсинро мекард? 12. Чаро ҷанги Англия бар зидди Чин дар солҳои 1839-1842 ҷанги якуми афъюнӣ ном гирифтааст? Дар он кӣ дастболо шуд? 13. Дар бораи шӯриши тайпинҳо ва пирӯзии онҳо нақл кунед. «Тайпин Тяngo» чӣ маънӣ дорад? 14. Кадом солҳо «ҷанги дуҷуми афъюнӣ» ба амал омад ва он ба галабаи кадом давлатҳо анҷом ёфт? 15. Баъди барҳам хӯрдани давлати тайпинҳо вазъияти сиёсӣ дар Чин чӣ ҳол буд?

§31. КОРЕЯ

Сохти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ. То миёнаҳои асри XIX Корея давлати феодалий буд. Тамоми заминро давлат, заминдорони қалон, ашрофони дарборӣ, амалдорони давлатӣ ва баъзе табақаҳои дигари бонуфузи ҷомеа дар ихтиёри худ доштанд. Шаклҳои

заминдорӣ — давлатӣ, дарборӣ ва хусусӣ буданд. Деҳқонон барои истифодаи замин андози пулӣ ва ё натуралӣ мепардохтанд. Ҳочагии деҳқонон натуралӣ буд, яъне он ба бозор робитаи қавӣ надошта, асоси иқтисодии ҷомеаи феодалии асри XVII ва нимаи аввали асри XIX-и Кореяро ташкил медод.

Дар ин давра иқтисодиёти Корея пеш рафт. Олоти меҳнат такмил ёфт ва маҳсулнокии меҳнат афзуд. Дар кишоварзӣ зироатҳои наъв, ба монанди қаламфур, помидор, картошкаи ширин ва тамоку пайдо шуданд. Зироаткорӣ низ такмил ёфт. Майдони кишт васеъ шуд. Парвариши тамоку ва ҷеншен (меҳргӣҳ) афзуд, чунки талабот ба онҳо дар бозор зиёд буд. Давлат ба бунёди низомҳои обёрӣ диққати ҷиддӣ медод, чунки ин восита ҳосилнокии заминро зиёд ва ба ҳазинаи давлат даромади заруриро ворид месохт.

Табақаи заминдорон, ки онҳоро «янбан» меномиданд, мақоми ҳукмрониро доштанд. Шаҳрвандони амалдор ва ҳарбиён метавонистанд ба табақаи янбан дохил шаванд. Мансубият ба янбан гайр аз имтиёзҳои дигар барои ишғоли вазифаҳои давлатӣ низ имкони зиёд медод. Аксарияти деҳқононе, ки заминҳои давлатиро дар ихтиёри худ доштанд, ба табақаи оддии мардум тааллуқ доштанд ва онҳоро «осанъин» ё худ «янъин» меномиданд. Давлат ҳазинаи худро асосан аз маҳсули меҳнати онҳо пур мекард. Табақаи аз ҳама пасттарини аҳолиро «чхонин» ё худ «разил» ном мебарданд. Ба ин табақа деҳқонони тобеъ, қосибони давлатӣ, тоҷирон ва намояндагони чандин касбу кори дигар дохил мешуданд. Машгулияти онҳо «ифлос» ҳисобида мешуд. Масалан, акробатҳо, зиндонбонҳо, фаррошони кӯчаҳо, хизматгорони ҷойҳои ҷамъиятӣ, қассобон аз қабилҳои ҳаминаи касбҳо буданд.

Ҳокимияти олии давлатӣ дар ихтиёри шоҳ буд. Ӯ аз болои ҳаёт ва моликияти табақаи ҳокимияти номаҳдуд дошт. Ба ҳокимияти шоҳӣ идеологияи конфуцианӣ ёрӣ мерасонид. Мувофиқи он шоҳ «падарин халқ» эълон карда шуда буд. Мардум бояд дар назди Ӯ чун дар назди худо сари таъзим фуруд меоварданд. Номи шоҳ муқаддас ҳисобида мешуд, онро ба забон гирифтани мумкин набуд. Аз ин рӯ, номи ӯро бо рамз ифода менамуданд.

Мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ дар маркази шурои давлатӣ ва муассисаҳои ба он тобеъ ба ҳисоб мерафтанд, ки онҳо мансабҳо, молия, маросимҳо, ҳарбӣ, қорҳои ҷинвой ва ҷамъиятӣ ном доштанд. Аз назари маъмури Корея аз 8 музофот ва садҳо округҳо, уездҳо ва волостҳо иборат буд. Воҳиди хурдтарини маъмури деҳа буд, ки дар он ҷо ҳама маъсули якдигар ҳисобида мешуданд.

Муборизаи гурӯҳҳои барои ҳокимият. Барои ба даст даровардани ҳокимият дар байни гурӯҳҳои гуногун беист мубориза

давом мекард. Пурзӯршавии ин мубориза (дар асрҳои XVII – XVIII) ба болоравии заминдорни калон, тамоилҳои ҷудоихоҳӣ ва талош барои ишғоли мансабҳои даромадноки давлатӣ алоқаманд буд. Дар охири асри XVII ин мубориза асосан дар байни чор гурӯҳ-чанубӣ, шимолӣ, шарқӣ ва ғарбӣ сурат мегирифт. Аз рӯи ранги сару либосашон онҳо номи «чор ранг»-ро гирифтанд.

Ҳангоми ивазшавии шохҳо ва меросхӯрони онҳо мубориза дар байни ин гурӯҳҳо боз ҳам тезу тундтар мешуд. Бисёр вақт ин мубориза ба хунрезихо ва қасосгириҳои шадиду берахмона табдил меёфтанд.

Дар муборизаи дуру дароз оқибат гурӯҳи ғарбӣ пирузӣ ба даст овард. Баъд ин гурӯҳ ба ду гурӯҳи алоҳида- «мӯйсафедон» ва «ҷавонон»-и бо ҳам муҳолиф тақсим шуданд. Дар солҳои 20-уми асри XVIII шох Ёнчо ба сари тахт нишаста (1725-1776 ӯ намояндаи «мӯйсафедон» буд) эълон кард, ки минбаъд ӯ на намояндаи «мӯйсафедон» асту на намояндаи «ҷавонон». Ёнчо ҳар ду гурӯҳро ба мусолиҳа овард. Бо ҳамин душманӣ аз байни ин ду гурӯҳ бардошта мешавад.

Танизули сохти феодалӣ дар Корея. Дар асри XIX дар мамлакат заминдорни хусусӣ меафзояд. Заминҳои давлатӣ кам шуданд. Аз ҳамин сабаб ҳукумати марказӣ бӯҳрони вазнини молиявиро аз сар мегузаронид. Барои аз ин бӯҳрон халос шудан доираҳои ҳукмронии мамлакат ҳаҷми андозии аҳолиро зиёд карданд. Танҳо аз заминдор беш аз 30 намуд андоз ситонида мешуд. Ғайр аз ин андозҳои дигар, аз он ҷумла андозҳои ҳарбӣ низ мавҷуд буданд. Ҳамаи онҳо барои халқ хеле гарон меафтанд. Аз ин рӯ, дар баъзе минтақаҳои мамлакат кишоварзон маҷбур шуданд, ки шӯриш бардоранд. Шӯриши аз ҳама калонтарин дар солҳои 1811-1812 дар шимолу ғарбии Корея ба амал омад, ки ба он заминдори маҳаллӣ Хон Ённа роҳбарӣ мекард. Ҳукумати марказӣ мардуми ин минтақаро ба ишғоли вазифаҳои давлатӣ роҳ намедод. Хон Ённа чанд маротиба кӯшиш намуд, ки барои ишғоли вазифа имтиҳони давлатӣ супорад, вале ӯро ба имтиҳон роҳ надоданд. Барои мубориза бар зидди ҳукумати Хон Ённа дар деҳаи Табоккан округи Ҳасан базаи таъҷибоварро ташкил намуд.

Дар охири соли 1811 дар натиҷаи хушксолӣ дар музофоти Пёнандо вазъи халқ вазнин шуд. Мардум ба шӯриш бархостанд. Қонибдорони Хон Ённа низ ба ин шӯриш ҳамроҳ шуданд. Дар як муддати кӯтоҳ шӯришчиён Касан, Кваксан ва чандин музофотҳои дигарро ишғол намуданд. Хон Ённа худро сарфармондеҳи лашкари Ғарбӣ эълон кард.

Баъд аз галабаҳои нахустин як қисми шӯришгарон барои нигоҳи шахрҳои шимол ва қисми дигар бо сардории Хон Гённа ба ҷануб равои шуданд. Вале дастаи Хон Гённаро лашкари губернатори Пхенян ба муҳосира гирифт. Шӯришгарон талафоти калон дода, маҷбур шуданд, ки ба ҷониби шаҳри Чангчу ақиб нишинанд. Баъд аз ин онҳо пурра шикаст хӯрданд.

Дар Корея шӯришҳою ошӯбҳои зиёди деҳқонон ба амал омаданд. Масалан, соли 1813 дар ҷазираи Чедчудо шӯриши деҳқонон ва моҳигирон ба амал омад. Он аз тарафи ҳукумати марказӣ бераҳмона паҳш карда шуд. Соли 1816 дар Санчхон пайравони Хон Гённа кӯшиш карданд, ки шӯриш бардоранд, вале зуд шикаст хӯрданд. Аз соли 1832 сар карда то соли 1841 Кореяро гуруснагӣ ва вабо фаро гирифт, ки ин ба ҷандин исён оварда расонд. Дар солҳои 60-ум низ ошӯбҳои зиёди деҳқонон ба амал омаданд. Яке аз ошӯбҳои калонтарин дар Чинчу рӯй додааст. Ҳамон солҳо дар мамлакат беш аз 21 баромадҳои калони деҳқонон ба амал омаданд.

Ба Корея сар даровардани мамлакатҳои сармоядорӣ. Дар нимаи аввали асри XIX киштиҳои Англия, Фаронса ва ИМА дар соҳилҳои Корея пайдо шуданд. Таблиғотчиёни дини масеҳӣ низ дар ин ҷо фаъол буда, барои истило намудани Корея ба мамлакатҳои худ роҳ мекушоданд. Соли 1831 Папаи Рим Григории XVI таъсиси епископии Кореяро эълон кард. Баъди ин таблиғотчиёни зиёди дини масеҳӣ ба Корея омаданд. Ҳукумати Корея наслониён ва ҷандин таблиғотчиёни масеҳиро ба қатл расонданд. Бо баҳонаи дифои масеҳиён ҳукумати Фаронса ба Корея ду маротиба киштиҳои ҳарбии худро фиристонид. Онҳо бо қувва таҳдид намуда, талаб карданд, ки Корея бандарҳои худро барои тиҷорат кушояд.

Соли 1845 Палатаи намояндаҳои Конгресси ИМА қарор қабул кард, ки ба Корея ва Ҷопон дипломатҳо ва намояндаҳои тиҷоратӣ равои карда шаванд. Хавфи ба Корея сар даровардани мамлакатҳои сармоядорӣ дар солҳои 50-ум ва 60-ум боз ҳам пурзӯртар мешавад. Чунки ба мамлакатҳои сармоядор муяссар шуда буд, ки бо Чин ва Ҷопон як қатор созишномаҳои асоратовар банданд. Акнун дар навбат Корея меистод.

Дар ҷунин вазъияти мураккаб соли 1863 шоҳ вафот кард. Ҷу валиаҳд ва меросхӯр надошт. Ашрофон ба тахти шоҳии Корея аз сулолаи Ли писарбачаи 12-солаи Ли Чехванро шинониданд. Дар амал бошад, ҳокимият ба дасти падари ӯ - Ли Хаин гузашт. Ли Хаин унвони **тэвонгуиро** соҳиб мешавад. Ӯ низ ба масеҳиҳо ва таблиғотчиёни фаронсаӣ раҳм накарда, онҳоро ба қатл мера-

сонад. Бо ин баҳона Фаронса ба Корея лашкар кашид. Мақсади асосин Фаронса ба мустамлика табдил додани Корея буд. ИМА дар як вақт ба Фаронса нақшаи амалиёти муштаракро бар зидди Корея пешниҳод кард, вале он амалӣ нагашт.

Тирамоҳи соли 1866 ҳафт киштии ҳарбии Фаронса дар соҳилҳои Корея пайдо шуда, қалъаи Канхваро забт намуданд ва ба сӯи пойтахти Корея - шаҳри Сеул ҳаракат карданд, лекин аз тарафи фармондеҳи лашкари Корея Ян Хонсу шикаст хӯрданд. Фаронса вайро боз ҳам ба мақсади худ нарасиданд.

Тобистони соли 1866 дар соҳилҳои шимолу ғарб киштии амрикоии «Генерал Шерман» пайдо шуда, ба сӯи Пхенян тавассути дарё ҳаракат мекунад. Мардум аз худсарихон ҳаёти киштии амрикоӣ ба қаҳру ғазаб омада, онро оташ мезананд. Соли 1871 ИМА 5 киштии қалони ҳарбӣ ва корпуси экспедитсиониро барои забти Корея фиристонид. Лекин ба ИМА низ муаяссар нашуд, ки халқи Кореяро мутеи худ гардонад.

Фарҳанги Корея. Дар асри XVII ва нимаи аввали асри XIX илмҳои ҷомеашиносӣ дар Корея хеле пеш рафтанд. Олимон «барои донишҳои воқеӣ» (сирхак) аҳамияти ҷиддӣ меоданд. Намояндагони ин ҷараён бар зидди назарияи хушқу холи (схоластикӣ)-и Конфутсий баромад карда, даъват менамуданд, ки воқеияти Корея омӯхта шавад, то ки мушкилиҳои мавҷуда бартараф гарданд. Баъзе олимон таъкид мекарданд, ки донишҳои илмӣ ва дастовардҳои техникаи хориҷӣро қабул карда, онҳоро дар Корея татбиқ намудан лозим аст. Лю Хёнвон ном файласуф барномаи дигаргунсозии иқтисодию иҷтимоии мамлакатро пешниҳод намуд. Дар баробари ин ӯ назарияи Конфутсийро мавриди танқиди саҳт қарор дод.

Дар асри XVIII гоҳҳои Лю Хёнвонро файласуф Ли Ик дар асарҳои худ инкишоф дода, пешниҳод кард, ки мулкҳои заминдорони қалон дар байни деҳқонон баробар тақсим карда шаванд.

Чахве Ханги дар асари худ «Инсон ва сиёсат» («Инчон», 1860) ӯро ҳамчун самараноки идораи мамлакатро нишон медиҳад. ӯ мегӯяд, ки ба идораи давлат ашхоси қобилиятнокро сарфи назар аз тансубияти табақавишон ҷалб кардан лозим аст.

Дар Корея илми ҷуғрофия ҳам пеш рафта буд. Дар байни ҷуғрофияшиносон, махсусан, хизматҳои Ким Чонхиро қайд кардан зарур аст. ӯ дар асарфи 30 сол харитаяи Кореяро ки он «Тато ёҷидо» (харитаяи қалони тамоми Корея) ном дорад, кашодааст.

Хон Дэён, Пак Чивон ва Чон Якён аз ҷумлаи мутафаккирони фарҳангии Кореяи асри XVII-аввали садаи XIX мебошанд. Онҳо барои пешрафти ҷомеа ва барпо намудани адолати иҷтимоӣ дар асарҳои худ фикрҳои пешқадамро баён намудаанд.

Дар адабиёти бадеи Корея комёбиҳои калон ба даст овардааст. Дар асри XVIII Ким Чхонтэк бо номи «Калимоти беҳамтон мамлакати теппаҳои сабз» ва Ким Суцан «Назми суруди мамлакати Шарк» таъкираи назмо мураттаб ва нашр намуданд. Ким Хондо, Син Юнбок, Чон Чиён ва Ким Рип аз ҷумлаи шоиру нависандагони машхури ин давраи Корея мебошанд. Дар асарҳои онҳо иллатҳои ҷомеа ба зери танқиди сахт гирифта шудаанд. Мо инро дар мисоли асари Ким Рип «Ким – кулоҳи хасин» дида метавонем.

Дар санъати тасвири анъанавии гузаштагон ҳукмрон буд. Акнун баргаштан аз асарҳои реалистӣ ва рӯ овардан ба тасвири ғояҳои мучаррад (абстрактӣ) мушоҳида мешуд, ки он шаҳодати дар санъат ҷорӣ шудани усули нав мебошад. Дар ҳаттогӣ низ усулҳои нави навишти иероглифҳо кор карда баромада шуданд. Масалан, усули Ким Чонхи чолиби диққат буд.

Дар натиҷаи васеъ шудани бозори дохилӣ талабот ба ашёҳои хуб зебу зиннат ёфта зиёд мешавад. Барои коркарди бадеии масолеҳи ҷӯбу тахта, пеш аз ҳама, барои мебел ва корҳои дигари орошӣ ин намуди санъатро такмил додан лозим омад.

Ҳуҷҷат

Чанги деҳқонон дар Корея (солҳои 1811-1812).

Ҳитобномаи Хон Гённэ ба сокинони Квансо

Ба Шумо сарфармондеҳи Гарбӣ таслимшуда муроҷиат мекунанд! Модарон ва падарон, бародарон, кишоварзони тобеи давлатӣ ва зусуеӣ, ҳамаи мардуми заминҳои гарбии мо, диққат кунед! Квансо аз қадимулайём бо одамони аҷоиб ва дорои маданияти баланди худ машхур буд. Ба мардуми Квансо чунин хизматҳо ба монанди наҷоти ватан дар ҷанги қаблӣ Имҷисин тааллуқ дорад. Соли Чонме чунин одамон ба монанди Чон Бонсу, бо сабоқати бепоён ба ватан хизмат карданд. Ба ёд биёрем, ки заминҳои гарбии мо ба мамлакат чунин олимони машхур, ба монанди Сон Ухён ва Хон Гёнуро доданд. Сарфи назар аз ин ҳукумат ба заминҳои гарбӣ тамоман аҳамият намедихад, гӯе ки онҳо ҳақиқатан ягон хел биёбони бесамар бошанд. Ҳатто канизҳои (ноби) одамони бонуфуз ба сокинони Квансо ҳамчун ба одамони пастсирату ифлос назар мекунанд. Магар ин нисбати мардуми Квансо ҳодисаи нангин нест? Дар замонҳои фавқулодда давлат ҳама вақт ба нерӯҳои шимолу гарб така мекунанд ва ҳатто ҳангоми имтиҳонҳои давлатӣ ба ёри олимони квансоӣ муроҷиат мекунанд. Барои ҳамаи ин сокинони Квансо дар тӯли чор аср аз тарафи ҳукумат чӣ некиҳо дидаанд? Феълан бо сабаби хурдсолӣ корол ва разолати дарбориёни корол дар мамлакат дастаи бадқирдори Ким Чосун ва Пак Чонгён ҳукмронӣ мекунанд. Аз ин сабаб соле нест, ки бе ҷазои осмон ва рамз гузарад: раёду барқ дар миёнаи тимистон, заминларза, ситораҳои думдор, тўфон ва жола. Сол то сол мамлакат гирифтори хушксолӣ шуда, анбӯҳи мардуми гурусна

дар роҳҳо сарсону саргардонанд, мӯйсафедон ва кӯдакон аз гуруснагӣ мемиранд. Ҳозир, ки ба тамоми халқ марғ таҳдид мекунанд... мо аз қаҳрамонони Квансо лашкари адолатхоҳ ташиқ намудаем ва ҳаракат мекунем, ки халқро наҷот диҳем; дар он ҷое, ки парчами адолат ҷилвагар мешавад, халқ аз нав тақдирашро ба даст мегирад. Барои ин мақсад ба Шумо бо хитобнома муроҷиат мекунем ва сардорони ҳамаи округҳоро даъват менамоем, ки ҳеҷ гуна муқобилият нишон надиҳанд ва дарҳои қалъаро ба рӯи лашкари мо боз кунанд, ҳамаи он нафароне, ки ба муқобилият ҷуръат мекунанд, бо қувваи лашкари панҷҳазорнафараи мо несту нобуд карда мешаванд. Аз ин рӯ, пешниҳод мекунем, ки фармонҳои моро бо тезӣ иҷро кунед. Хитобномаи мазкур бо суроғаи қумандон («пёнса»), ҷонишини ӯ (уху) ва ҳокими округӣ (мокса) Анчжу, сардори округӣ (пуса) Сукчхон, (сардори уезди Хённён) Сунан, губернатор (Камса), қумандони қалон (чунгун) ва шахрдорӣ (сюн) Пхенян, сардори уезди (Хённён) Квансо, сардори уезди Ёнкан, сардори округи (пуса) Самхва, сардори округи Хамчжон, сардори уезди Чинсан ва сардори уезди Ёнью ҳавола карда мешавад.

Савол ва супоришҳо: 1. Табақаҳои ҷамъиятии Кореяро номбар кунед. Онҳо аз ҳамдигар чӣ фарқ доштанд? 2. Дар бораи сохт ва идораи давлатии Корея нақл кунед. 3. Дар кишоварзии Корея кадом тағйиротҳо пайдо шуданд? 4. Дар бораи муборизаи байниҳамдигарии дастаҳои «Чор ранг» маълумот диҳед. 5. Муҳолифат дар байни «мӯйсафедон» ва «ҷавонон» чӣ тавр аз байн рафт? 6. Дар Корея таназзули сохти феодалӣ чӣ тавр ба амал омад? Кадом воқеаҳо дар бораи таназзули сохти феодалӣ дар ин мамлакат шаҳодат медиҳанд? 7. Чӣ тавр мамлакатҳои сармоядори Ғарб ба Корея сар дароварданд? 8. Дар бораи вазъи маданияти Кореяи асрҳои XVII – нимаи аввали асри XIX чиҳо гуфта метавонед? 9. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§32. МУҒУЛИСТОН

Мугулистон дар арафани истилои манҷурҳо. Дар асри XVII Мугулистон дар ҳолати парокандагии феодалӣ қарор дошт. Мамлакат ба се қисм - Мугулистони Чанубӣ, Халха ва Мугулистони Ғарбӣ тақсим шуда буд. Онҳо дар навбати худ ба мулкҳои сершумори феодалии ҳокимони меросхӯр тақсим мешуданд. Ҳокимияти марказӣ аз ҳад зиёд заиф буд. Ҳокими охирина, ки то истилои манҷурҳо бо ном унвони хони умумимугулиро дошт, Лигдэхон (1592-1634) буд. Кӯшишҳои чандинкаратаи ӯ барои дар тамоми Мугулистон паҳн намудани ҳокимияти худ натиҷаи дилхоҳ надоданд. Иқтисодиёти мамлакат, ки аз хоҷагиҳои натуралӣ ва мубодилаи заифи тичоратӣ асос ёфта буд имкон наметавонист, ки ваҳдати сиёсии мамлакат ба вуҷуд ояд. Мустақилияти иқтисодии мулкҳои феодалӣ барои ба нерӯҳои ҷудонхоҳ табдил ёфтани ҳокимони алоҳидаи феодалӣ шароити мусоид фароҳам меовар-

данд. Гузашта аз ин, чунин ҳокимон ҳаракат мекарданд, ки соҳиби обрӯи баланд ва мартабаашон аз унвони хон камтар набошад. Дар баробари хони умумимиллӣ, ё худ умумимугулӣ пайдоиши хонҳои «хурд» ханӯз дар миёнаҳои асри XVII мушоҳида карда мешуд. Дар сеяки асри XVII якчанд чунин сулолаи хонҳои мугул ташаккул ёфтанд. Дар байни ҳокимони Халха сулолаҳои Тушетухонҳо, Дзас-сакатухонҳо ва Сэтсенхонҳо пурқувват буданд. Онҳо ба се аймаки калонтарини Халха - аймаки Тушетухон, аймаки Дзактухон ва аймаки Сэтсенхон асос гузоштанд (истилоҳи «Аймак» аввал маънои ҷои сукунати қабилаҳоро дошт, баъд он ба маънои «хон» баробар шуд). Хонҳои ин се сулола аз насл ба насл то инқилоби соли 1921-и Мугулистон ҳукмронӣ карданд.

Дар баробари аймакҳо мулкҳои феодалии хурд низ вучуд доштанд, ки ба онҳо **нойонҳо** (чанобон) ё худ князҳо роҳбарӣ мекарданд.

Табақаи поёнии аҳолиро «**аратҳо**» ташкил мекарданд. Дар оғози асри XVII аратҳо ба хонҳо ва нойонҳо тобеъ буданд. Дар қонунҳои соли 1640 онҳо нисбати аратҳои аз адои андоз саркашӣ карда ҷазоҳои сахт муайян карда буданд. Аратҳои амалдори **туши-мелҳо** ва **дархонҳо** дар хониҳо табақаи миёна ва поёнии амалдоронро ташкил менамуданд. Қисми имтиёзноки аратҳоро **дархонҳо** мегуфтанд. Ин табақа аз андоз озод буд.

Дар нимаи аввали асри XVII табақаи Лама ташаккул меёбад. Дар Мугулистон **ибодатхонаи** нахустини Лама соли 1586 ба қор оғоз кардааст. Соли 1639 писари яке аз феодалҳои пуриктидори Халха - Тешетухон бо номи Љебзундамба Хутухтии I сарвари ибодатгоҳи ламаи Мугулистон эълон карда мешавад. Ӯро **богдогени** аввал низ меномиданд.

Шароити табиӣи Мугулистон имконият меод, ки аҳоли бештар ба қорводорӣ машғул шавад. Қосибӣ нисбати қорводорӣ мақоми пастрар дошт. Қорво барои мугулҳо хӯроқворӣ, маводи сохтмони манзил (юрт), сару либос, нақлиёт, пойафзол ва ҳам баъзе ашёҳои дигари рӯзгорро меод. Дар Мугулистон то истилои манҷурҳо қорқарди оҳан ва маъданҳои дигар, инчунин заргарӣ, силоҳсозӣ, чармгарӣ, намадмоли ва ҳар гуна ашёи дигари рӯзгор паҳн гардида буданд.

Сохтмони ибодатхонаҳои сершумор (лама), зебу зиннат додани онҳо барои пешрафти маъдангудозӣ, қандақорӣ, сангтарошӣ ва ҳар гуна қасбу ҳунари бадеии дигар шароит фароҳам меоварданд.

Дар охири асри XVI ва нимаи аввали асри XVII дар Мугулистон болоравии нисбии иқтисодиёт мушоҳида карда шуд.

Дар ин бора кӯшиши баъзе ҳокимони мамлакат баҳри эҳёи шаҳрсозӣ, кишоварзӣ ва касибӣ шаҳодат медиҳанд. Ғайр аз Хушхото, ки онро Алтонхон Тумэтским сохта буд, ҳокимони ғарбии Мугулистон бошишгоҳҳои касибӣю зироаткориро бунёд намуданд. Яке аз онҳо Батур Хунтайчи ба шумор мерафт. Голдан Бошуктухан бошад, соли 1685 шаҳри Кобдоро бунёд намудааст.

Мугулистон дар арафаи ҳучуми манҷурҳо давлати мутамарказ, ободу зебо буд, вале иқтисодиёти пешқадам надошт. Аз чунин вазъият истифода намуда, истилогарони манҷурӣ ба ин ҷо лашқар кашиданд.

Халха ва Ҷунгарро истило кардани манҷурҳо. Соли 1634 истилогарони манҷурӣ дар ҷануби Мугулистон лашқари хонии Чахарро торумор карданд. Ин ғалаба ба манҷурҳо имкон дод, ки ҳокимияти худро дар ҷануби Мугулистон мустаҳкам карда, баъд ба қисмҳои дигари ин давлат ҳучум кунанд. Хонҳои Халха ба ҷои ба хони Чахар дастӣ ёрӣ дароз кардан, баръакс, ба назди хони манҷурҳо - Абахай бо тӯҳфаҳои қимматбаҳо сафирони худро фиристонида, изҳори садоқату рафоқат намуданд. Бо ин роҳ онҳо мехостанд, ки беҳатарию истиқлолияти мулкҳои худро таъмин намоянд.

Соли 1647 Сэтсэxon ва Тушетухон бо ёрии ҳокими ҷануби Мугулистон - Тенгис ба муқобили манҷурҳо шӯриш бардоштанд. Ҳокимони манҷурӣ хонҳо ва ҳокимони Халхаро маҷбур карданд, ки писарон ва ё бародарони худро ҳамчун гаравгон барои зиндагии доимӣ ба шаҳри Пекин фиристонанд. Чунин талаб ба иззати нафси авлодҳои Чингисхон ниҳоят таҳқиромез буд. Аз ин рӯ, онҳо ин талабро қатъиян рад карданд. Вале баъди 7 соли мубориза, хонҳои Халха ба манҷурҳо таслим шуда, талаби онҳоро иҷро намуданд ва ба манҷурҳо тобеъ гардиданд. Ҳамин тарик, шоҳи Тсин ба сарвари феодалҳои Халха табдил меёбад.

Дар солҳои 30-юми асри XVII хонии Ҷунгар мустаҳкам мешуд. Он дар Мугулистони Ғарбӣ зери роҳбарии ҳокимони аҷлодии Чорос ташаккул меёбад. Аҳолии асосии хонӣ аз аратҳои шоҳии ғарбии муғулҳо иборат буд.

Дар солҳои 60-уми асри XVII дар Халха ҷанги байниҳамдигарии ҳокимони маҳаллӣ ба амал омад, ки он барои ишғоли мансаби ҳокими вафоткардаи Халха - Дзактухон Норбо ба амал омада буд. Ба ин ҷанг аксарияти ҳокимони Халха ва Ҷунгар ҳамроҳ шуданд. Хонадони Тушетухонро як гурӯҳ довталабон дастгирӣ мекарданд ва гурӯҳи дигар аз ҳокимони Ҷунгар ёрӣ талабиданд. Ҳамин тарик, ин муҳолифат дар Халха солҳои 80-ум ва 90-уми асри XVII ба задухӯрди хунин оварда расонид. Ҳокимони

Тсин ин ҳолатро ба фондаи худ истифода бурда, соли 1664 биёбони Гобиро сарҳади байни Мугулистони дохилӣ ва Халха зълон карданд, лекин дар амал онҳо Мугулистонро ба ду пора тақсим намуданд.

Тирамоҳи соли 1668 дар Халха анҷумани хонҳо ва ҳокимон бо мақсади ошtii додани Тушетухон бо хонадони Дзасактухон баргузор гардид. Дар он намояндаи ҳокими Чунгар Галданхон ширкат варзид, вале оштишавии онҳо доир нагардид. Дар Мугулистон хавфи ҷанги шаҳрвандii ба миён омад.

Дар оғози соли 1667 Тушетухон мулкҳои Дзасактухонро забт намуд. Вале ҳуди ӯ дар ҷанг кушта шуд. Ҷавобан ба ин Галданхон ба Халха лашкари 30-ҳазорнафараи худро равон кард, ки он лашкари хонҳо ва ҳокимони онҳоро торумор кард. Тирамоҳи соли 1688 феодалҳои Халха бо сардории богдогеген Тушетухон тобеъ будани худро ба империяи Тсин изҳор намуданд ва хоҳиш карданд, ки ҳокимони манҷурii онҳоро пуштибонii кунанд.

Соли 1691 дар маҳаллаи Долонор дар вазъияти мутантан санади ба ҳайати Тсин дохил шудани Халха ба имзо расид. Дар як вақт барои ҳучум бар зидди Галдан тайёрii оғоз ёфт. Тобистони соли 1696 дар наздикии Урга (Уланбатори ҳозира) артиши империяи Тсин лашкари Галданро торумор кард.

Шикасти Галданхон Халхаро ба яке аз музофотҳои империяи Тсин табдил дод. Ҳокими олии Халха императори Тсин буд. Идораи Халха тавассути Палатаи робитаҳои хориҷii ба амал бароварда мешуд, ки он кулли музофотҳоро ихтиёрдорii мекард. Палата номзадии ноиби императорро дар Халха тасдиқ намуд. Ин шахс идораи ҳарбii, сиёсii ва маъмурии Халхаро дар ихтиёри худ дошт.

Ҳукумати Тсин барои ба ҳайати давлати худ ҳамроҳ кардани Чунгар дуру дароз мубориза бурда, соли 1758 ба мақсади худ ноил гардид. Солҳои 1755-1758 ҳаракати озодихонаи халқҳои ин қисмати Мугулистон ба муқобили манҷурҳо ба амал омад, ки он оқибат шикаст хӯрд. Бо ҳамин Чунгар ба ҳайати Тсин дохил карда шуд.

Мугулистон дар нимаи аввали асри XIX. Аз охириҳои асри XVIII зулми ашрофону амалдорони Тсин дар Мугулистон боз ҳам пурзӯр мешавад. Дар ин бора «Маҷмӯаи қонунҳо»-и соли 1818 шаҳодат медиҳанд.

Хонадони Тсин тарзи давлатдории чиниҳоро азхуд карда, онро дар идораи Чин истифода мебард. Лекин он арзишҳои сиёсӣ ҳуқуқие, ки дар идораи Мугулистон истифода мешуданд, ба усулҳои анъанавии сиёсии ин давлат мувофиқат намекарданд.

Асоси низоми идораи сиёсии Мугулистонро таркиби «Хони бузург – табакаи хукмрон» ташкил меод. Дар Чин бошад, «шоҳ дастгоҳи амалдорон» буд. Сиёсате, ки Тсинҳо дар Мугулистон ба амал мебароварданд, барои анъанаҳои давлатдорӣ ин мамлакат бегона буд. Мувофиқи ин сиёсат Тсин ашрофони авлодии феодалиро ба ҳолати амалдорон ва ба қисми дастгоҳи давлатии империяи Тсин табдил дод. Ба ин восита Мугулистон воқеан ба як қисми империяи Тсин табдил ёфт.

Назорат ба ҳокимиятро дар қорҳои идораи Мугулистон тсинҳо тавассути тасдиқ намудани меросхӯрӣ ба даст дароварданд. Ба амалдорони манчур ва ба ҳокимони Мугулистон Тсинҳо маъши ҳарсоларо бо пулҳои нуқрагӣ ва парчаҳои атлас муқаррар намуданд.

Нисбати ибодатгоҳи Лама ҳукуматдорони Тсин сиёсати муътадилро пеш гирифтанд. Ба он ҳуқуқ дода шуд, ки аксари масъалаҳои дохилро худ ибодатгоҳ ҳал кунад. Танҳо ҷаъолияти сарварони Лама мувофиқи нишондодҳои «Мачмуаи қонунҳо»-и соли 1818 зери назорат гирифта мешуд.

Имтиёзҳои ибодатгоҳи Лама ба пешрафти босуръати иқтисодӣ мусоидат намуд. Боигарии табақаҳои мансабдори он нисбат ба боигарии феодалҳои маҳаллӣ якҷанд маротиба зиёдтар шуд.

Рафти бемайлони ба ниммустамлика табдил ёфтани Чин, мавқеи иқтисодӣ ва сиёсӣ пайдо кардани мамлакатҳои империалистӣ дар ин давлат (баъди Тсин) Мугулистонро ба мубодилаи тиҷоратии ҷаҳонӣ ҳамроҳ намуд. Содироти қорво ва ашёи хом аз Мугулистон ба бозорҳои Аврупо ва Америка зиёд шуда, ба Мугулистон молҳои саноатӣ ворид мегардиданд. Миёнаравҳои ширкатҳои аврупоӣ мугулҳо ва судхурони чинӣ буданд. Дар солҳои 60-уми асри XIX сарҳадҳои Мугулистон барои тиҷорат ба Русия низ кушода шуданд. Соли 1861 дар пойтахти Мугулистон шаҳри Урга бори аввал консулгарии Русия кушода мешавад ва Русия аз империяи Тсин барои дар тамоми қаламрави Мугулистон ҳуқуқи бе боҷ тиҷорат карданро ба даст мебарорад.

Хулоса, Мугулистони феодалӣ дар нимаи аввали асри XIX ба муносибатҳои сармоядорӣ тиҷоратии ҷаҳонӣ кашида мешавад. Вале бо вуҷуди ин Мугулистон аз ҷиҳати иқтисодӣ аз давлатҳои дигари Осиё хеле қафо монда буд.

Маданияти мугулҳо. Аз асри XVI сар карда аз нав эҳё шудани анъанаҳои фарҳангии таърихии мугулҳо оғоз меёбад. Дар байни асарҳои таърихий дар асри XVII таълифшуда «Мачмуаи тиллоӣ»-и Лувсанданзан, «Мачмуаи қиматбахо»-и Санансээнро ном бурдан мумкин аст. Муаррихони мугул таърихи Мугулистон ва

133. Намунае аз санъати амалии мугулҳо

дини буддоиро таҳқиқ намуда, онҳоро аз назари дунявӣ ва рӯҳонӣ инъикос менамуданд. Мувофиқи ин назария ҳокимияти дунявӣ аз ҳокимияти рӯҳонӣ бартарӣ дорад. Ҳокими дунявӣ тамоми масъалаҳоро танҳо бо ҳокимияти худ ҳал мекунад ва ба даҳолати рӯҳонӣён роҳ намедихад.

Дар асри XVIII асарҳои таърихии «Ҷараёни Ганг, ё худ таърихи авлодони тиллоии ҳоким Чингис» ва «Таърихи буддизм дар Чин»-и Гомбоҷаб, «Таърихи сулолаи Юнъан»-и Рашипунтсаг машҳур мебошад. Аз рӯи ақидаи муаррихони мугул шахсе, ки таърихи халқи худро намедонад ба ҳайвони безабону қар монанд аст.

Дар асрҳои XVII ва XVIII дар илму фарҳанги Мугул ба фаъолияти тарҷумонӣ аҳамияти қалон меоданд. Асарҳои зиёд оид ба қоидаҳои буддоӣ ба забони тибетӣ тарҷума қарда шуданд.

Барои маҷмӯаи «Ганҷӯр», ки аз 108 ҷилд ва «Данҷур», ки аз 225 ҷилд иборат буданд, меҳнати зиёди тарҷумонҳо лозим шуд.

Дар байни мугулҳое, ки забони тибетиро медонистанд **маърифати фалсафӣ** бо тезӣ паҳн мегардид. Дар нимаи дуюми асри XVIII ва асри XIX олимони файласуфи мугул, ба монанди Агвандандар, Агванбалдан ва олимони зиёди дигар дар асарҳои худ масъалаҳои гуногуни фалсафиро аз назари фарзияи фалсафаи Ҳиндустони қадим инкишоф додаанд.

Дар адабиёти бадеии Мугул низ пешравӣ мушоҳида қарда мешавад. Ҷанбаи муҳимтарини адабиётии мугули асри XIX пайдоиши **тамоили гуманистии** он мебошад. Инро дар адабиёти дунявии он давра бештар мушоҳида қардан мумкин аст. Дар адабиёт жанру услубҳои нав, ба монанди лирика ва роман пайдо мешаванд, ки асосгузори онҳо шоир Д.Равча ва нависанда В.Инжинаш буданд.

Новобаста аз зулми империяи Тсин фарханги асрҳои XVI ва нимаи аввали асри XIX-и Мугулистон давраи эҳё ва пешравии худро аз сар мегузaronид.

Хуҷҷатҳо

1. Аз «Маҷмӯаи қонунҳои бузурги се хошун»-и соли 1705

Моддаи 1. Хутуктаи Гэгэн ба кучо ки равад, ба ӯ бе маҳдудият асп («Улог») ва хурокворӣ («шигусу») дода шавад, ҳамон тавре ки қаблан аз тарафи ҳафт хошун муқаррар карда шуда буд.

Дар ҳолати аз додани улог ва хурокворӣ саркашӣ кардан, ҳаман ашёи гунаҳгор барои ҳазина мусодира карда шавад, шахси гунаҳгор ва ҳаёти ӯ бошад, бигузур дар ихтиёри нойон монад.

Моддаи 3. Вакил («Гэгэн») ба кучо, ки раҳсипор шавад, дар ихтиёри худ 10 улог ва 4 шигусу (яъне 2 гӯсфанд) дорад. Вале ба хотири ҳурмати сухани Гэгэн, ки он чунин омадааст: «Ягон хел мавҷудоти зиндари накуш, вале шабона гурӯсна ҳам намон!» ...сафирро ҳам шаб гурӯсна хобонидан мумкин нест.

Агар касе аз ба вакили Гэгэн додани улог ва хурокворӣ саркашӣ кунад, пас ба ӯ 3 нуҳи ҷарима андохта мешавад.

Моддаи 4. Агар касе овози вакили наздикшудаистодаро шунда, барои аз иҷрои ӯҳдадорӣ саркашӣ кардан чорвои худро пеш карда барад, пас аз ҳар як соҳиби гов яктогӣ сесола асп гирифта шавад.

Ҷаримаи («алланги») ҳамин тариқ рӯёнидашуда ба ҳазинаи нойоне дода шавад, ки аз таъмини вакили он саркашӣ кардааст...

2. Аз «нишондоди соли 1728»

Агар касе ҳамсар ва ё духтари бегонаро гирифта.... ба мақсади ҳар ду ҳаётро аз ҳамдигар ҷудо накардан тинҳон шавад, пас барои зан (шояд ба соҳиби шавҳар) 8 асп, 7 гов ва 40 гӯсфанд медиҳад. Агар чорво надошта бошад, пас шавҳарро ба зани вай бидиҳад, вале агар нойон одами худро додан нахоҳад, пас бигузур ин говҳоро бидиҳад. Синну соли говҳо сесола.

3. Аз «Маҷмӯаи қонунҳои Вачирай Тушету Хани Панҷум (соли 1728)»

Агар касе қабри аширофро вайрон кунад, пас аз ӯ як нуҳи рӯёнида шавад; агар қабри шахси начандон маълумро кофта бошад, пас 1 панҷи ва барои кандани қабри одами қаторӣ стегно рӯёнида шавад...

...Агар одаме чоҳи нав канад ва ё онро тоза кунад, лекин шахси дигар обашро бо зӯрӣ кашида гирад, пас аз ин шахс асп сесола рӯёнида шавад. Вале агар касе чорвои худро алакай об нӯшондааст, вале баъди ин ба касе об намедиҳад, пас аз ӯ низ асп рӯёнида шавад. Агар барои асп саворӣ об надиҳад, пас аз ӯ гӯсфанди сесола рӯёнида шавад. Агар касе бо роҳи фиреб гайр аз асп саворӣ ба дигар ҳам об диҳад аз ӯ ҳам гӯсфанд рӯёнида шавад. Агар касе дидаю доништа, ба хотири хушҳолӣ обро ифлос кунад, пас аз ӯ асп ва буққии сесола рӯёнида, инчунин ба шохид буққа дода шавад.

**4. Аз хотираҳои муҳаққиқони рус Е.Ф. Тинковский ва
Г.Н. Потанин дар бораи Мугулистон
(солҳои 20-ум ва 70-уми асри XIX)**

Хоҷагӣ ва рӯзгор

...Бо сабаби бепарвоии муғулҳо галлакории онҳо дар сатҳи хеле паст қарор дорад: якчанд навъ арзан, ҷав ва гандум мекоранду халос. Онҳоро низ ниҳоят кам, чунон кам, ки кори онҳоро бо маънои ҷиддӣ зироаткорӣ номидан мумкин нест.

Хӯрокворӣ ва нӯшокии муғулҳоро шир, панир ва маска ташкил мекунад, ки онро аз пода мегиранд ... Гуштро, ки он маъмулан гӯсфандист, ҳар рӯз истеъмол намекунад ва на дар ҳамаи юртаҳо. ... Аз ночорӣ гӯшти асп ва уштурро истеъмол мекунанд. Дар сурати тамоман набудани хӯроқи хушсифат онҳо маҷбуранд, ки баъзан гӯшти ҳайвони мурдари низ истеъмол кунанд...

Косибӣ ва тиҷорат

Онҳо човандозҳо ва мерганҳои моҳир доранд... Вале дар байни онҳо рассомони моҳирро ёфтаи мушқил аст, ҳатто косибони оддӣ ҳам каманд. Дуруст аст, ки косибони нуқракор ҳастанд, лекин онҳо низ ангуштишуморанд, ниҳоят кам ва онҳоро ҳокимони маҳаллӣ дар назди худ нигоҳ медоранд, то ки мувофиқи таъби худ баъзе ашёҳои қимматбаҳои номгӯяшон маҳдудро тайёр кунанд. Оҳангарӣ ва дуредгарӣ то ҳол кам тақмил ёфтааст. Танҳо намадҳо ва аргамчинҳои пашмиро барои бастанӣ юртаҳо худашон тайёр мекунанд, инчунин аз пӯсти гӯсфанд тайёр кардани либоси зимистонаро низ.

Муғулҳо чой, тамоку, газворҳои шоҳӣ ва пахтагини либосворӣ, пойафзол, ҳар гуна ашёҳои оҳанини барои хоҷагӣ зарурро бо тоҷирони ҷинӣ тавассути уштур, гӯсфанд, буқа ва асп иваз мекарданд. Дар ҳузури мо муғулҳо аспҳои хубро ба ивази 50-60 чойҳои хиштин мефурӯхтанд. Вазни ҳар як хишт ва ё қайроқча на камтар аз 4 фунти русӣ буд.

Андозҳо

Ҳар як ҳокими муғул (соҳиби мулк) ҳар сол аз тобеогӣ худ андоз мегундошт. Аз онҳое, ки 5 буқа ва зиёда аз ин доранд 1-гӯсқандӣ, аз 20 гӯсфанд ҳам 1-то, аз 40 гӯсфанд 2 гӯсфанд гирифта мешавад. Агар гов бисёр ҳам бошад, аз 2 сар гов бештар рӯёнида намешавад. Дар мавриди

Хошун — воҳиди ҳарбӣ ва маъмурӣ. Хошун ҳамчун воҳиди ҳарбӣ тахминан ба дивизия баробар аст. Хошун ҳамчун воҳиди маъмурӣ мулки меросии феодалӣ мебошад. Баъд аз истилои манчурҳо Мугулистони Берунӣ ба 4 аймак ва 86 хошун тақсим карда шуда буд.

Нуҳи — 4 сар гову 5 гӯсфандро ташкил мекунад.

Тушету Хан — аймаки хон, яке аз 4 аймакҳои Халха, ки соли 1691 баъди ба истилогарони манчурӣ тобеъ шудани мамлакат ташкил карда шудааст. Ин санад мумкин аст ба соли 1709 низ тааллуқ дошта бошад.

андозро ба дарбор равон кардан, ҳангоми ба сейм рафтан, дар мавриди бошишгоҳи асосиро ба ҷои дигар кӯчонидан, зан гирифтани ва ба шавҳар додани духтар аз ҳар як юрта 1-то асп ва 1 ароба бо ҳамроҳии буқа ё ки уштур гирифта мешавад. Аз онҳое, ки 3 модагов доранд, як сатил шир, аз 5 модагов ва аз ин ҳам зиёд 1 кӯза шароби ширӣ ва аз онҳое, ки зиёда аз 100 гӯсфанд доранд, 1 намади гирифта мешавад.

Қонуқҳо

...Барои дуздидани аз 10 то 20 асп, буқа ё уштур ҷинояткор бугӣ карда шавад. Барои дуздидани 2 асп ба Ханан ва ё Шендун бадарға карда шавад. Буқа, уштур ва асп ба 4 гӯсфанд баробаранд. Шахси аз 4 гӯсфанд камтар дузда 100 қамчин зада мешавад. Сагдузд ба фоидаи соҳиби саг 5 гов ҷарима медиҳад...

Савол ва супоришҳо: 1. Муғулистон дар арафаи истилои манҷурҳо дар кадом ҳолат қарор дошт? 2. Дар бораи таркиби иҷтимоии Муғулистон чиҳа гуфта метавонед? 3. Дар бораи вазъи иқтисодии Муғулистони пеш аз истилои Тсин нақл кунед. 4. Муғулистон аз кадом қисматҳо иборат буд? 5. Халқро манҷурҳо чӣ тавр ба худ тобеъ карданд? 6. Чунгар кай ва чӣ тавр ба Тсин ҳамроҳ карда шуд? 7. Манҷурҳо Муғулистонро чӣ тавр идора мекарданд? 8. Мақрми сиёсии Муғулистон дар ҳаёти империяи Тсин чӣ тавр буд? 9. Муғулҳо дар ҳаёти Тсин чӣ тавр ба бозорҳои ҷаҳонӣ кашиданд? 10. Дар бораи пешрафти маданияти муғул дар асрҳои XVI ва нимаи аввали асри XIX маълумот диҳед. 11. Ҳуҷҷатҳоро омӯхта, мазмуни онҳоро фаҳмонед. 12. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§33. ЧОПОН

Усули идораи давлат. Ханӯз соли 1598 императори Чопон Хидэси хавфи аз нав сар задани чангҳои феодалиро ба назар гирифта, барои мустаҳкам кардани ҳокимияти марказӣ мақоми олии идораи давлатиро иборат аз 5 тайро (вазирони асосӣ) ташкил намуд, ки ба он Токугава Иэясу, Маэда Тосииз, Уэсуги Кагэкатсу, Мори Тэрумото ва Укита Ундэиз дохил мешуданд. Вале баъди 2 сол Токугава Иэясу нисбати император хайрхоҳ будани худро як тараф гузошта, амалиётҳои ҳарбиро оғоз кард. Соли 1600 иттиҳоди ҳокимони зидди 9 ташкилётҳо дар наздикии Сакигахара шикаст дод. Аз ҳамин айём хонадони Токугава дар мамлакат тамоми ҳокимиятро ба даст мегирад. Сарвари хонадон ба худ унвони «сёгун»-ро гирифта, бо ҳамин ба ҳокимияти нави феодалии Чопон ибтидо мегузорад.

Дар аввали асри XVII дар Чопон беш аз 260 ҳокимони хурду калон ва 18 млн. нафар аҳоли зиндагӣ мекарданд.

Ба хонадони Токугава муяссар гардид, ки ба чангҳои байниҳамдигарии ҳокимон, ки муддати дуру дароз давом дошт, хотима

дода. Чопонро муттаҳид созад ва онро ба як давлати феодалӣ табдил диҳад. Муттаҳидшавии мамлакатро зарурати ташкил кардани ҳокимияти мутамарказ, ки шӯришхоро пахш ва ҳокимияти феодалиро мустаҳкам карда тавонад, тақозо менамуд. Заминаи асосии раванди муттаҳидсозии мамлакатро зарурати иқтисодӣ ва дифои давлат аз хавфи хориҷӣ ба миён оварда буд.

Дар Чопон соҳибони замин феодалҳои калон ба ҳисоб ме рафтанд. Феодали аз ҳама калонтарини Чопон Токугава буд, ки мулкҳои ӯ қариб чоряки ҳамаи қаламрави Чопонро ташкил мекарданд.

Ваҳдати хонадони Токугаваро ду гурӯҳи феодалони ҳукмрон таъмин менамуданд (дар асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX шумораи онҳо аз 200 то 300 нафар буд). Ба гурӯҳи аввал, ки он «даймёи меросӣ» ном дошт, ҷонибдорони наздиктарини Токугава ва ба гурӯҳи дуюм ҳокимоне, ки «даймёи бегона» номида мешуданд ва нисбати хонадони Токугава мавқеи душманона доштанд, дохил буданд.

Барои мустаҳкам кардани диктатураи ҳарбию сиёсии хонадони Токугава тартиби гаравгонгирӣ аҳамияти калон дошт. Мувофиқи он ҳар як ҳоким вазифадор буд, ки ҳар сол чор моҳ дар пойтахти мамлакат шаҳри Эдо зиндагонӣ кунад. Хангоми дар гаравгон набудани ҳоким ҳамсараш ва ё яке аз аъзоёни оилаи ӯ дар Эдо ба сифати гаравгон нигоҳ дошта мешуд.

Дар мустаҳкамии режими Токугава табақаи ҳарбию ашрофӣ «самурай» (хизматгрон) мавқеи калон доштанд. Аъзоёни ин табақа хизматгронии содиқи ҳокимони феодалӣ (даймё) буданд. Самурайҳо қариб 17 ҷониби аҳолии мамлакатро ташкил мекарданд. Дар ташкили ҳайати афсарон, дастаҳои ҳарбӣ ва амалдорон самурайҳо ҳуқуқҳои васеъ доштанд.

Аз тарафи ҳукумати Сёгун (маънои сёгун – сарлашқарон) бо мақсади мустаҳкам намудани диктатураи ҳарбию феодалии Токугава қонунҳо бароварда мешуданд. Дастгоҳи марказии идора пурра дар зерин назорати Токугава буд. Дар маҳалҳо аз ҳисоби ашхоси ба хонадони Токугава наздик мақомоти ҳукумати ташкил карда мешуданд.

Қариб 83 ҷониби аҳолии мамлакат дар деҳот зиндагӣ карда, ба кишоварзӣ машғул буданд. Кишоварзӣ хусусияти натуралӣ дошт. Дар баробари заминдорӣ калони хусусӣ, заминдорӣ хурди деҳқонӣ низ мавҷуд буд.

Дар Чопон ҳуқуқи крепостной амал мекард. Деҳқонон аз заминдорон замин иҷора мегирифтанд. Онҳо наметавонистанд дар иҷорагирӣ озод бошанд.

Сиёсати «Дарҳои баста»-и Чопон. Сёгуни 10-ум Изхару (1737-1786) ва ҳамаи ҳокимони хонадони Токугава сиёсати хориҷии «дарҳои баста»-ро (он дар солҳои 30-уми асри XVII оғоз ёфта буд), давом меоданд. Сёгунҳо сиёсати дарҳои бастаро ҳамчун яке аз воситаҳои мустаҳкамкунии ҳокимияти мутлақ истифода мебарданд.

Сиёсати дарҳои баста нисбати ҳамаи мамлакатҳои хориҷӣ ба қор бурда наmeshуд. Чинӣҳо ва ҳоландӣҳо метавонистанд дар Чопон озодона хариду фурӯш кунанд. Ҳатто ба ҳоландӣҳо иҷозат дода шуда буд, ки дар ҷазираи хурди Дэсимаи назди соҳили Нагасаки ҷойгир шаванд. Дар тамоми давраи «дарҳои баста», яъне то соли 1854, ба ин ҷо киштиҳои ҳоландӣ омаду рафт мекарданд. Ин ҷазира даричаи ягона ба Аврупо буд.

Сиёсати «дарҳои баста» барои Чопон нақши манфӣ дошт. Чунин сиёсат мамлакатро дар ҳолати қарахтии феодалӣ нигоҳ медошт. Он ба таври сунӣ Чопонро аз бозори ҷаҳонӣ маҳрум сохт. Дар иқтисодиёти мамлакат **ҳочагиҳои натуралӣ ва ним-натуралӣ** ҳукмрон гардонид. Халқи Чопон аз дастовардҳои фарҳангии мамлики ғарб бебаҳра монд. Сиёсати дарҳои баста намегузошт, ки истехсолот ва муносибатҳои сармоядорӣ дар Чопон амалӣ гарданд. Дар нимаи дууми асри XIX маълум гардид, ки Чопон тавассути дарҳои баста наметавонад аз ҷиҳати иқтисодӣ ҳарбӣ ва иҷтимоӣ пеш равад.

Шаҳрҳои Чопон. Болоравии тичорати дохилӣ ба бунёди шаҳрҳои қалон – **марказҳои иқтисодӣ сиёсӣ ва иҷтимоӣ** мусоидат намуданд. Марказҳои асосии тичоратӣ шаҳрҳои Эдо, Осака, Киото, Сакаи ва Нагасаки таракӣ намуданд. Сулолаҳои қалони савдогарон дар шаҳри Эдо манфиатҳои намояндагони ҳокимияти олиро ҳимоя мекарданд. Дар Киото бошад, онҳо ба манфиати император амал менамуданд. Танҳо дар Осака тоҷирон нисбатан мавқеи озод доштанд.

Иттиҳодияҳои пурзӯри тоҷирон ва устохонаҳои қосибӣ Осакаро ба маркази асосии фаволяти тоҷирӣ табдил доданд. Бозори асосии мамлакат дар ин шаҳр воқеъ буд. Ба ин ҷо аз тамоми ғушаю қанори мамлакат барои хариду фурӯш мол меоварданд.

Ҳокимони феодалӣ ҳокимияти худро аз даст меоданд. Дар асри XVII ноҳияҳои ташкил ёфтанд, ки ба истехсоли молҳои алоҳида махсус гардонидани шуда буданд. Дар Кюсю чинӣ ва газвор, дар Киото-Нара - парча, атлас, маснуоти фулузӣ, дар Нагоя-Сато - маснуоти сафолӣ ва чинӣ, дар Сутсума - қанд, дар Тоса ва Тёсю-қоғаз истехсол карда мешуд. Васеъшавии тақсмоти ҷамъиятии меҳнат дар шаҳру маҳалҳои гуногун ташаккули **бозори миллиро** тезонид.

Сармои тичоратӣ дар ҳаёти шаҳрҳо торафт мақоми мустақамтарро ишғол менамуд. Хусусан, иттиҳоди тоҷирони яклухт-фуруш, ки дар қисмати муайяни мамлакат амалиётҳои тичоратино инхисор (монополия) карда буданд, нуфузи калон доштанд. Масалан, **ширкатҳои Осака «Хигаки кайсэн»** ва «**Тару кайсэн»** ба навоҳии Эдо ва Осака хизмат мерасониданд. Ширкати «**Матсумабуна»** борбариро дар Хокайдо назорат мекард ва ба қисматҳои шимолию марказии Хонсю то Осака хизмат мерасонид.

Дар **Чопон** танҳо шаҳрҳои Сакаи ва Хаката мақомоти худидорақунӣ доштанд. Ин шаҳрҳо ҳанӯз дар асрҳои миёна ба вучуд омада, тавассути тичорати хориҷӣ бой шуда буданд.

Вазъи иқтисодии Чопон дар аввали асри XIX. Равандҳои иҷтимоию иқтисодии давраи ҳукмронии сёғунҳои охирии нишон медиҳад, ки дар қомеан Чопон муҳолифатҳои мураккаб вучуд доштаанд. Кишоварзиро бӯҳрон фаро гирифта буд. Майдони кишти зироат аз оғози асри XVIII боз васеъ намешуд. Ба табақҳои қудошавии аҳолии деҳот пурзӯр гардид. Ин зухурот аз безаминшудани деҳқонон ба амал меомад. Дар деҳоти Чопон охираста муносибатҳои феодалӣ шикаст меҳӯрданд. Аз дасти ашрофон рафтани инхисор (монополия) ба замин, заминро аз даст додани деҳқонон ва ба дасти гурӯҳи нави иҷтимоӣ – заминдорон ва тоҷирон, деҳқонони бой (гоно) гузаштани заминҳо нишонаҳои асосии ин раванд дар кишоварзӣ мебошад.

Яке аз нишонаҳои муҳими дар иқтисодиёти Чопон пухта расидани **тарзи сармоядорӣ истехсолот** ин торафт зиёдшавии шумораи манафактура буд. Дар нимаи аввали асри XIX дар мамлакат зиёда аз 180 манафактураи нав ба вучуд омад, ки ин аз 200 соли гузашта ҳам зиёдтар буд. Манафактураҳои намоён-дағони сармои тичоратӣ, ҳокимон ва муассисаҳои ҳукумати «бакуфу» (бо номи «манафактураи давлатӣ») бунёд мекарданд. Манафактураҳо, ки тоҷирон месохтанд, асосан истехсоли маҳсулоти қуллолгарӣ, бофандагӣ ва ҳуруквориро дар бар мегирифтанд. Манафактураҳои ҳокимон бештар ба истехсоли қилоҳ маҳсус гардонида шуда буданд. Манафактураҳои давлатӣ асосан ба Токугава тааллуқ доштанд. Бо вучуди ин манафактураҳои давлатӣ аз ҷиҳати техникӣ аз манафактураҳои тоҷирон ва ҳокимон ақиб мемонданд.

Ҳамин тариқ, то нимаи дуюми асри XIX дар Чопон истехсолоти сармоядорӣ қам бошад ҳам, ба вучуд омад. Вале муносибатҳои феодалӣ барои ба таври пурра ба давраи сармоядорӣ гузаштани мамлакат монеъ мешуданд.

Бӯхрони низоми сиёсии Токугава. Дар низоми сёғунии Токугава табақои аз ҳама беҳукуки ҷомеа кишоварзон буданд. Дар баробари пайдоиши истехсолоти сармоядорӣ аҳволи онҳо боз ҳам вазниятар мешавад.

Яке аз баромадҳои калонтарини зиддиҳукумати шӯриши Осио Хейхатиро мебошад, ки соли 1837 дар Осака ба амал омадааст. Худи Осио аз табақои самурайҳо буда, мансаби сардори мухофизони шаҳро соҳиб буд. Аз гуруснагӣ, ки дар ин маҳал ба амал омад, биринҷчаллобон истифода бурда, нархи онро аз ҳад зиёд карданд. Осио ба амалдорони сёғун муроҷиат намуд, то ки онҳо фуруши биринҷро ба танзим биёваранд. Вале ӯ ҷавоби рад гирифт. Осио амволи худ - дастнависҳо ва китобҳои қимматбаҳояшро фурухта, ба пули онҳо биринҷ харида, ба аҳолии шаҳр тақсим кард. Баъди ин Осио ва ҷонибдоронаш ба аҳолии шаҳр ва гирду атроф, аз он ҷумла ба музофотҳои Сатсу, Кавати, Харима ва Кизуми хитобномаҳо раво карданд. 17-уми феврالی соли 1837 300 фидоии мусаллаҳ амборҳои бойҳоро кушода, биринҷи онҳоро ба мардум тақсим намуданд. Шӯришгарон амборҳои ду ширкати калонтарин - Митсуи ва Каноикэро низ горат карда, оташ заданд.

Шӯриши Осио бо тезӣ паҳш карда шуд. Вале бо вучуди ин шӯриш дар мамлакат ҳамовозии калонро ба вучуд овард. Баъди ин шӯриш дар чандин ҷои дигари мамлакат ҳам ошӯбҳои зиёде ба амал омаданд. Яке аз онҳо дар зери роҳбарии Икута дар ноҳияи Касивадзаки рӯй дод.

Дар солҳои 1830-1843 сёғунҳо барои мустаҳкам кардани мавқеи сиёсии ҳокимияти заифшудаи худ силсилаи ислоҳотҳо гузаронид. Аммо ин амал тақрори ҳамон кӯшишҳои буданд, ки барои мустаҳкам намудани соҳти иқтисодии самурай равона шуда буданд. Ин чораҳо бӯхрони низоми сёғунатро бартараф карда наметавонистанд. Дар мамлакат унсурҳои инкилоби буржуазӣ пухта мерасиданд.

Кушода шудани «Дарҳои баста». Дар солҳои 40-уми асри XIX Англия барои пайдо намудани мавқеъ дар Чин муборизаро оғоз намуд. Барои ИМА Шарки Дур, аз он ҷумла Ҷопон ва Чин ҳамчун бозори бузурги эҳтимоли ба ҳисоб мерафт. Аз ин рӯ, Конгресс ба президенти ИМА ваколат дод, ки ба Ҷопон муносибатҳои тичоратиро ба роҳ монад. Баъди чанд сафороте, ки натиҷаи дилхоҳ надод, ИМА экспедитсияи ҳарбӣ ташкил намуд. 8 июли соли 1853 эскадрави Перри ба бандари Урага наздик шуд. Перри аз гуфтушунид дар Нагасаки даст кашида, ба сёғун аз ҷониби президенти ИМА мактуб ва нусхаи мошинҳои охирини истехсоли Америкоиро фиристонид.

Сёгун бо маслихати император ҷавоби мактубро кашол дода, хост, ки дифои мамлакатро ташкил намояд. Вале Перри ба ҷавоби мактуб интизор нашуда, аз соҳилҳои Ҷопон дур шуда, ба ҷониби бандарҳои Чин равои шуд. Эскадрави ИМА баҳори соли 1854 боз ба соҳилҳои Ҷопон баргашт. 9 киштии ҳарбии дорои 250 тўп ва 500 баҳрнаварди ҳарбӣ ба ҷанги зидди Ҷопон омода буданд. Сёгун аз тарафи барои бастанӣ шартнома бо ИМА розигӣ дод.

Ҳамин тариқ, 31 мартӣ соли 1854 дар шаҳри Канагава (Иокогама) шартномаи аввалини Ҷопону ИМА ба имзо расид. Мувофиқи ин шартнома акнун киштиҳои Амрико ҳуқуқ пайдо намуданд, ки ба бандарҳои Симодо ва Хакотадэ лангар партоянд. 14 октябри соли 1854 байни Англия ва Ҷопон шартнома баства шуд, ки он нишондодҳои асосии қарордоди Каганаваро такрор мекард. 7 февралӣ соли 1855 байни Русия ва Ҷопон дар Симода шартнома баства шуд. Мувофиқи ин шартнома галаҷазираҳои Курил қариб пурра ҳамчун мулкҳои Русия шинохта шуданд. Дар солҳои 1856-1857 ду шартномаи байни Ҳоланд ва Ҷопон ба имзорасида муносибатҳои байни ин ду давлатро танзим намуданд. Баъди ин Ҷопон бо мамлакатҳои Фарб бо номи «Шартномаҳои Ансэ» як қатор шартномаҳои дигарро ба имзо расонид. Ҳамин тариқ, сиёсати «Дарҳои баства»-и Ҷопон аз байн рафт ва ин давлат ба бозори ҷаҳонӣ дохил гардид.

Маданияти Ҷопон. Ҳанӯз дар асри XVI ҷараёни дзенини дини буддӣ моҳияти соф динии худро аз даст дод. Инро, пеш аз ҳама, дар меъморӣ манзаравай, мурофияи ҷойнушӣ ва таҳияи гулдаста дидан мумкин буд. Дар асрҳои XVII – XVIII принсипҳои асосии меъморӣ миллии ҷопонӣ ташаккул меёбанд, ки аниҳаҳои он то замони мо вуҷуд доранд. Қоидаҳои тавассути боғ ихота қардани бино ташаккул ёфтанд. Яке аз намунаҳои машҳури ин санъат ибодатхонаи Киото Тэрюдзи, Дайтоқудзи, Дайгодзи ва Сайходзи (ибодатхонаи Муххо) мебошанд, ки ба композитсияи он зиёда аз 50 намуди дарахтҳо, буттаҳо ва гулҳо дохил гардидаанд ва бо зебоию дилкашии ҳуд қасро мафтун мекунанд.

Ба тарафҳои мухталифи маданияти Ҷопон рушду нумӯи маъракаи мурофияи «ҷойнушӣ» таъсири қалон расонидааст. Фаъолияти машҳуртарин «устоҳои ҷой» (тядзинҳо) Сен-но Рико (асри XVI), Соами (асри XVI), Фурута Орибэ (асри XVII) натавон ба ташаккули қоидаҳои мурофияи ҷойнушӣ, хонаи ҷой (тяситсу), боғи ҷой (тянива), балки ба тамоми маданияти бадеини Ҷопон таъсири мусбат расонидаанд.

Режими Токугава, ки тартиботи феодалиро дар зерин назорати худ дошт, ба навгонҳои маданият монеъ мешуд. Дарҳои

баста сабаби аз Аврупо акиб мондани Чопон гардид. Ба ин нигоҳ накарда дар ин вақт оҳиста-оҳиста маркази маданият ба дайру ибодатхонаҳо ва шаҳрҳои тез тараққиёбандаи мамлакат мекуҷид.

Дигаргуниҳои калон дар адабиёт ба амал омаданд. Дар байни адабиёти асримиёнагӣ ва адабиёти нави тамоили реалистӣ чузби пайваस्तкунандаи онҳо асарҳои шуданд, ки тавассути алифбои ҳиҷоӣ навишта шуда буданд. Вале чараҳои ҳақиқии демократии адабиёт укиётсозӣ мебошад, ки асосгузори он Ихара Сайкаку (1642-1693) буд.

134. Тайёрии хонуми чопонӣ ба чойнӯшӣ

Театр дар Чопон таърихи чандинасра дорад. Соли 1675 дар Киото ва соли 1684 дар Осака театрҳо кушода шуданд. Дар сахнаҳои ин театрҳо ва театрҳои дигари Чопон асосан асарҳои драматурги бузурги мамлакат Тикаматсу Мондзаэмон (1653-1725) гузошта мешуданд. Мардуми Чопон санъати театриро хеле дӯст

135. Боғдории манзаравии чопонӣ

медоштанд ва бо хошиши зиёд барои тамошои намоишҳои он ме-
рафтанд.

Дар Чопони асри XVI -нимаи аввали асри XIX намудҳои
дигари маданият низ ташаккул меёфтанд.

Хуҷҷатҳо

1. Қонунгузориҳои Хукумати Токугава оид ба кишоварзӣ

Фармон дар бораи ба кишоварзон манъ кардани

хариду фурӯши абади замин.

1. Шахси заминро фурӯхта ба маҳбас партофта шуда, баъди адои
ҷазо бадарга карда мешавад. Дар мавриди ғавти ӯ фарзандонаш ба ҷазо
гирифтадор мешаванд.

Эзоҳот. Заминҳои фурӯхташуда аз тарафи дейкан ё дзиго (тан-
хоҳ)-и ҳамон ноҳияе мусодира карда мешаванд, ки фурӯшанда аз он ҷост.

3. Шоҳидони хариду фурӯш ба маҳбаси қарздорон партофта
мешаванд. Дар мавриди ғавтидани шоҳид нисбати фарзандони ӯ ҷазо ба
кор бурда намешавад.

4. Дар шакли «райно» ба гарав мондан, яъне шахсе, ки қитъаи заминро
ҳамчун гарав гирифта кишукор мекунад, лекин шахси ба гаравмонда
пардохти андоз ва иҷрои ӯҳдадорихоро идома медиҳад низ ҳамчун барои
хариду фурӯши абади замин ҷазо дода мешавад.

Фармон медиҳам, ки хариду фурӯши замин абадӣ бас карда шавад.

Эзоҳот. Вале хариду фурӯши киштзорҳои ғайришолии деҳқонон
(хатака), қитъаҳои беша, киштзорҳои навқорами шолӣ ва инчунин
киштзорҳои обёршудаи шоліе, ки ба ронинҳо (самурайҳои бе пушту паноҳ
ва аз таъмини озӯкаи ҳармоҳа маҳрумбуда – шарҳи Т.З.) ва самурайҳо
мутааллиқанд, манъ карда намешавад.

2. Шӯриши соли 1837 дар Осака

Муроҷиатномаи Осио Хэйхатино ба шӯришгарони

ш. Осака (соли 1837)

Ба ҳамаи оқсақолҳо, ёрдамчиёни онҳо, кишоварзон ва тамоми
камбағалоне, ки дар музофотҳои Сэтшу, Кавати, Идзуми ва Харима зин-
дагонӣ мекунанд.

...Вақтҳои охир нархи биринҷи баланд мешавад. Шаҳрдор (бугё)-и
Осака ва ҳамаи амалдорон фаромӯш кардаанд, ки ба ҷои он ки хирад-
мандона ва одилона ҳукмронӣ кунанд, ба бедодгариҳои худсарона роҳ
медиҳанд. Онҳо биринҷи ҳамчун андоз гунишударо ба Эдо мефиристонанд
ва ба хотир ҳам намеоранд, ки ба Киото низ равон кунанд (ҷои истиқомати
Писари Худо -яъне, императори Чопон- шарҳи Т.З.). Ва онҳоеро, ки
биринҷро бо нархи 5 то 1 сё (нархи нисбатан арзони биринҷ – шарҳи Т.З.)
мефурӯшанд, аз гулӯяшон дошта, ба маҳбас партоянд...

Барои ифодаи ҳашму ғазаб сухан очизӣ мекунад!

Аз ҳар се пойтахти (Эдо, Киото, Осака- Т.З) мамлақати мо бой-
бачаҳои Осака аз рӯи қарзи пешинае, ки онҳо ба ҳокимони гуногун дода

буданд, фоизи аз ҳад зиёд ба даст мебароранд, биринчи беандоза зиёди андозро кашида мегиранд ва зиндагии бо карру фар доранд... Инҳо ба камбагалони аз гуруснагӣ мурда истода ягон зарра ёрӣ намерасонанд. Бойбачаҳои Осака, чун ҳарвақта ба кайфу сафо машгуланд.

Шаҳрдори Осака ва амалдорони дигар дар базмҳои чамшиедӣ дилхуш мекунанд ва қонибдорони бойбачаҳо мебошанд. Аз ҳамин сабаб на лақоми тоҷиронро мекашанд ва на ба халқ дасти ёрӣ дароз мекунанд. Онҳо танҳо ба як чиз аҳамият медиҳанд: Дар бирҷаи Додзима тартиби нархҳо дар кадом ҳолат аст? Амалдорони фурӯхташуда панду ҳикмати хирадмандонаи ниёгонро, ки бо роҳи қазову қадар мерафтанд, иҷро намекунанд! Инро ҳеҷ гоҳ бахшидан мумкин нест!

...Барои иҷрои амри Осмон ба қиноятпешагон қазо медиҳем!..

Имзо:

Савол ва супоришҳо: 1. Хонадони Токугава кай ва чӣ тавр ба сари ҳокимият омад? 2. «Сёгун» ва «самурай»-ҳо кистанд? 3. Дар бораи тиҷорат ва шаҳрҳои Чопон маълумот диҳед? 4. Сиёсати «дарҳои баста»-и ҳукумати сёгунро шарҳ диҳед. Сиёсати «дарҳои баста» ба кӣ даркор буд ва он ба Чопон чӣ зарар овард? 5. Оё дар байни шаҳру музофотҳои Чопон тақсимоти меҳнат вучуд дошт? 6. Ба вучуд омадани истеҳсолоти сармоядориро дар Чопон аз рӯи кадом далелҳо исбот карда метавонед? 7. Вазъи иқтисодии Чопонро дар оғози асри XIX шарҳ диҳед. 8. Бӯҳрони низоми сиёсии сёгунро чӣ тавр исбот мекунед? 9. Чаро мамлакатҳои империалистии Ғарб «дарҳои баста»-и Чопонро «кушодан» мехостанд? 10. Сиёсати «дарҳои баста» чӣ тавр барҳам хурд? Кадом давлатҳои империалистӣ ба ин сабаб шуданд? 11. Дар бораи маданияти Чопони асрҳои XVI – нимаи аввали асри XIX маълумот диҳед? 12. Дар бораи масъалаҳои асосии мавзӯи фикри худро баён кунед.

§34. ВЕТНАМ

Дар охири асри XVII ва то солҳои 70-уми асри XVIII дар каламрави Ветнам якчанд давлатҳои феодалӣ - Дайвет, Дангисай, Дангчаунг ва баъзе давлатчаю князҳои хурд-хурди дигар вучуд доштанд. То ин давра Ветнамро зоҳиран сулолаи Ле (1428-1789) идора мекард. Дар амал он дар дасти ду сулола - аз арзи 16 болоро Чин ва чанубро Нгуенҳо идора мекарданд.

Вазъи иқтисодӣ ва муносибатҳои ҷамъиятиро дар мамлакат муборизаи мутлақияти мутамарказ, молиқияти давлатӣ, муносибатҳои феодалҳо ба он ва молиқияти хусусӣ муайян мекарданд. Кашида гирифтани заминҳои ҷамъиятӣ, муқаррар намудани андозҳои баланд, зиёд кардани ӯҳдадорҳои ҳарбӣ, дароз кардани мӯҳлати хизмат, вазъи кишоварзонро то рафт вазнинтар мекарданд. Ахволи ҳунармандон ва тоҷирон низ аз ахволи кишоварзон

беҳтар набуд. Ин боиси ба амал омадани шӯриши тэйшонҳо гардид.

Шӯриши тэйшонҳо. Роҳи ягонаи халосӣ аз чунин вазъият шӯриш буд. Он соли 1771 дар деҳаи Тэйшон, ки дар наздикии шаҳри Конгтуми Ветнами Марказӣ воқеъ буд, оғоз ёфт. Аз ҳамин сабаб онро шӯриши «Тэйшонҳо» меномиданд. Ба шӯриш се бародар - Нгуен Няк, Нгуен Хюе ва Нгуен Ли роҳбарӣ мекарданд. Деҳқонони шӯришгар амалдорони маҳаллиро несту нобуд карда, бо дастгирии аҳолии маҳаллӣ шаҳри бандарию Кюиньонро ишғол намуданд. Аз рӯзҳои аввал шӯриш мақоми умумихалқӣ пайдо намуда, ҷуғрофияи он васеъ мешуд. Ғайр аз кишоварзон ба он шаҳриён, косибон ва тоҷирон низ ҳамроҳ шуданд. Шӯриш асосан ба муқобили парокандагии феодалии мамлакат, ки ба рушди кишоварзӣ, озодии косибон ва тиҷорат халал мерасонид, равон карда шуда буд.

Дар оғози шӯриш тэйшонҳо нисбат ба замин сиёсати баробариро пеш гирифта, молу мулки сарватмандонро забт намуда, дар байни камбағалон тақсим мекарданд.

Дар муддати панҷ соли аввал ба шӯришгарон муяссар гардид, ки навоҳии шимолу ҷанубии Ветнамо ба зери назорати худ бигиранд.

Тэйшонҳо ҳукмронии феодалҳои Чин ва Нгуенро барҳам зада, намояндаи хонадони Лиро аз мамлакат пеш карданд ва ба онҳо муяссар гардид, ки артиши Тсин ва Сиамро торумор намоянд. То нимаҳои соли 1789 тэйшонҳо ҳокимияти худро дар тамоми Ветнам барпо намуданд. Баъди ба сари қудрат омадан онҳо як қатор чорабиниҳои давлатӣ гузарониданд. Идораи маъмуриро ба низом оварда, боҷи тиҷоратиро бекор ва ба ҷои алифбои чинӣ алифбои ветнаморо ҷорӣ намуданд. Ислоҳоти ҳарбӣ ва судиро низ ба амал бароварданд. Нгуенҳо сиёсати феодалҳои сарнагуншударо пеш гирифтанд. Ханӯз соли 1776 пеш аз лашкаркашӣ ба поёноби дарёи Меконг, Нгуен Няк худро вионг, яъне қороли давлати Тэйшонҳо эълон кард. Мамлакат ба се вилоят тақсим карда шуд, ки онҳоро се бародар Няк, Хюе ва Ли, ки байни худ рақобат доштанд, идора мекарданд. Дар давраи ҳукмронии бародарон Нгуенҳо аҳволи халқ беҳтар нашуд. Умеди халқ барбод рафт. Аз норозигии халқ яке аз феодалҳои хонадони Нгуенҳо – Нгуен-фук-Ан моҳирона истифода бурд. ӯ кӯшуни бузург ҷамъ карда, ба муқобили тэйшонҳо лашкар кашид, то ки ҳокимияти қаблро дар мамлакат аз нав барқарор кунад.

Дар ибтидо Нгуен-фук-Ан ба шикаст дучор мешавад. Вале баъд ба ӯ ҳукумати Фаронса дастӣ ёрӣ дароз мекунад. 28-уми

ноябри соли 1787 дар Версал (Фаронса) байни Нгуен-фук-Ан ва Фаронса шартномаи аввалин баста мешавад. Мувофиқи он Фаронса бояд ба ёрии Нгуен-фук-Ан ба Ветнам экспедитсия равон мекард. Вале дар Фаронса инқилоби буржуазӣ оғоз меёбад ва равон кардани экспедитсия мавқуф гузошта мешавад. Бо вучуди ин ҳукумати Фаронса ба Ветнам мутахассисони ҳарбӣ ва силоҳ фиристонид. Тавассути ин кӯмак артиши Нгуен-фук-Ан зери роҳбарии афсарони фаронсавӣ шахрҳои Кюинъон, Дананг ва Фусуан (Хюе) –ро ишғол карданд. 1-уми июни соли 1802 ҳукмронии сулолаи Ле ба пуррагӣ хотима ёфт ва ба сари қудрат Нгуенҳои нав омаданд. Ин сулола дар мамлакат аз соли 1802 то соли 1945 ҳукмронӣ кардааст.

Империяи Нгуенҳо. Дар таърихи Ветнам салтанати Нгуен – фук-Ан (солҳои 1802-1819) бо рамзи «Зъялонг» машҳур аст. Ӯ давлатдориро аз ислоҳоти маъмурӣ оғоз намуд. Мамлакат ба ҷои Дайвьет номи Ветнамро гирифта, ба се қисм -**шимолӣ (бакки), марказӣ (чунгки)** ва **ҷанубӣ (намки)** тақсим карда мешавад. Онҳо мувофиқан аз 13, 5 ва 7 музофот иборат буданд. Пойтахти мамлакат шаҳри Хюге эълон карда мешавад. Мақомоти олии ҳокимияти иҷроия аз 6 палата -**дарбор, корҳои ҳарбӣ, молния, адлия, маросимҳо** ва **корҳои ҷамъиятӣ** иборат буданд. Барои назорат аз болои дастгоҳи амалдорон додгоҳи махсуси нозирон ташкил карда мешавад.

Дар солҳои аввали баъди шӯриши тэйшонҳо вазъи мамлакат ноустувор буд. Дар натиҷаи ҷангҳои феодалӣ иншоотҳои обёрикунӣ аз қор баромада буданд. Бо мақсади аз гуруснагӣ наҷот ёфтани кишоварзон ба таври оммавӣ ҷойҳои сукунати доимии худро тарк мекарданд. Барои гирифтани пеши роҳи ин зухуроти манфӣ Нгуен-фук-Ан имтиёзҳои пардохти андозии муқарраркардаро бекор намуд.

Сиёсати аграрии Нгуенҳои нав дар нимаи аввали асри XIX барои барқарор кардани муносибатҳои истехсолии кӯҳна, пеш аз ҳама барои барқарор намудани заминдорӣ ҷамоавӣ, кишоварзиро аз ҳолати бӯҳрон баровардан ва вазъи иҷтимоии деҳотро ба эътидол овардан нигаронида шуда буд. Акнун Ветнам охира охира аз бӯҳрон мебаромад. **Мачмӯаи қонунҳои** соли 1812-и Ветнам (аз рӯи кодекси қонунгузори **Тсин** мураттаб гардида буд) барои мустаҳкам ва бардавом шудани ҳокимияти **феодалию бюрократии** Нгуенҳо хизмат мекард.

Давраи аввали салтанати Нгуенҳо дар таърихи давлати Ветнам бо хатҳои заррин сабт гардидааст. **Ислоҳотҳои** Нгуенҳо ба давлатдорӣ ва иқтисоди Ветнам таъсири мусбат расониданд. Дар ин қор саҳми бузурги император Зялонгро махсус таъкид

намудан лозим аст. Баъди вафоти ӯ император Минъмен (1820-1840) ба сари қудрат меояд. Ӯ ҳам барои пурқувват гардидани ҳокимияти мутлақаи Ветнам қорҳои зиёдеро анҷом додааст.

Дар сиёсати хориҷии худ Нгуенҳо ба мамлакатҳои ҳамсоя, махсусан, ба Камбоҷа ва Лаос таваҷҷӯҳ доштанд. Соли 1805 Камбоҷа маҷбур мешавад, ки вобастагии худро аз Ветнам эътироф кунад. Ин давлат дар давраи ҳукмронии тэйшонҳо аз вобаста будан ба Ветнам озод шуда буд. Қӯшишҳои Ветнам барои забт кардани Лаос ба манфиатҳои табақаи болоии Сиам муҳолиф баромад. То оғози асри XIX Лаос дар зери назорати қороли Сиам буд. Соли 1827 дар байни Ветнам ва Сиам барои Лаос ҷанг доир гардид, ки дар он Ветнам ғолиб баромад. Бо ҳамин Лаос ҳам ба ҳайати Ветнам дохил карда шуд.

Англия бисёр мамлакатҳои хурду бузургро ба худ тобеш намуда буд. Аз ин сабаб Фаронса қӯшиш намуд, ки заминҳои ҳанӯз аз тарафи Англия ва ё мамлакатҳои дигари сармоядорӣ ишғол-нашударо ҳарчӣ тезтар ба даст дарорад. Бо ин мақсад Фаронса ба Ветнам экспедитсияи ҳарбӣ равон мекунад. Соли 1817 дар соҳилҳои Ветнам киштии «Ля Пэ»-и Фаронса пайдо мешавад. Баъди он дар бандарҳои Ветнам киштиҳои Фаронса тез-тез лангар мепартофтанд. Таблиғотчиёни дини масеҳӣ низ ба қор шурӯъ намуданд. Вале онҳоро Нгуенҳо таъқиб мекарданд. Ба Ветнам дар баробари Фаронса давлатҳои дигари Аврупо ҳам фишор меоварданд. Онҳо талаб мекарданд, ки дар Ветнам ҳуқуқҳои тичорати онҳо васеъ ва ба таъқиби таблиғотчиёни масеҳӣ хотима дода шавад. Дар натиҷаи фишори аз тарафи мамлакатҳои тараққикардаи Аврупо ва махсусан Фаронса императори Ветнам Тхьеучи (1841-1847) маҷбур шуд, ки талаби онҳоро қонеъ гардонид, ба таъқиби таблиғотчиёни масеҳӣ хотима диҳад.

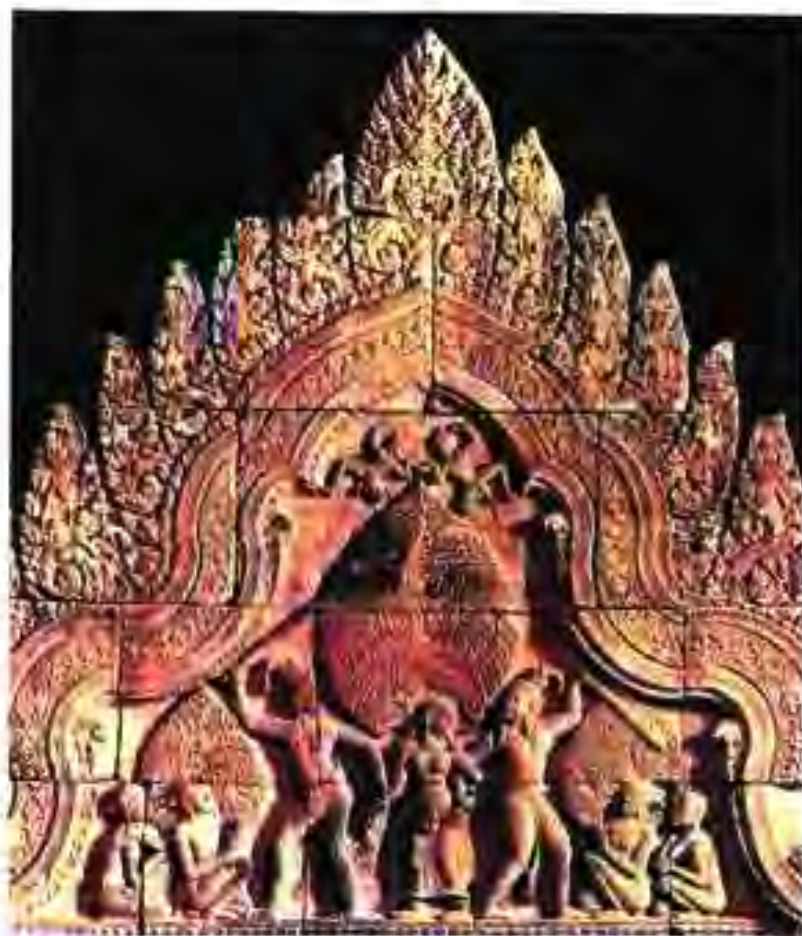
Баъди ин ҳам киштиҳои Фаронса дар бандарҳои Ветнам тез-тез пайдо шуда, ҳамлаҳои роҳзанона мекарданд. Соли 1857 Ветнам маҷбур шуд, ки бандари Дананг ва қазираҳои Кондаоро ба Фаронса бидиҳад. То миёнаҳои асри XIX ҳокимони Чин Ветнамро хизматгори худ меҳисобиданд. Вале охира-охира Фаронса ин давлатро ба ихтиёри худ даровард. Ҳамин тариқ, лашкари Фаронса ба соҳилҳои Ветнами Ҷанубӣ дохил шуда, ба гарнизони дар Сайгон будаи худ ҳамроҳ мешаванд. Баъди ҷангҳои шадид ба лашкари Фаронса муяссар мешавад, ки музофоти Зядинро низ ишғол кунанд. Моҳи апрел онҳо музофоти Динътионгро ҳам ишғол карданд. Дар Ветнам бар зидди лашкари Фаронса ҷанги ҷирикӣ оғоз мешавад, вале он муваффақияте пайдо намекунад. Ба Фаронса муяссар мегардад, ки Ветнамро шикаст диҳад. Баъди

имзон шартномаи Сайгон Фаронса музофотҳои Зядин, Динътионг, Бъенхоа ва чазираи Кондаоро ба даст мебарорад ва инчунин аз Ветнам ба маблағи 20 млн франк товони ҷанг талаб мекунад. Соли 1867 Фаронса бо баҳонаи барҳам додани бетартибӣҳо дар Ветнам се музофоти боқимондаи Ҷануби Ветнам - Зинълонг, Анъхианг ва Хатъенро низ ишғол мекунад. Бо ҳамин давраи аввали ишғоли Ветнам аз тарафи империализми Фаронса ба охир мерасад. Бояд гуфт, ки соли 1863 корони Камбоҷа Нородом ҳам ба Фаронса тобӣ будани мамлақати худро эътироф кард.

Маданияти Ветнам. Маданияти Ветнам мувофиқи талаботи ҳокимияти мутлақани императорӣ сурат мегирифт. Мувофиқи амри императорон дар сар то сари мамлақат ва хусусан дар пойтахти мамлақат шаҳри Хюе силсилаи қасрҳо, макбараҳо ва ибодатхонаҳо бо қандакорӣю наққошӣ ва зарҳалқорӣ зебу зиннат дода мешуданд. Дар баробари таракқиёти шаҳрҳо дар онҳо растаҳои қосибии мисгарон, бофандагон, заргарон, силоҳсозон ва ғайра қомат рост мекарданд. Театри анъанавӣ - тионг рушду нумӯёфта, дар мамлақат паҳн мегардид. Санъати тасвирӣ ҳам пеш мерафт.

Маориф рӯ ба таракқӣ ниҳод. Нгуенҳо анъанаҳои асри-миёнагиро дар бобати доир гардидани имтиҳонҳо бо мақсади хоста гирифтани амалдорон барои дастгоҳи ҳокимияти марказӣ ва маҳаллӣ идома медоданд. Шумораи мактабҳои маълумоти умумӣ хеле зиёд шуд.

Илм дар Ветнам ба дастовардҳои ҷашмас ноил гашт. Махсусан, илмҳои таърих, фалсафа ва тиб хеле пеш рафтанд. Барои ҷамъоварӣ ва пажӯҳиши ҳуҷҷатҳои қадима мақомоти махсус ташкил меёбад. Дар натиҷаи фаъолияти он як қатор асарҳои намоён, аз он ҷумла

136. Пештоқи ибодатгоҳи Шива

«Дайнам тхик лук» («Таърихи хакиқӣ ва пурраи Чануби Бузург») ва «Дайнам лъет чионг» («Тарҷуман ҳоли одамони машҳури Чануби Бузург») таълиф гардиданд. Яке аз олимони барҷастаи Ветнам Лекуанг-Дин асари таърихию ҷуғрофии худ «Тавзеҳи умумии Ветнам»-ро мураттаб месозад, ки дар он онд ба роҳҳо, сарҳадҳо, машғулият ва анъанаҳои мардуми ҳамаи вилоятҳои мамлакат маълумоти муфасссал гирд оварда шудааст. Ҳамчун сарчашмаи муҳими таърихӣ асари Фан-Хюнг-Тю «Таърихи сулолави», ки аз 49 ҷилди иборат буд, таълиф мегардад. Ин асар ба 10 қисм ҷудо карда шудааст. Он онд ба таърих, иқтисод, сиёсат ва ҳуқуқи Ветнам маълумоти муфасссал (энциклопедӣ) медиҳад.

Дар адабиёти бадеии Ветнам назм мавқеи муҳимро ишғол мекард. Дар байни шоирони ин давра Нгуен Кхюен (1835-1909) ва Нгуен Зу (1765-1820) мақоми махсус доштанд. Романи назми «Ким Ван Кеу»-и Нгуен Зу воқеан ифтихори ҳақиқии адабиёти Ветнам мебошад. Дар ин асар масъалаҳои рӯзмарраи ҷомеа воқеӣ ва башардӯстона ба қалам дода шудааст.

Хуҷҷат

Чанги Тэйшонҳо (солҳои 1771-1802)

Пораз аз нақши муаллифони асари 52- ҷилдаи «Кхам-дин Вьет-ши Тхоунг-Лям Кионг-Мук» (мухтасар «Кионг-Мук»).

...Аҷдодони Ван Няк, ки аслан аз хюенги Кионг Нгуену Нгеан буданд, тахминан дар солҳои Тхин дик (1653-1657) аз тарафи лашкари мо дастгир карда шуданд. Ба онҳо иҷозат дода шуд, ки дар хюенги Тюи-виени вилояти Хоан-нян зиндагонӣ кунанд. Баъди якчанд насл Нгуен Няк дар назди Вандон дар мартабаи биен-лаи амалдор шуда қор мекунад. Ӯ қартабозӣ карда, пулҳои хазинаро сарф мекард. Няк ба Тей-шон мегурезад ва роҳзан мешавад. Волайҳо (кишоварзон) ва аксарияти камбағалон ӯро дастгирӣ мекарданд. Барои ҳамин дар зери роҳбарии ӯ якчанд ҳазор нафар одамон ҷамъ омаданд. Няк роҳбариро ба бародарони худ Нгуен Ван Хюэ ва Нгуен Ван Ли тақсим кард. Онҳо ба қалъаҳо ҳамла мекарданд. Сардори ҳарбии чан (вилоят – Т.З.) онҳоро паҳш карда натавонист.

Ван Няк шахси доно буд. Боре вай худро дар қафас маҳкам карда, ба наздикони худ фармуд, ки онҳо овоза паҳн намоянд, ки «Няк дастгир карда шудааст ва ба сардори ҳарбии чан супорида мешавад». Сардори чан пайҳас накард, ки ин кори Няк маккорӣ аст ва дари қалъаро кушод, то ки Някро ба даст дарорад. Худи ҳамон шаб ҳамфикрони Няк тинҳонӣ ба қаср даромаданд. Няк қафасро шикаста, озод шуд, дари қалъаро кушод, сардори чанро кушт ва қасри Кюи-Нгунро ишғол намуд. Инро фаҳмида, мардуми осудаҳол ва бонуфузи ин вилоят сар бардошта, Някро дастгирӣ карданд. Нерӯҳои исёнгарон рӯз то рӯз зиёд мешуданд. Няк ба одами худ Тап Дин (номи як шахси тлаани –чиноӣ-Т.З.) фармуд, ки ба лашкар роҳбарӣ кунад ва тавассути роҳи баҳрӣ ба резименти Дай-тием равад. Худи Няк

лашкарро гирифта, бо роҳи кӯтоҳтарин ба Тху-бон рафт, то ки Куанг-намро ишғол намояд. Сардори ҳарбии Куанг-нам Нгуен Киу Зу шикаст хӯрд. Дар ҳамин вақт императори мо Зюе-тон Хиеу-Дин (аз сулолаи Нгуенҳо-Т.З.) ба Жядин ва Мук-вионгро Тхай-то (узви оилаи император, ки дар гоибии император тамоми ҳокимиятро дар мамлакат дар даст дорад -Т.З.) таъин кард, ки бо худаиш бошад, Донг-кунг номгузори карда, ба Куанг-нам баргашта, худро дар деҳаи Кауе-де мустаҳкам кард. Ван Няк маккорӣ кард. Ӯ ба худ номи Нгуенҳоро гирифта, қарор дод, ки мардумро ҳамин тариқ фиреб диҳад. Баъд вай Ли Таиро равои кард, ки Донг-кунгро ба Хоан-ан даъват кунад.

Хоанг Нгу Фук (лашкарқаша чиниҳо-Т.З.) аз азбаи Хай-ван гузашта, ба ҷониби қалъаи Чуанг-шон ва деҳаи Кау-де ҳуҷумро оғоз намуд. Вай Дяк Тап Динро равои кард, ки ба ҷузъу томҳои лашкарҳо чун пешоҳанг роҳбарӣ кунад. Ли Таи қумандони қисми миёна, лашқари Нгу Фукуро дар Кам-ша вохӯрд. Дар лашқари Тап Дин ашхоси баромадашон аз Куанг-донг (Гуандун-Т.З.) буданд... Пешоҳанги лашқар Нгу Фук ба онҳо муқобилият нишон дода натавонист. Ким кадом сарваре, ки мансаби кюе-ву-буро (номаш номаълум аст) дошта ва аз рӯи нишонааш ба Нгу Фук мансуб буд, дар ҷанг ҳалок гардид. Баъд ёварони ӯ Хоанг Дин Тхе ва Хоанг Фунг Хо ба аскарони савора роҳбарӣ карда, бо тезӣ ба ҷанг даромаданд. Худи Нгу Фук тӯнҳоро ба пеш тела дод. Тап Дин шикаст хӯрда мегурезад. Ван Няк ва Ли Таи ақибнишинӣ карда, дар Бан-тан мавқеи худро мустаҳкам карданд...

Савол ва супоришҳо: 1. Дар охири асри XVII ва солҳои 50-уми асри XVIII Ветнам дар кадом вазъият буд? 2. Дар бораи шӯриши Тэйшонҳо маълумот диҳед. 3. Тэйшонҳо кадом ислохотро ба амал бароварданд? 4. Тэйшонҳо чӣ тавр шикаст хӯрданд? 5. Нгуен-фук-Ан дар Ветнам чӣ тавр император шуд? 6. Нгуенҳои нав кадом чораҳои ба эътидол овардани мамлакатро андешиданд? 7. Дар иқтисодиёти Ветнам дар замони ҳукмронии Тэйшонҳо чӣ дигаргуниҳо ба амал омаданд? 8. Дар бораи сиёсати хориҷии Нгуенҳо маълумот диҳед. 9. Фаронса Ветнамро чӣ тавр ба зери тасарруфи худ даровард? 10. Аз далелҳои, ки оиди маданияти Ветнам оварда шудаанд, чӣ хулоса баровардан мумкин аст? 11. Мазмуни ҳуҷҷатро баён кунед. 12. Дар бораи таърихи Ветнами асрҳои XVI-нимани аввали асри XIX чӣ хулоса баровардед?

§35. БИРМА

Ташкилҳои давлати муттаҳидан феодалий. То миёнаҳои асри XVIII Бирма давлати муттаҳид набуд. Сарварони он зохиран ҳукмронӣ мекарданд. Дар байни табақаҳои болоӣ беист ҷангҳои байниҳамдигарӣ идома доштанд, ки аз ин пеш аз ҳама халқи оддӣ зарар меид. Қатъ гардидани муноқишаҳои сулолавий зарурияти таърихӣ муттаҳидшавии мамлакатро ба миён овард.

Соли 1740 сулолаи Монхо, ки дар шоҳии Пегуи ҷануби Бирма сокин буданд, аз заифии ҳокимияти марказӣ истифода бурда, лашкари Бирмаро торумор карданд. Аввал қисмати ҷануби он ва баъди чанд сол пойтахти Бирма шаҳри Авуро ишғол мекунанд. Ба Монхо муяссар шуд, ки дар Бирма дуру дароз ҳокимияти худро нигоҳ доранд. Ин сабаб дошт. Соли 1752 бирмагиҳо ба муқобили Монхо шӯриш бардоштанд. Сарвари ҳаракати озодихоҳони Бирма, феодали миёнаҳол Алаумпай буд. Ӯ худро шоҳи Бирма эълон карда, бо номи Конбаун ба ҳукмронии сулолаи нав ибтидо мегузорад. Даре нагузашта лашкари ӯ Аву ва ноҳияҳои ҷануби мамлакатро ба даст даровард. Ба муносибати ғалаба номи шаҳри Авуро ба «Рангун» (тарҷумааш аз забони бирмагӣ – «интиҳои ҷанг»-ро медиҳад) иваз намуданд. Сарфи назар аз ғалаба байни бирмагиҳо ва Монхо ҷанг боз чанд соли дигар давом мекунад. Ба ин даҳолати истилогарони Фаронса ва Англия боис шуд, Ширкатҳои ин давлатҳо ҷангҳои байниҳамдигариро дар Бирма ба нафъи худ истифода бурда, дар Бирма мавқеи худро мустаҳкам менамуданд. Ширкати Ост-Инди англисӣ худро дӯсти Бирма нишон дода, бо нархи ниҳоят арзон ҷазираи Негрэй назди резишгоҳи дарёи Бассейро ба даст мебарорад ва дар шаҳри Бассейн дӯкони корвонсаройҳои худро месозад. Ин ҷазира барои Англия базаи таҷағҷӣ мешавад. Ширкати фаронсавии Ост-Индия бошад, дар Сириам ҷой мегирад.

Соли 1756 ба бирмагиҳо муяссар гардид, ки Сириамро ишғол намоянд. Баъди ин Монхо аз дастгирии ҳарбии фаронсавӣ маҳрум гардиданд. Аз фурсат истифода бурда англисҳо фаъолияти забткоронаи худро дар Бирма пурзӯр намуданд, то ки дар он ҷо ба ташкилҳои давлати марказиятнок монеъ шаванд. Вале бирмагиҳо англисҳоро торумор карда, дар ҷазираи Негрэй дӯкони корвонсаройҳои худро ба ҳок яқсон карданд ва онҳоро аз Бирма пеш намуданд. Мардуми Бирма баъди аз мамлакат баровардани аврупоӣҳо муқобилияти Монхо ва ҳокимони саркаши феодалиро барҳам зада, навоҳии аз ҷиҳати иқтисодӣ мутараққии шимолӣ Бирмаро ба даст дароварда, охишта-охишта ҳокимияти худро дар тамоми мамлакат барпо карданд.

Ҳамин тариқ, дар нимаи дууми асри XVIII муттаҳидшавии Бирма асосан хотима меёбад.

Ташкили давлати марказиятнокӣ Бирма нерӯҳои истеҳсолкунандаи онро ба ҳаракат даровард ва қобилияти онҳоро ба муқобили истилогарон зиёд намуд. Дар оғози асри XIX Бирма ба яқе аз давлатҳои калонтарини Осиёи Ҷанубу Шарқӣ табдил ёфт.

Сохти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ. Аз рӯи сохти идора Бирма давлати феодалий буд. Дар сари давлат шоҳ меистод, ки ӯ дар мамлакат ҳокимияти номаҳдуд дошт. Шоҳ худро «Фармонфармои шафак ва фили сафед, фармонфармо аз болон ҳаёт, марг ва амволи култи сокинон» меномид. Шӯрои давлатӣ вазифаи ҳукуматро иҷро менамуд ва он мақоми олии қонунгузор ва додгоҳ ба ҳисоб мерафт. Лекин сухани охирин дар ҳудуди мамлакат ба шоҳ тааллуқ дошт.

Дар даҳсолаҳои аввали ҳукмронии сулолаи Конбаун Бирма гул-гул шукуфт. Сиёсати дохилии ҳокимони Ава ба барҳам задани тамойлҳои ҷудонхоҳии феодалий маҳаллӣ равона карда шуда буд. Дар баробари ин онҳо дар сиёсати хориҷии худ забткориро ба қор бурда, марзҳои Бирмаро васеъ менамуданд.

Дар Бирма замин моликияти давлатӣ буд. Дар замони Конбаунҳо ин моликият мустаҳкам шуд. Аз тамоми қаламрави Бирма андоз ғундошта мешуд. Корол ҳамчун соҳиби олин замин қисми андозхоёро, ки деҳқонон ба феодалий гуногун месупориданд, соҳиб шуда, барои хешу табор ва амалдорони олимақоми дорон мартабаи гуногун, ки онҳоро «мъоз» меномиданд, сарф мекард. Барои иҷрои хизмати давлатӣ ӯ ба чунин одамон иҷозат меод, ки қисми даромади аз замин гирифташонро дар ихтиёри худ монанд. Одатан ин маблағ қариб 50 фоизи даромади ба дастмадаро ташкил меод.

Мартабаи феодалий миёнаҳол ва хурд (мъотучи ва мъозхо) пастрар буд. Онҳо андозро аз заминҳои давлатӣ ғундошта, ба мъозхо, ё ки бевосита ба ҳазина месупориданд ва як қисми маблағи гунакдаро азхуд мекарданд. Барои зиёд кардани ҳиссаи даромади мъозхо аз мардум андози илова ҳам меситониданд. Мъотучӣ ҳамчун амалдори маъмурияти музофотӣ ба низоми идораи давлатӣ дохил карда шуда буданд. Онҳо вазифаҳои додгоҳӣ ва маъмуриро ихтиёрдорӣ мекарданд ва бар кишоварзон ҳокимияти номаҳдуд доштанд. Дар давраи ҷангҳо мъотучӣ фармондеҳи лашкар ба ҳисоб мерафтанд.

Дар ғушаю қанорҳои мамлакат қабилҳои сершумор зиндагонӣ мекарданд, ки дар зинаи муносибатҳои авлодӣ қарор доштанд. Онҳо тавассути дохиёни авлодӣ идора карда мешуданд. Қабилҳои қачинҳо, қаренҳо ва шанҳои Бирма дар ҳолати нимқўчманчигӣ зиндагонӣ мекарданд.

Дар иқтисодиёти Бирма ҷои асосиро кишоварзӣ ишғол мекард. Истеҳсоли газворҳои пахтагин ва абрешимӣ, киштисозӣ ва қуллолгарӣ васеъ паҳн гардида буданд. Заргарони моҳир аз тилло, нуқра ва устухони фил ашёҳои зебову дилкаш тайёр мекарданд.

Ташкили давлати марказиятнок умумияти иқтисодиёти мамлакатро ба вучуд овард. Робитаҳои тиҷоратии байни ноҳия ва минтақаҳои мамлакат васеъ гардиданд. Иқтисодиёти Бирма хусусияти натуралӣ дошт. Муомилоти пулӣ танҳо дар нимаи дуюми асри XIX паҳн мегардад.

Тиҷорати хориҷии Бирма нисбат ба тиҷорати дохилӣ бештар тараққӣ карда буд. Тавассути роҳи тиҷоратии Бамо-момейн ба Чин пахта, ранг, сангҳои қиматбаҳо, чиниворӣ, қоғаз, чой ва молҳои дигар оварда мешуданд. Тиҷорат бо мамлакатҳои Аврупоро аз сабаби амалиётҳои гораггаронашон ҳукумати Бирма ҳанӯз дар охири асри XVII маҳдуд карда буд.

Ҷангҳои Англияю Бирма. Ҷанги якуми Англияю Бирма дар солҳои 1824-1826 ба амал омадааст. Истилогарони англис баъди аз Бирма пеш кардан ҳам аз мақсади истилои ин давлат даст накашиданд. Онҳо ба муқобили Бирма созишномаҳои мудофиавию ҳучум накардан баста, душманони Бирмаро бо силоҳ таъмин мекарданд.

Огози солҳои 20-ум ИМА ҳам ба Бирма сар дароваданӣ шуд. Ҳукумати Амрико тавассути таблиғотчиёни ҷараёни баптистии дини масеҳӣ ба гузашткунҳои қороли Бирма ноил гардид. Ин чидду ҷаҳди ИМА ҳучуми англисҳоро ба Бирма тезонид. Барои Англия шароити мусоид фароҳам омад. Англия Ҳиндустонро пурра ба тасарруфи худ дароварда, акнун метавонист, нерӯҳои ҷарбӣи худро ба муқобили Бирма равон кунад. Барои ҳамин англисҳо дар сарҳади Бирма муноқишаеро ташкил намуда, моҳи март соли 1824 ба ин давлат ҷанг эълон карданд.

Дар ҷанги якуми худ Англия ба муқобили Бирма ширкати Ост-Инд, захираҳои моддӣ ва лашкари дар Ҳиндустон будан худро истифода намуд.

Баробари ба қаламрави Бирма дохил шудани мустамликадорони англис на танҳо лашкар, балки тамоми халқи Бирма ба дифои ватани худ бархестанд. Ҷанг моҳияти умумихалқӣ пайдо намуд. Сипоҳиёни ҳиндӣ, ки барои онҳо мақсадҳои ин ҷанг бегона буд, ба фармондеҳони англис итоат накарда, нисбати бирмагӣҳо хайрхоҳӣ зоҳир менамуданд. Чунин ранг гирифтани ҷанг галабаи Англияро ба зери шубҳа гузошт. Аз ин рӯ, англисҳо аз баҳри идомаи ҷанг гузашта, моҳи феврالی соли 1826 дар маҳаллаи Яндабон наздикии шаҳри Ава бо Бирма сулҳ бастанд. Мувофиқи ин шартнома Ассам, Манипур ва музофотҳои наздибахрии Аракан ва Танассерим аз Бирма ҷудо шуданд. Инчунин Бирма бояд ба Англия ба маблағи 1 миллион фунт стерлинг товони ҷанг меод.

Чанги якуми Англияю Бирма ба иқтисодиёти Бирма зарари калон расонид.

Чанги дуюми Англияю Бирма солҳои 1852-1853 ба амал омадааст. Дар моҳҳои апрел-июни соли 1852 ба мустамликадорони Британияи Кабир муяссар гардид, ки нуктаҳои муҳимтарини Бирмаи Чанубӣ - Рангун, Бассейн, Мартабан ва баъзе ҷойҳои дигарро ишғол намоянд. Баробари ба Бирма дохил шудани лашкари англисҳо, чанги чирикӣ оғоз ёфт. Чирикҳо ба лашкари англисҳо хавфи бештар доштанд. Ин чанг талафоти зиёди моддӣ ва ҷонӣ овард. Тавассути чанги дуюми худ низ Англия Бирмаро забт карда натавонист. Моҳи декабри соли 1852 генерал-губернатори англисии Ҳиндустон Далхузи забт гардидани музофоти Пегуро эълон кард. 30 июни соли 1858 бошад, чанги англисҳо бо Бирма қатъ гардид. Лоихаи шартномае, ки аз тарафи ҳукуматдорони Британияи Кабир пешниҳод гардида буд, ба имзо расид.

Чанги чирикӣ солҳои 1852-1860 дар Пегу. Солҳои 1852-1860 дар музофоти Пегу ба муқобили мустамликадорони англис чанги чирикӣ оғоз ёфт. Он зуд моҳияти оммавӣ пайдо намуд. Баъзан чирикҳо нерӯҳои мунтазами ҳарбии англисҳоро мағлуб мекарданд. Баъзе шаҳрҳо ва музофотҳои он ҷаҳдӣ маротиба аз даст ба даст мегузаштанд. Дар ин чанг роҳбарони алоҳидаи дастаҳои чирикӣ шучоатнокии бемислу монанд нишон медоданд. Англисҳо, махсусан, аз Мья Тун ва Маунчжан саҳт метарсанд. Онҳо барои сари Мья Тун 100 ҳазор фунт стерлинг ваъда карданд. Англисҳо баъдтар ин маблағро ду баробар зиёд намуданд.

Муборизаи халқ бар зидди англисҳо дар Пегу 8 сол давом кард, вале англисҳо оқибат онро паҳш карданд.

Чанги чирикӣ солҳои 1852-1860 ба англисҳо имкон надод, ки шимолӣ Бирма бо тезӣ ба Англия мустамлика шавад. Вале Бирма бо бастанӣ ду шартномаи нобаробар – шартномаҳои солҳои 1862 ва 1867 ба Англия тобеъ шуд.

Савол ва супоришҳо: 1. Давлати муштараки феодалии Бирма чӣ таъриқ ёфт? 2. Барои муттаҳид намудани Бирма ширкати Ост-Инд чӣ нақш бозид? 3. Дар бораи сохти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ Бирма маълумот диҳед. 4. Чанги якуми Англия ва Бирма қай ба амал омадааст? Аз тарафи англисҳо қай меҷангиданд? Ин чанг чӣ натиҷа дод? 5. Чанги дуюми Англияю Бирма қай ба амал омадааст? Музофиқи шарномаи сулҳ Англия аз Бирма қай гирифт? 6. Чанги чирикӣ солҳои 1852-1860-ро дар Пегу шарҳ диҳед. Он чӣ натиҷа дод? 7. Бирма чӣ таъриқ ба Англия тобеъ шуд? 8. Муборизаи халқи Бирма ба муқобили истилогарони Британияи Кабир дар бораи чӣ шаҳодат медиҳанд? 9. Аз мавзӯи ҳуҷҷа бароред.

§36. ИНДОНЕЗИЯ

Индонезия дар асрҳои XVI-XVII. Индонезия дар чорроҳаи муҳими баҳр воқеъ гардидааст. Бинобар ин ҳанӯз дар аввали асри XVI дар байни давлатҳои мутараққии Аврупо мубориза барои ба даст овардани он оғоз ёфта буд. Ба Индонезия аввалин шуда португалиҳо, баъд испониҳо, англисҳо ва ҳоландиҳо омаданд. Ба Ҳоландия муяссар мешавад, ки рақибони худро аз Индонезия танг карда барорад. Дар ҷазираҳои сершумори Индонезия даҳҳо давлатҳо вучуд доштанд. Ҳоландиҳо аз парокандагии феодалии Индонезия истифода бурда, тавассути шартномаҳои асоратовар аксарияти онҳоро ба худ тобеъ карда буданд. Ин давлатҳо бо ҳамин мустақилияти сиёсии худро аз даст доданд.

Ширкати Ост-Инди Нидерланд дар Индонезия аз рӯи як қатор маҳсулот, пеш аз ҳама доруворӣ ҳуқуқи инҳисори (монополӣ)-ро дар даст дошт. Инчунин он бо роҳи аз аҳолии бо нархҳои ниҳоят паст харидани биринҷ ва рағани нахл ва бо нархи баланд фурӯштани онҳо даромади ниҳоят калон мегирифт.

Муборизаи Ҳоландия ва Англия барои Индонезия. Ширкати Ост-Инд бо вучуди саҳт истисмор кардани Индонезия охири асри XVIII ба бӯҳрони шадид гирифт. Сабабҳои асосии он ба амал омадани шӯришҳо дар Индонезия, суғустани инҳисор дар тиҷорат ва ришвахӯрӣ дар ҳаёти амалдорони он буданд.

1 январи соли 1800 муҳлати фаъолияти ширкати Ост-Инд дар Индонезия ба охир расид. Мувофиқи қонунҳои ҳамонвақтаи Ҳоландия ин ширкат барҳам хӯрда, тамоми амвол ва қарзҳои он ба ихтиёри ҳукумати Ҳоландия гузаштанд. Ҳукумат тавонист, ки тавассути пардохти 154 миллион гулден (қарзи ширкат ҳамин қадар буд) империяи бузурги мустамликавиरो ба даст дарорад. Акнун ба ҷои ширкати Ост-Инд Индонезияро дастгоҳи қороли Нидерландия истисмор мекард.

Аз соли 1795 сар карда, Нидерландия ба Фаронса тобеъ шуд. Бинобар ин сиёсати дохилию хориҷии он аз тарафи ҳукумати Бонапарт Наполеон муайян карда мешуд. Соли 1796 англисҳо бо баҳонаи мубориза ба муқобили Наполеон Малакка ва баъзе мулкҳои Ҳоландияро дар Суматра ва ҷазираҳои Молукка ишғол карданд. Наполеон хуб мефаҳмид, ки оянда дар Шарқ ва хусусан, дар Ҳиндустон Индонезия барои мубориза бар зидди Англия таъағуҳи бозғатимод шуда метавонад. Соли 1807 генерал-губернатори Индонезия маршали ҳоландӣ Данделс таъин мегардад. Ҳукумати Ҳоландия ба ӯ супориш дод, ки Яваро аз ҳуҷуми Англия муҳофизат намояд. Барои ин қор лашқар, лавозимоти ҳарбӣ ва пули зиёд

лозим буд. Данделс дар Ява саросема рохҳо, пойгоҳҳои ҳарбӣ ва истеҳкомҳои наздизоҳилӣ бунёд намуд. Дар муддати 1 сол роҳе сохта шуд, ки он Яваро аз Ғарб ба Шарқ бурида мегузашт. Барои сохтани ин иншоотҳо Данделс бо роҳи зӯрӣ даҳҳо ҳазор нафар кишоварзонро сафарбар кард. Ҳазорҳо нафар аз меҳнати тоқатфарсо, гуруснагӣ ва вабо вафот карданд. Баҳри дифои Ява Данделс нисбати халқи Индонезия чораҳои дигари маҷбуркуниро низ истифода бурд. Вале ба ӯ муяссар нашуд, ки дифои бозғимоди Яваро таъмин намояд. Баръакс, ин чораҳо нисбати ӯ ҳисси бадбинии мардуми маҳаллиро ба вучуд оварданд. Кишоварзони Бентама (Яваи Ғарбӣ) мусаллаҳ шуда, ба шӯриш даст заданд. Данделс ин шӯришро паҳш кард, вале дар ҷойҳои дигари Индонезия низ шӯришҳо оғоз ёфтанд. Норозигӣ ва ҳашму газаби халқ нисбати Данделс ниҳоят бузург буд. Бинобар ин ҳукумати Нидерландия Данделсро бозхонд.

Моҳи августи соли 1811 дастаи 12- ҳазорнафараи англисҳо ба Ява дохил шуда, Батавиаро ишғол намуданд. Пас аз як моҳ дар муҳорибаи ҳалқунандаи наздикии Семаранг англисҳо ҳоландиҳоро пурра торумор карданд. 18 сентябр намояндаи Ҳоландия ба санади таслимшавии мамлакати худ имзо гузошт. Акнун Индонезия ба зери итоати мамлакати дигари империалистӣ – Англия дохил гардид.

Индонезия дар зери ҳокимияти Англия. Губернатори Англия дар Ява Раффлз таъин мешавад. Сиёсати Раффлз ба манфиатҳои буржуазияи саноатии Англия пурра ҷавоб меод. Мақсади ӯ Индонезияро ба бозори фурӯши мол ва манбаи ашёи хоми Англия табдил додан буд. Раффлз ҳуқуқҳои феодалҳои он мулкҳоеро, ки дар зери идораи англисҳо буданд, боз ҳам маҳдудтар кард. Онҳоро воқеан ба нимхизматгориҳои амалдорони англис табдил дод. Ӯ бо зӯрӣ султонҳои Бентамаи Ғарбӣ ва Чиребонро ба мулкҳои англисӣ муттаҳид кард. Яке аз султониҳои пурқувват ва бой- Ҷойякарта сарнагун ва ҳазинаи ӯ горат карда шуд. Раффлз як қисми қаламрави Ҷойякартаро ҷудо карда, дар он ҷо салтанати лухтакмонанди Пакуаламанро ташкил намуд. Султонҳои Ява ҳуқуқи лашкар доштанро аз даст доданд. Иттифокчиҳои англисҳо – султон Палембанг низ зарар дид. Гуноҳи ӯ он буд, ки ҳуқуқи инхисории англисҳоро марбут ба хариди қурғошим рад кард. Соли 1812 ба муқобили Палембанг дастаи аскарони англис равон карда шуд. Султон Палембанг гурехт ва бо ҳамин ҷазираҳои Банка ва Биллитон, ки аз захираи қурғошим бой буданд, ба ихтиёри англисҳо гузаштанд.

Ҷорабиниҳои муҳимтарини Раффлз дар Ява ба амал баровардани ислоҳоти замин буд. Соли 1813 тамоми замин моликияти

Хукумати Батав, яъне моликияти англисҳо эълон карда шуда, баъд он ба кишоварзон ба ичора дода мешавад. Кишоварзон аз замини ба ичора гирифтаи худ ё **рентаи пулӣ** ва ё **рентаи натуралӣ** медоданд. Ҳаҷми ин рента аз чоряк то нисфи ҳосилро ташкил меод. Бо мақсади зиёд кардани даромад аксарияти феодалҳо замин-ҳояшонро ба ичора медоданд. Раффлз чун Данделс фурӯши заминҳои давлатиро ба хориҷиён идома дод. Ғайр аз ин, бо мақсади рушди баҳрнавардӣ ва тичорати Англия Раффлз инҳисори тичорати хориҷиро бекор карда, бандарҳои Индонезияро барои хориҷиён кушод. Ӯ боварӣ дошт, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ ягон давлат бо Англия рақобат карда наметавонад. Бинобар ин аз кушодани бандарҳои Индонезия фоидаи калон ба даст овард.

Дар ҳақиқат ҳамаи ин чораҳо ба Индонезия воридгардидани сармояи англисиро осон ва даромади онро зиёд намуд. Дар баробари ин англисҳо ба рушди муносибатҳои пулию молии Индонезия мусоидат карданд.

Ба Индонезия баргаштани ҳоландиҳо. Сарнагун шудани империяи Наполеон ба барқароргардидани қароқулоқҳои соҳибистиклоли Нидерландиҳо оварда расонид. Моҳи августи соли 1814 барои ба Ҳоландия баргардонидани ҳазираҳои Индонезия шартнома ба имзо расид. Лекин англисҳо бо ҳар роҳ ҳаракат мекарданд, ки Индонезияро ба нидерландиҳо надаранд. Раффлз, ки акнун губернатори Бенкулен таъин гардида буд, якчанд маротиба кӯшиши беҳуда ба ҳарч дод, ки Суматраро дар ихтиёри Англия нигоҳ дорад. Ба 9 муяссар шуд, ки аз султони Қоҳор ҳазираи Сингапурро ба даст дарорад. 29 январӣ соли 1824 дар он ҷо парчами Британияи Кабир барафрохта шуд. Сингапур барои мустамликадорони англис дар Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ тақияҳои муҳимтарине гардид. Муноқишаҳои Англияю Ҳоландия бо ба имзо расидани шартнома ба охир расид. Мувофиқи он Англия аз даъвои Суматра гузашта, Бенкулен ва ҳазираи Билитонро ба Ҳоландия баргардонид. Ҳоландия бошад, аз мустамликаҳои охиринаи худ дар Ҳиндустон маҳрум гардид. Аз баҳри Малакка ҳам гузашта, маҷбур шуд, ки истиклолияти султони Ачероро, ки дар гардани шимолии Суматра воқеъ гардида буд, эътироф кунад. Ҳамин тавр, Индонезия аз нав мустамликаи Нидерландҳо гардид, ки он то соли 1945 давом мекунад.

Шӯриш дар Ява. Дар солҳои 1825-1830 дар Ява шӯриши халқӣ ба амал омад. Он дар моҳи июли соли 1825 оғоз ёфт. Сарвари шӯриш шоҳзодаи Қоҷаякарта Дипонегоро буд. Дипонегоро норозигии худро нисбати ҳукмронии ҳоландиҳо дар шакли қасри худро тарк карда, ба кӯҳҳо рафта ифода намуд. Вай меид, ки

ҳоландиҳо чӣ тавр мамлакат ва халқи ӯро истисмор мекунанд. Дипонегоро ба ҳулосае омад, ки вазифаи асосии ӯ - мубориза бар зидди зулми ҳоландиҳо мебошад. Обрӯ ва эътибори Дипонегоро дар байни халқ рӯз то рӯз баланд мешуд. Ӯро рамзи озодӣ меномиданд. Гуё пайдоиши Дипонегороро қиссаҳои қадимаи явагиҳо пешгӯӣ карда буданд.

Ба мулкҳои Дипонегоро дохил шудани ҳоландиҳо барои оғози шӯриш баҳона шуд. Харакати зиддиҳоландӣ қисматҳои марказӣ ва шарқии Яваро зуд фаро гирифт. Ин шӯриш ҳамчун ҷунбишҳои дигари халқҳои Индонезия дар шакли динӣ ва исломро аз кофирон дифоъ кардан ба амал омад. Моҳи июли соли 1826 дастаҳои шӯришгарон пойтахти султони Чојкарта – шаҳри Чојкартаро ишғол карданд.

Ба муқобили шӯришгарон ҳоландиҳо ба Ява гарнизонҳои худро аз ҷазираҳои дигари Индонезия оварданд. Бар замми ин аз Ҳоландия низ ёрӣ омад. Инчунин онҳо аз Индонезия зархаридҳо ҳам ҷамъ карданд. Феодалҳои Яваро тавассути пулу ваъдаҳо ба тарафи худ мекашиданд. Ҳокимони Суракарта ва Мадуро бошанд, ба муқобили Дипонегоро ба мубориза бархостанд. Ҳоландиҳо барои ғалаба аз ҳеч кирдори нангин рӯй намегардониданд. 28 март соли 1830 ҳангоми музокирот онҳо Дипонегороро дастгир намуда, ба Макасари Сулавеси бадарға карданд. Ӯ дар ин ҷазираи дурдасти Индонезия то охири умр ҳамчун маҳбус зиндагӣ кард. Баъди дастгир карда шудани Дипонегоро нуктаҳои охирини ин шӯриш ҳам пахш карда шуданд.

Ҷангҳои минбаъдаи Ҳоландия дар Индонезия. Баъди аз нав барқарор кардани мавқеи худ дар Индонезия ҳукумати Ҳоландия қувваҳои худро барои ишғоли мулкҳои берун аз Ява раво кард. Мардуми Суматра алайҳи ҳоландиҳо муборизаи дуру дароз бурданд. Соли 1818 ҳоландиҳо салтанати Палембангро низ барҳам доданд. Шартномаи соли 1821 бо кӯҳансолони Минангкабау (Суматраи Ғарбӣ) бастаро вайрон карда, барои ишғоли ин вилоят қариб 25 сол ҷанг карданд. Инчунин онҳо заминҳои батаконро, ки болотар аз вилояти Минангкабау зиндагонӣ мекарданд ва баъзе вилоятҳои дар ҷануби ҷазира воқеъбударо забт намуданд. Ҳоландия ба худ султониҳои соҳилҳои шарқии Суматра – Дехлӣ, Лангкат, Серданг ва ғайраро тобеъ намуд.

Аз соли 1850 сар карда ҳоландиҳо якҷанд маротиба ба соҳилҳои ғарбии Калимантан сафари ҳарбӣ ташкил намуданд. Соли 1860 султони Барҷармасинро, ки дар ҷануби Калимантан воқеъ гардида буд, шикаст дода, ба мулкҳои Ҳоландия ҳамроҳ карданд.

Низомн зироатҳои маҷбури. Ҳоландиҳо дар Индонезия усулҳои ғойдаовари истисморро ҷустуҷӯ мекарданд. Ван ден Восх, ки соли 1830 генерал-губернатори Индонезия таъин гардида буд, тақлиф пешниҳод намуд, ки дар сар то сари Ява бо номи «Низомн зироатҳои» тартиботи иқтисодии ҷадид ҷорӣ карда шавад. Аз рӯи ин низом кишоварзон бояд барои истифодаи замин **рента** адо кунанд. Андозаи он одатан аз панҷ ду ҳиссаи ҳосилро ташкил меод. Деҳқонон вазифадор буданд, ки бо амри маъмурияти ҳоландӣ дар аз панҷ як ҳиссаи майдони кишт **зироатҳои содиротӣ** кишт кунанд. Меҳнати маҷбури мисли пештара дар фабрикаҳои коркарди зироатҳои барои содирот муайяншуда аз нав ҷорӣ карда шуд. Ин фабрикаҳо аз ҷониби ҳукумат ташкил карда шуда, ба аврупоиён ва ҷиниҳо ба иҷора дода мешуданд. Маҳсулоти ин фабрикаҳо пурра ба амборҳои ҳукумати дохил мегардид. Маъмурияти ҳоландӣ кишоварзонро бе музди меҳнат барои аз як ҷой ба ҷойи дигар бурдани маҳсулот низ истифода мебард.

Ин намуди истисморро халқи Индонезия «низомн зироатҳои маҷбури» номиданд.

Фарҳанг. Ҳоландиҳо халқи Индонезияро бераҳмона истисмор карда, бо ҳамин роҳ муносибатҳои феодалиро дар ин ҷо нигоҳ медоштанд. Ин ба вазъи фарҳанг низ таъсири манфӣ расонид. Дар Индонезияи асри XIX маориф хеле заиф буд. Танҳо дар Батава якчанд мактаб мавҷуд буд, ки дар онҳо асосан фарзандони аврупоиён таҳсил мекарданд. Мактабҳои мусулмонӣ бошанд, аз рӯи мазмуну мундариҷаи таълим ба талаботи ҷомеа ҷавоб дода наметавонишанд. Таълим бо забони ба хонандагон нофаҳмои араби бурда мешуд. Мактаби аввалини тиббӣ дар Индонезия танҳо соли 1850 таъсис дода шуд.

Зиёда аз 80 фоизи аҳолии Индонезияро мусулмонон ташкил мекарданд. Дар ин ҷо пайравони динҳои Ҳиндӣ, буддӣ, масеҳӣ ва дигар низ сокин буданд. Дар ҳудуди асрҳои XVIII-XIX дар Индонезия ҷараёни ислохотҳои дар дини ислом — ваҳобия пайдо мешавад, ки паҳнунандагони он хоҷиён буданд. Ваҳобия бар зидди боқимондаҳои динҳои қадима, авлодӣ ва урфу одатҳои тоисломӣ рағбона карда шуда буд. Ин ҷараён мавқеи исломро дар ҷомеаи Индонезия мустаҳкам кард.

Дар ҳаёти халқҳои Индонезия фолклор мақоми баланд дошт. Гуяндагон, ки қиссаҳои машҳури халқиро аз забон ба забон ва аз насл ба насл меоданд, дорони ҳурмату эҳтироми махсус буданд.

Адабиёти Индонезия хеле суст инкишоф меёфт, бо вучуди ин он то андозае қадамҳои устувортар мегузошт. Адибони забардасти миллӣ ҳам ба майдон омаданд. Абдуллоҳи Муншӣ (1796-

1854) дар адабиёти Индонезия давраи навро кушод. Асари ӯ «Таърихи Абдуллоҳ» тарҷумаиҳолӣ бошад ҳам, воқеаҳои Индонезияро хеле хуб ифода намудааст.

Ташаккули наср дар Индонезия бо номи Пурвалелака, Аря, Састрадарма ва Падма Сусастра алокаманд аст, ки он ба оғози асри XIX рост меояд. Жанри асосии ин адабиёт насри ёддошти, сафарнома ва тавсифи ҷуғрофӣ буд. **Тамонли маорифпарварӣ** ва **демократиро** ба адабиёти Индонезия шоирон Ронгговарсито, Вилем Искандар ва Мухаммад Мусо ворид намудаанд.

Халқи Индонезия дар санъат низ комёбиҳои назаррас ба даст овард. Ҳар як халқияти ин мамлакат рақсҳои дӯстдоштаи худро дошт. Дар Бали, Ява ва баъзе навоҳиҳои Суматра унсурҳои рақси ҳиндӣ мақоми ниҳоят баланд доштанд. Дар Индонезия панҷ намуди театр — театри лӯхтаҳои ҳамвори чармин (ваянг кулит), он ҳамчун «Театри сояҳо» (ваянг пурво) низ маълум аст; театри лӯхтаҳои калони чӯбин (ваянг голек); театри актёрҳои никобпӯш (ваянг топенг) ва намуди махсуси театр амал мекарданд. Ин намуди театр (ваянг бебер) бо он фарқ мекард, ки баранда матои печонидашудаи расмдорро кушода истода, мувофиқи матн онро шарҳ медиҳад. Баъдтар дар Индонезия театри актёр (ваянг оранг) ҳам паҳн мегардад.

137. Ҳайкал. Аз Яваи Марказӣ

Ҳуҷҷатҳо

1. *Мактуби Дипонегоро ба генерал де Коку (аз 23.08.1825)*

Мактуби шуморо гирифтаам ва ман фаҳмидам, ки шумо чӣ мехоҳед. Ба саволи Шумо, барои чӣ ман пойтахт (Чоньякарта)-ро тарк кардам ҷавоб медиҳам, ки сабабаш муомилаи бад нисбати ман аз ҷониби ашхоси ба Шумо тобев, мушаххасан аз ҷониби резидент (Смиссаэрта), котиб (Шевале) ва Дануречо дар Чокьякарта аст. Боз як сабаби баромади ман

вучуд дорад. Дар ман хоҳиш пайдо шуд, ки халқро аз зулм дифоъ кунам, ба муқобили суиқасдҳо алайҳи заминам ва инчунин ба муқобили супоришот ва амалҳои ҳукумат баромадам, ки онҳо ба сокинон танҳо бадбахтиҳо меоваранд.

2. Шартномаи ширкати Ост-Инди Ҳоланд бо султони Тернате (26.05.1607)

1. Аввалан, адмирал, ки боз ба ин ҷо ба Тернате омадааст, дар ҳамин ҷо замоне мемонад, ки хати истеҳком аз Малейо то соҳилҳо, ки ба мустаҳкам кардани он оғоз намудааст, пурра ба мудофиа тайёр нашавад.

2. Баъди бозгашт дар ин ҷо чор кишти мемонад: «Энкхойзен», «Де Зоя», «Делфт» ва як қайқ. Аз киштиҳои номбурда ҳамеша бояд аз 30 то 40 маллоҳи мусаллаҳ барои дифои хати истеҳком ба соҳил фуриянд.

5. Адмирал ўҳдадор мешавад, ки ба Ҳоланд баргаштан замон онд ба корҳо дар Тернате ба Илооти Кулл иттило мерасонад ва бо қатъият тавсия мекунад, барои кастилиягиҳоро аз Тернате пеш кардан одам равион карда шавад. Барои ҳамин тарнатиҳо инчунин ҳокимияти пурра медиҳанд, ки аз номи онҳо ва барои иҷрои корҳои онҳо амал карда шавад.

6. Ба ивази ин тарнатиҳо Илооти Куллро ҳамчун пуштибони худ қабул мекунад ва эътироф менамоянд. Дар ин бора онҳо розианд чунин савганде ёд кунанд, ки ба Илооти Кулл маъқул бошад.

7. Хароҷоте, ки аллакай доир гардидааст, ё ки доир хоҳад гашт, тарнатиҳо аз рӯи имкониятҳои худ мепардозанд, мўҳлат ва маблағҳоро Илооти Кулл ҳаллу фасл мекунад.

8. Гарнизонҳое, ки дар ин ҷо мемонанд, хароҷоти онҳо аз ҳисоби маблағи гункардаи тарнатиҳо ва раияти қаламрави тоҷу тахти Тернате бароварда мешавад.

12. Дар корҳои динӣ ҳеҷ кас набояд ҳамдигарро масҳара кунад, ё ки ба ӯ монеъ шавад, ҳар кас чӣ хеле ки мехоҳад, ҳамон тавр зиндагӣ кунад ва дар назди худо ҷавобгӯ бошад.

14. Бе ризоияти ҳарду тараф ҳеҷ кас наметавонад бо испаниҳо ва ҳам бо тидориҳо сулҳ бандад.

Имзо кардааст:
Корнелиус Мателифи Хурдӣ

Савол ва супоришҳо: 1. Дар асрҳои XVI ва XVII дар Индонезия кадом давлат ва ширкатҳо ҳукмронӣ мекарданд? 2. Чаро истилогарони аврупоӣ ба Индонезия рағбат ва тавачҷӯҳ зоҳир намуданд? 3. Нидерландҳо кай ба Индонезия ворид шуданд? 4. Чаро дар асри XVIII фаъолияти Ост-Инд ба бӯҳрон дучор гардид? 5. Кай Индонезия ба зери итоати Фаронса мегузарад? 6. Дар бораи Индонезияро идора кардани генерал-губарнатор Раффлз нақл кунед. 7. Англия Индонезияро чӣ тавр ба зери тасарруфи худ даровард? 8. Аз нав дар Индонезия ҳукмрон шудани Нидерландия чӣ тавр ба амал омад? 9. Дар бораи сабабҳои шӯриш дар Ява (бо сардории Дипонегоро), рафт, шикаст ва оқибатҳои он чӣ гуфта метавонед? 10. Нидерландия чӣ

тавр қаламрави боқимондаи Индонезияро ба зери итоати худ даровард? 11. Моҳияти низоми «зироатҳои маҷбурӣ»-ро фаҳмонед. 12. Дар бораи фарҳанги халқҳои Индонезия дар асрҳои XVII – нимаи аввали асри XIX далелҳо биёред. 13. Ҳуҷҷатҳои мавзӯро шарҳу эзоҳ диҳед. 14. Аз мавзӯ ҷулоса бароред.

§37-38. ҲИНДУСТОН

Дар миёнаҳои асри XVII дар Ҳиндустон беш аз 150 млн. нафар аҳолии зиндагӣ мекард. Халқиятҳои сершумортарини ин кишвар бенгалҳо, ҳиндуҳо, бихарҳо, орияҳо, маратҳо, гучаратҳо раҷастониҳо, панҷобиҳо, кашмириҳо, телугиҳо, каннарҳо, тамилҳо ва малаяламҳо буданд. Аз рӯи мансубияти динӣ 75 фоизи аҳолии мамлакатро пайравони дини ҳиндуия, ва зиёда аз 20 фоизи аҳолиро пайравони дини ислом ташкил менамуданд.

Соҳти иҷтимоию иқтисодӣ. Иқтисодиёти Ҳиндустон нобаробар таракқӣ мекард. Дар баъзе маҳалҳои кӯҳӣ ва ҷангалзорон қабилҳои халқиятҳои ба монанди бхилҳо, гондҳо, сангалҳо ва баъзе қабилҳои дигар сокин буданд, ки дар зинаҳои гуногуни таракқии ҷамъият қарор дошта, ҳатто марҳалаи ибтидоии ҷомеаи феодалиро аз сар мегузарониданд.

Умуман, Ҳиндустон дар зинаи феодализми мутаракқӣ қарор дошт. Хусусияти асосии феодализми ин давлат моликият бар замин ва иншоотҳои обёрикунанда мебошад.

Тақсимоги табақавӣ яке аз хусусиятҳои муҳимтарини соҳти иҷтимоии Ҳиндустон буд. Нишонаи муҳиму фарқкунандаи табақавӣ умумият ва меросӣ будани шугли меҳнат, никохи дохили-кастагӣ, умумияти дин ва анъанаҳои онҳо мебошанд. Табақаҳо ба «олӣ», «миёна», «паст», «пасттарин» ҷудо мешуданд. Ҷудои онҳо тавассути силсилаи қонунҳои саҳттарин дифоъ карда мешуд. Дар зинаи аз ҳама пасттарини иҷтимоӣ «маҳавҳо» қарор доштанд. Мақсади соҳти табақавӣ абадӣ гардонидани **нобаробарии иҷтимоӣ** ва дар ҷудой нигоҳ доштани гурӯҳҳои гуногуни аҳолии буд.

Сарфи назар аз соҳти иҷтимоӣ дар Ҳиндустон муносибатҳои пулию молӣ ташаккул меёфтанд. Васеъшавии фаъолияти сармоядорӣ тичорат ва судхӯрӣ барои пайдоиши **нобаробарии моликият** ба вазъи иҷтимоии деҳот мусоидат мекард.

Барҳам хӯрдани империяи Муғулҳои Бузург. Тезутунд шудани зиддиятҳои ҷомеаи феодалӣ сабабгори сар задани ҳаракатҳои халқӣ шуданд. Дар баробари кишоварзон ва табақаҳои тичоратию қосибии шаҳрҳо бар зидди феодалҳо баъзе халқиятҳои Ҳиндустон барои ягонагии қавмӣ, қаламрави суқунат ва забони ҳеш мубориза мебуданд. Ҳамаи ин ба ҳаракатҳои халқӣ таъсир расониданд. Дар

натиҷаи муборизаҳои онҳо империяи Мугулҳои Бузург (1526-1761) барҳам хӯрд.

Дар солҳои 50-уми асри XVIII иттиҳоди Маратха нерӯи асосии Ҳиндустон ба шумор мерафт. Сарварони ин давлат дар назди худ вазифа гузошта буданд, ки ҳокимияти худро дар тамоми каламрави Ҳиндустон паҳн кунанд. Вале ин мақсади онҳо амалӣ нагардид. Чудои иқтисодӣ ва муҳолифатҳои қисматҳои алоҳидаи Ҳиндустон бартараф карда нашуданд. Ҳокимони нисбатан пурқуввати сулолаи Синдхи дар Гвалиора, Голкхаран, Индур, Гаеквар, Барод, Бхонси ва Нагпур ба сарвари давлати Маратха итоат накарда, даъвои ҳокимияти олиро мекарданд. Дар ин вақт аз тарафи шимолу ғарб ба Ҳиндустон шоҳи Афғонистон - Аҳмадшоҳи Дурронӣ ҳучум кард. Мухорибаи ҳалқунандаи байни қӯшунҳои ин ду давлат дар моҳи январӣ соли 1761 дар ҳамвори Панипат ба амал омад. Дар он лашкари Афғонистон ғолиб баромад. Вале истилогарони афғон дар ин ҷо ҳокимияти худро мустаҳкам карда натавонистанд ва дар охири солҳои 60-уми асри XVIII каламрави Маратҳаро тарк намуданд.

Мухориба дар Панипат равандҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва сиёсӣ дар ҳаёти Ҳиндустони даҳсолаҳои қаблӣ ба амаломадаро ҷамъбаст кард.

138. Яке аз ҳокимони ҳиндӣ бо аҳли рикоби худ ба назди халқ мебарояд

Огози истилои Ҳиндустон аз тарафи ширкати Ост-Индия. Дар миёнаҳои асри XVIII дар Ҳиндустон ширкатҳои Ост-Индияи фаронсавӣ ва англисӣ мавқеи калон пайдо карданд. Онҳо мавқеи худро дар минтақаҳои наздизоҳилӣ мустаҳкам карда, барои заиф гардонидани мамлакат дар байни феодалҳои маҳаллӣ тухми низоъ мекоштанд. Моҳи январӣ соли 1761 ширкати англисии Ост-Индия дар Ҳиндустон бар фаронсавӣҳо ғалаба ба даст овард.

Англисҳо дар ибтидо, **Банголаро** забт карданд. Ин музофот яке аз қисматҳои тараққиқардаи Ҳиндустон ба ҳисоб мерафт. Дакка, Муршидобод, Қосимбозор, Хугли ва шаҳрҳои дигари он тараққӣ карда буданд. Ширкати Ост-Индия аз ин шаҳрҳо даромади калон мегирифт. Маркази калони тиҷоратӣ ва ҳарбии стратегии Бангола Калкутта ба ҳисоб мерафт. Дар ин шаҳр ба ширкати Ост-Индия 15 дӯкон ва 150 амборҳои тиҷоратӣ тааллуқ доштанд. Барои минбаъд дар Ҳиндустон пеш бурдани ҷангҳои худ англисҳо дар шаҳри Калкутта истехкоми ҳарбии Вилямеро бунёд карданд.

Моҳи апрели соли 1756 ба тахти Бангола Сирочуддавла соҳиб шуд. Ӯ хост, ки англисҳоро аз Бангола пеш кунад. Сирочуддавла бо ин мақсад ба Калкутта лашкар кашид. Ба ӯ муяссар шуд, ки лашкари Ост-Индияро шикаст диҳад. Вале ҳукумати Англия ба ихтиёри ширкати Ост-Индия эскадрани киштиҳои пурзӯреро равон кард. Ба лашкари хушкгард ва баҳрии англисҳо амалдори ширкати Ост-Индия Роберт Клайв роҳбар таъин шуд. Ба ӯ муяссар гардид, ки ба лашкари Сирочуддавла голиб барояд. Клайв дар Бангола Мир Ҷаъфари хоинро ба сари қудрат овард. Мир Ҷаъфар ба афсарон ва амалдорони ширкати Ост-Индия барои хизматашон 1 миллиону 250 ҳазор фунт стерлинг тӯхфа дод. Вале баъди чанде ин шахс ба сарварони ширкат ва Клайв маъқул нашуд. Аз ин сабаб онҳо ба ҷои ӯ Мир Қосимро ҳокими Бангола таъин намуданд. Барои чунин табаддулот онҳо аз Мир Қосим 200 ҳазор фунт стерлинг пора гирифтанд. Вале Мир Қосим ба ширкати Ост-Индия итоат накарда, сиёсати мустақилро пеш гирифт. Ӯ ба муқобили англисҳо муборизаи ошкорои мусаллаҳонаро оғоз намуд. Дар ин кор ба Қосим ҳокимони баъзе вилоятҳои ҳамсоя ҳамроҳ шуданд.

Мухорибаи ҳалқунанда ба муқобили англисҳо моҳи октябри соли 1757 дар Плесси ба амал омад. Дар ин мухориба англисҳо дастболо шуда, мавқеи худро дар Бангола мустаҳкам карданд.

Воқеаҳои солҳои 50-ум ва 60-уми асри XVIII дар тақдири Ҳиндустон марҳалаи ҳалқунанда бозид. Бо ҳамин истилои он аз тарафи Англия оғоз ёфт.